

**ПРАТ «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
ЛЬВІВСЬКИЙ ІНСТИТУТ**

**ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНОГО
РОЗВИТКУ ТА УПРАВЛІННЯ «ДЕМОС»
при НУ «ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ М. І. ДОЛІШНЬОГО»**

**ЛЬВІВСЬКИЙ
ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ТРАНСФОРМАЦІЙ

*Матеріали доповідей Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Львів, 06 червня 2019 р.)*

Львів
2019

Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій : матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (06 червня 2019 р.). Львів : Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019. 162 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (протокол № 01/19/20 від 30 серпня 2019 р.)

У збірнику представлені матеріали доповідей конференції, присвяченій проблемам теорії і практики управління в умовах суспільних трансформацій в Україні та світі. Досліджуються психологічний, соціокультурний, економічний контексти суспільних трансформацій у глобальному, національному та особистісному вимірах. Особлива увага зосереджена на проблемах соціалізації особистості та міграції як чинниках суспільних трансформацій та формування нового глобального світу.

Редакційна колегія:

<i>Лелик Л.І.</i>	директор Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
<i>Садова У.Я.</i>	професор кафедри теоретичної та прикладної економіки НУ «Львівська політехніка», керівник Науково-дослідного центру «Демос» НУ «Львівська політехніка»
<i>Данилюк Л.Г.</i>	завідувач кафедри менеджменту організацій, ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
<i>Гринькевич В.М.</i>	доцент кафедри менеджменту організацій, ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
<i>Мединська Т.В.</i>	доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування, Львівський торговельно-економічний університет
<i>Дмишко О.С.</i>	завідувач кафедри психології, ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
<i>Магас Н.В.</i>	завідувач кафедри економіки та підприємництва, ПрАТ «ВНЗ «МАУП»
<i>Яворська В.Г.</i>	завідувач кафедри права, ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

Комп'ютерний макет	фахівець кафедри менеджменту організацій Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Попович Т.О.
--------------------	--

- © Львівський інститут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2019
- © ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2019
- © Центр досліджень соціально-демографічного розвитку та управління «Демос», 2019
- © Львівський торговельно-економічний університет, 2019

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1. СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ І ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ. УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ ПРОЦЕСАМИ В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ.	6
Гринькевич О.С., Лелик Л.І., Гринькевич В.М. УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ І СТАТИСТИКИ	7
Дмишко О.С., Шайнога О.В. ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ КЛІЄНТІВ ІЗ СИНДРОМОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ	11
Зошій І.В., Бобанич А.А. ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ	18
Зошій І.В., Гасій Г.М. ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ	21
Зошій І.В., Кузьмич Н.М. РОЛЬ ПСИХОЛОГА ЩОДО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ	25
Зошій І.В., Собчук Ю.В. ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА З ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ КОЛЕКТИВУ	28
Компанович М.С., Голоскокова А.Д. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІЗНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ОДИНОКОСТІ	32
Ляхович І.М., Соколова О.С. ГЕНЕЗИС НЕВРОТИЧНИХ РОЗЛАДІВ	36
Петринич О.Г., Мартинюк О.В. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЛАНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТРЕНІНГУ	40
Юськів Б.М., Пляшко О.С. КУЛЬТУРНО-КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: СУСПІЛЬНИЙ КОНЦЕПТ	44
СЕКЦІЯ 2. УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ СИСТЕМАМИ НА МІКРО-, МЕЗО- І МАКРОРІВНЯХ. БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ТРАНСФОРМАЦІЙ	49
Васильців Т.Г., Зайченко В.В. АСПЕКТИ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТО-СПРОМОЖНОСТІ	50
Вдовин М.Л., Панченко К.А. АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ РЕГІОНУ	53
Вихопень В.В., Мединська Т.В. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ	56
Вільчинська О.М. ФІНАНСОВА АНАЛІТИКА В РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТІ: ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ	58
Іванюк У.В. ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО	62

КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ	
Іванюк У.В., Машталяр Ж.М. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗАКЛАДУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я	65
Квак С.А. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС	67
Лещух І.В. ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ	70
Магас Н.В., Беніс С.В. АНАЛІЗ І ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ КОШТАМИ ПІДПРИЄМСТВА	74
Магас Н.В., Гребінь Л.М. ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА	76
Магас Н.В., Попівняк М.В. МЕТОДИКА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПОЗИЧАЛЬНИКА	79
Мединська Т.В., Лозинська О.І. МЕХАНІЗМИ ВИКОРИСТАННЯ ОФШОРНИХ ТА ОНШОРНИХ ЗОН З МЕТОЮ ПОДАТКОВОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ	82
Оліховська М.В., Петрик О.І., Романенко В.О. МЕНЕДЖМЕНТ АГРАРНОГО ТУРИЗМУ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ АГРОТУРИСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	85
Парфенюк Є.І. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ТА ФАКТОРИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ	88
Пелех О.Б. АНАЛІЗ СЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ	91
Пилип'як Р.М., Сітко М.Т., Мединська Т.В. ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИНИКНЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ	95
Савка Ю., Савка Л., Чабанюк О.М. ХАРАКТЕРИСТИКА, СТРУКТУРА ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ ГОТЕЛЬНИХ ГОСПОДАРСТВ	98
Чабанюк О.М., Кузьмінська К.І. ЛЦЕНЗУВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ	100
Чабанюк О.М., Полянська О.А. ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОБУДОВА ГОТЕЛЮ ТА ЇЇ ПРИНЦИПИ	102
Чорний О.М., Мединська Т.В. ПОДАТКОВИЙ БОРГ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ	104
Чуй І.Р., Пилип'як Р.М., Гаврилюк О.О. СУЧАСНИЙ СТАН ТА СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	107
Школа В.О., Чуй І.Р. СУЧАСНІ ПОДАТКОВІ СИСТЕМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	110
Штець Т.Ф. ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СЕКТОРА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	113
Яворська В.Г. ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ	116

СЕКЦІЯ 3. МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ І СВІТІ: СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ. СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА, АНАЛІТИКА ТА УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ І ТРАНСФОРМАЦІЙ	118
Бараняк І.Є. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	119
Бачинська М.В. ТЕНДЕНЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	122
Біль М.М., Гринчишин І.М. ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ СПРОМОЖНОСТІ	124
Гринькевич О.С., Кубішин Т.З., Данилюк Л.Г. КАДРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МЕДИЧНОЇ РЕФОРМИ: ПРИКЛАДИ УСПІШНОЇ ПРАКТИКИ У ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	128
Levytska O.O., Bidak V.Ya., Kolosinska M.I. INDICATORS OF MIGRATION ACTIVITY OF THE POPULATION: MONITORING AND GOVERNANCE	133
Марець О.Р. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ R У ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ТА АНАЛІТИЦІ ДАНИХ	136
Мульська О.П. НАЦІОНАЛЬНИЙ РИНОК ПРАЦІ ТА МІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: УМОВИ БАЛАНСУВАННЯ	141
Риндзак О.Т. ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	145
Садова У.Я. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ	148
Степура А.Л. ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ	152
Степура Т.М. ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМЕТРИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ	154
Теслюк Р.Т. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТІЙКОСТІ РЕГІОНУ	158

**СУСПІЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ
І ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ.**

**УПРАВЛІННЯ ОСВІТНИМИ ПРОЦЕСАМИ
В СУСПІЛЬСТВІ ЗНАНЬ.**

О.С. Гринькевич,
д.е.н., доцент,
професор кафедри статистики ЛНУ імені Івана Франка

Л.І. Лелик,
к.е.н., доцент,
директор Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,

В.М. Гринькевич,
к.т.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ І СТАТИСТИКИ

Світова практика має достатньо прикладів міжнародних і національних моніторингових систем в управлінні якістю вищої освіти. На міжнародному рівні якість освіти є об'єктом порівняльної оцінки та аналізу у низці інтегральних показників соціально-економічного, інноваційного розвитку та глобальної конкурентоспроможності країни. Головні міжнародні інституції, які враховують якісні та кількісні параметри національних систем освіти у порівняльному аналізі рівня людського розвитку та конкурентоспроможності країн, такі:

1) Організація Об'єднаних націй, яка у рамках програми розвитку ООН – ПРООН щорічно публікує звіт про людський розвиток (Human Development Report), його основні складові та індикатори сталого розвитку за країнами світу з урахуванням додаткових індикаторів сприйняття добробуту, серед яких – рівень задоволення якістю освіти;

2) Всесвітній економічний форум (The World Economic Forum, WEF) – міжнародна неурядова організація, яка проводить щорічну оцінку та аналіз глобальної конкурентоспроможності країн з урахуванням освіти та професійної підготовки як чинника – підсилювача продуктивності національної економіки;

3) Організація економічного розвитку та співробітництва (Organisation for Economic Cooperation and Development, OECD) – міжнародна організація, яка об'єднує країни з високим рівнем доходів громадян, Індексу людського розвитку і здійснює щорічний моніторинг кількісних і якісних показників системи середньої, післясередньої (не вищої) та вищої освіти (OECD Indicators of Education Systems, INES).

У табл. 1 систематизовано основні характеристики міжнародних обстежень, в яких якість системи освіти, у тім числі вищої, виступає одним із чинників добробуту населення, соціально-економічного розвитку та конкурентоспроможності країни.

Оцінку та аналіз кількісних і якісних індикаторів національних освітніх систем можна також виконати з використанням бази даних міжнародних і національних статистичних організацій, а саме:

– Міжнародного інституту статистики ЮНЕСКО (The UNESCO Institute for Statistics), зокрема, в частині освітньої мобільності, профілів національних систем освіти;

– Статистичного офісу Європейського Союзу (EUROSTAT) – щодо рівня зайнятості випускників, які здобули післясередню, у тім числі вищу освіту («employment rates of recent graduates») не раніше, ніж за три роки до початку обстеження робочої сили (EU: Labour Force Survey) [6].

Окрім прямих та непрямих оцінок якості національних і регіональних освітніх систем забезпечують показники, передбачені програмами державних статистичних обстежень з питань освіти кожної країни. Наприклад, згідно з програмою аналітико-

статистичних робіт Центральний статистичний офіс Польщі щорічно готує видання “Вища освіта та її фінанси” (Higher Education Institutions and Their Finances). Публікація містить детальний опис показників діяльності ЗВО з акцентом на академічну мобільність у СВО Польщі, її фінансові ресурси та результати діяльності ЗВО як особливих типів економічних одиниць.

Таблиця 1

Міжнародні порівняння країн з використанням індикаторів якості освіти

Назва дослідження, цільові індикатори	Організація, яка проводить обстеження; типи даних для аналізу	Особливості та складові оцінки та аналізу
<p>Дослідження людського розвитку в країнах світу.</p> <p>Цільовий індикатор – інтегральна оцінка людського розвитку та його компонентів.</p> <p>Результати публікують у звіті Human Development Report</p>	<p>– Програма розвитку ООН – ПРООН</p> <p>– Статистичні дані про соціально-економічний розвиток країн світу</p> <p>– Соціологічні дані за результатами опитування населення (The Gallup World Poll question)</p>	<p>Додатковим індикатором людського розвитку є частка населення, задоволеного якістю освіти (Satisfaction with education quality, %)</p>
<p>Дослідження глобальної конкурентоспроможності країн світу.</p> <p>Цільовий індикатор – Індекс глобальної конкурентоспроможності визначає рейтинг країни за рівнем КС на основі 12 груп показників.</p> <p>Результати публікують у спеціальному звіті [The Global Competitiveness Report</p>	<p>– Всесвітній економічний форум (World Economic Forum)</p> <p>– Загальнодоступні статистичні дані та результати спеціального опитування керівників компаній</p>	<p>Вища освіта і професійна підготовка – одна з 12 груп показників в GCI. Якість освіти (освітньої системи загалом, математичної і природничої підготовки, шкіл бізнесу і менеджменту) оцінюють керівники провідних компаній кожної країни</p>
<p>Спеціальна програма ОЕСР з моніторингу показників системи освіти (OECD Indicators of Education Systems (INES))</p> <p>Результати моніторингу публікують у виданні Education at a Glance: OECD Indicators</p>	<p>– Дирекція ОЕСР з питань освіти та навичок (The OECD Directorate for Education and Skills)</p> <p>– Статистичні та адміністративні дані країн-членів ОЕСР</p>	<p>Моніторинг містить індикатори розвитку різних рівнів освіти, їхньої якості та ефективності (з урахуванням рівня зайнятості і доходів населення), фінансові витрати та інвестиції в освіту</p>

Джерело: складено авторами за [5; 8, с. 250-253; 11].

З 2012 року Міністерство освіти і науки Російської Федерації запровадило щорічний моніторинг ефективності ЗВО за усіма напрямками їхньої діяльності [2]. У частині якості вищої освіти моніторинг передбачає оцінку та аналіз:

- якості прийому до ЗВО, у тім числі за показниками середнього та мінімального балу зарахованих на навчання студентів за спеціальностями і джерелами фінансування підготовки;
- кількості освітніх програм, які реалізують іноземними мовами (повністю чи частково), спільно з ЗВО інших країн світу, а також передбачають здобуття двох дипломів про вищу освіту;
- кількості студентів, які, здобуваючи вищу освіту, пройшли навчання в інших ЗВО країни чи за кордоном;
- кількості наукових публікацій працівників, які індексуються у міжнародних інформаційно-аналітичних системах наукового цитування, виданих у зарубіжних монографіях, а також спільно з іноземними авторами;
- кількості отриманих грантів на проведення наукових досліджень, обсягу комерціалізації їхніх результатів;
- відомостей про кваліфікацію, вік та оплату праці науково-педагогічних працівників, кількість серед них громадян інших держав.

До окремої групи аналітичних досліджень з питань якості національних освітніх систем можна зачислити побудову міжнародних рейтингів ЗВО. Методика побудови більшості з них передбачає врахування якісних індикаторів діяльності ЗВО, зокрема, рівня кваліфікації викладачів і дослідників, індекс цитування їхніх наукових праць, обсяги навчання іноземних студентів, залучення до навчання, викладання та наукових досліджень у ЗВО іноземців, результати співпраці з працевдавцями задля комерціалізації наукових досліджень..

Альтернативою міжнародним рейтингам ЗВО в аналізі якості вищої освіти став міжнародний проект “Оцінка результатів навчання у вищій освіті” (Assessment of Higher Education Learning Outcomes, AHELO). Кінцева мета проекту – надати національним урядам, ЗВО і студентам порівняльну міжнародну інформацію про результати здобуття вищої освіти і відповідей на запитання “що студенти знають і вміють робити?” Як зазначено на офіційному сайті проекту [3], результати міжнародної порівняльної оцінки знань студентів дадуть змогу національним урядам оцінити якість людського капіталу своєї країни у частині вимог міжнародних стандартів вищої освіти, освітнім інституціям – визначити якість своєї діяльності порівняно з ЗВО інших країн, а студентам – порівняти власні освітні досягнення з вимогами міжнародних освітніх стандартів.

Результати реалізації першого етапу проекту виявили низку критичних коментарів з приводу можливості та доцільності формування універсальних підходів до вимірювання і порівняння знань і навичок студентів, здобутих у різних мовних, культурних та інституційних контекстах [4]. Водночас у 2015 році ОЕСР заявила про наміри реалізації наступного повномасштабного проекту AHELO (The Main Study), який планують завершити у 2020 році з урахуванням результатів і критичних зауважень до попередніх етапів міжнародного аналітичного дослідження.

У потенціалі розвитку освітніх систем європейських країн якість методів викладання і навчання визначають одним із головних чинників удосконалення системи. У спеціальному звіті з питань модернізації ВО, який підготувала група експертів високого рівня для Єврокомісії, подано огляд найсучасніших практик щодо підтримки якості викладання і навчання і в країнах ЄС [7].

Вивчення досвіду європейських країн у галузі розвитку систем забезпечення якості вищої освіти дає підстави сформулювати такі висновки:

Інституційне середовище якості європейських систем вищої освіти формується передовсім за рахунок її визнання як цінності, яка виступає чинником не лише конкурентоспроможності ЗВО, а й людського капіталу розвитку європейського суспільства, якості життя населення.

Формальними інститутами, які забезпечують оцінку та аналіз якості СВО на

рівні ЗВО, є Стандарти і рекомендації з забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти [9], інституційна мережа незалежних акредитаційних агентств із забезпечення якості; право ЗВО обирати для зовнішньої оцінки якості інституцію з європейського реєстру акредитаційних агентств (European Quality Assurance Register for Higher Education, EQAR). Саме ці інститути гарантують повноту, прозорість і публічний характер оцінки та аналізу якості усіх напрямів діяльності ЗВО.

Механізм підвищення якості СВО в країнах ЄС передбачає: 1) розробку освітніх програм у співпраці з працедавцями й інститутами ринку праці, а також на підставі використання даних про працевлаштування випускників, компетентності на ринку праці та прогнози його розвитку; 2) диверсифікацію форм навчання (дистанційна, модульна, змішана тощо), а також навчання дорослих протягом усього життя; 3) індивідуалізацію навчання та удосконалення методів викладання і досліджень за рахунок використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, віртуальних платформ навчання; 4) безперервного професійного розвитку персоналу ЗВО та його фінансового стимулювання; 5) розвитку програм докторського рівня (PhD) відповідно до Принципів інноваційної докторської підготовки [10, с. 8-10; 1, с. 8]. Особливими чинниками підвищення якості систем вищої освіти країн ЄС, а також рівня їх економічних доходів визнано залучення кращих студентів, викладачів і дослідників з-за кордону і нові форми транскордонного співробітництва.

Література

1. Розвиток системи забезпечення якості вищої освіти в Україні: інформаційно-аналіт. огляд / уклад. : Добко Т., Золотарьова І., Калашнікова С. та ін. ; за заг. ред. С. Калашнікової та В. Лугового. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2015. 84 с.
2. О проведении мониторинга эффективности образовательных организаций высшего образования : Приказ Минобрнауки России от 13.03.2017 Р. № 222. URL : http://gzgu.ru/doc/vpo-1_monitor/2017/p1.pdf.
3. AHELO Main Study. OECD. URL : <http://www.oecd.org/edu/skills-beyond-school/ahelo-main-study.htm>.
4. Broad M. C., Davidson P. Joint letter. *American Council on Education ACE and Universities Canada about the AHELO Main Study*. URL : https://www.insidehighered.com/sites/default/server_files/files/ACE-UC%20AHELO%20Letter.pdf.
5. Education at a Glance: OECD Indicators. Paris : OECD Publishing, 2016. DOI : <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2016-en>.
6. Employment rates of recent graduates. *Eurostat: main tables*. URL : <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00053&plugin=1>.
7. High Level Group on the Modernisation of Higher Education. *Report to the European Commission on Improving the quality of teaching and learning in Europe's higher education institutions*. European Commission, Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2013. URL : http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/reports/modernisation_en.pdf.
8. Human Development Report 2016: Human Development for Everyone. *Published by the United Nations Development Programme (UNDP)*. URL : http://hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf.
9. Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area (ESG). Kyiv : CS Ltd., 2015. 32 p.
10. Supporting growth and jobs – an agenda for the modernization of Europe's higher education systems. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council. *The European Economic and Social Committee and the Committee*

of the Regions. Brussels, XXX. – COM (2011) 567/2. {SEC (2011) 1063}. 32 p. URL : http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/policy/modernisation_en.pdf.

11. The Global Competitiveness Report 2016–2017 / Klaus Schwab, World Economic Forum. 2017. URL : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf.

О.С. Дмишко,
*к. психол. н., доц., завідувач кафедри психології
Львівського інституту ПраТ «ВНЗ «МАУП»*

О.В. Шайнога,
студентка Львівського інституту ПраТ «ВНЗ «МАУП»

ПСИХОЛОГІЧНЕ КОНСУЛЬТУВАННЯ КЛІЄНТІВ ІЗ СИНДРОМОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ

Дослідження емоційного вигорання є дуже актуальним у наш час. Швидкий плин життя, необхідність вибору професії у досить ранньому віці, коли підліток ще не зовсім визначився з своїм життєвим призначенням призводить до фатальних помилок. Не до кінця оцінивши свої сили та життєві ресурси багато людей стикаються з проблемою професійного вигорання. Гонитва за прибутком, не завжди правильно організована робота з колективом та клієнтами, яка забирає більше сил і часу, рано чи пізно починає позначатися на працездатності. Маючи за спиною багато років навчання у інститутах та університетах, люди не розуміють як можуть залишити все, та з чого почати нове життя, оскільки працівники стають апатичними та не бачать сенсу у своїй діяльності, це призводить до неякісної роботи. Також як наслідок починаються затяжні депресії та порушення стану здоров'я працівників. Варто підкреслити, що обрана тема є надзвичайно важливою для будь-якої людини сучасного світу, коли конкуренція за гідні посади змушує людей віддавати всі свої життєві ресурси.

Вперше термін «психічне вигорання» був запропонований американським психіатром Дж. Фейденбергом у 1974 році. Він описав феномен і дав йому назву «burnout» - для характеристики психологічного стану здорових людей, які знаходяться у тісному спілкуванні з клієнтами в емоційно напруженій атмосфері при наданні професійної допомоги [2].

У 1976 році соціальний психолог Х. Маслач визначила це поняття як синдром фізичного та емоційного вигорання, включаючи розвиток негативної самооцінки, негативного відношення до роботи, втрату розуміння по відношенню до клієнтів чи пацієнтів [5].

Що стосується вітчизняної психології – то перші згадки про цей феномен можна знайти у працях Б. Г. Ананьєва (1969). Він вживав термін «емоційне вигорання», для позначення деякого негативного явища, що виникає у людей професій "Людина-людина", і пов'язаного з міжособистісними стосунками [4].

Синдром емоційного вигорання - це стан, коли людина відчуває себе виснаженою морально, розумово, і фізично. Все важче прокидатися вранці і починати трудову діяльність. Все складніше зосередитися на своїх обов'язках і виконувати їх своєчасно. Робочий день розтягується до пізньої ночі, руйнується звичний уклад життя, псується стосунки з оточуючими.

Описуючи прояви синдрому професійного вигорання, Н. Самоукіна розділяє їх на 3 групи: психофізичні, соціально - психологічні та поведінкові [3].
Психофізіологічні симптоми :

Постійне почуття втоми вранці, ввечері. Відчуття емоційного і фізичного виснаження. Зниження сприйняття і реакції, зміна зовнішнього середовища: притуплення цікавості, страху. Загальна слабкість, зниження активності, погіршення біохімії крові, гормональних показників. Часті головні болі. Зниження або збільшення ваги. Повне або часткове безсоння. Швидке засинання і відсутність сну рано вранці, або навпаки: важко заснути раніше 2-3 години ночі, і важко прокинутися вранці. Постійна загальмованість, сонливість, і бажання спати протягом усього дня. Задишка, порушення дихання при фізичних навантаженнях. Помітне зниження внутрішньої і зовнішньої сенсорної чутливості: погіршення зору, слуху, нюху, дотику. Втрата внутрішніх, тілесних відчуттів. [1].

Соціально - психічні симптоми вигорання:

Байдужість, нудьга, пасивність і депресія. Зниження емоцій, почуття пригніченості. Підвищення дратівливості на незначні, дрібні події. Часті нервові зриви (спалаху гніву або відхід у себе - відмова від спілкування). Постійне переживання негативних емоцій: провини, образи, сорому, підозрілості, скутості, для яких у зовнішній ситуації причин немає. Почуття неусвідомленого неспокою і підвищеної тривоги: «щось не так». Почуття гіпервідповідальності і постійне почуття страху, що «не вийде». Загальна негативна установка на життя і професійні перспективи. [6].

Поведінкові симптоми:

Відчуття, що робота все легше, а виконувати її все важче. Співробітник помітно змінює свій режим. Рано приходить і пізно йде або навпаки. Керівник відмовляється від прийняття рішень, формулюючи різні причини собі та іншим. Почуття марності, невіра у поліпшення, зниження ентузіазму по відношенню до роботи, байдужість до результатів.

Невиконання важливих пріоритетних завдань і застрявання на дрібних деталях. Витрата великої кількості часу на елементарні дії. Дистанційованість від співробітників і клієнтів, зростання неадекватної критичності.

Зловживання алкоголем, наркотиками, тютюном [с. 7 - 13].

Психологи стверджують, що до емоційного вигорання найшвидше приводить позиція професіоналів, які вірять і слідуєть чотирьом міфам:

- Мені не можна помилятися.
- Я повинен бути стриманим.
- Я не маю права бути упередженим.
- Я зобов'язаний бути у всьому прикладом для наслідування[3].

Є ряд станів людини, які різко зменшують її мотиваційний потенціал. Так, при монотонності життя, психічному перенасиченні, стомленні зникає бажання виконувати роботу; до якої спочатку був позитивний мотив. Але особливо сильно і тривало впливає на зниження мотиваційного потенціалу стан депресії, що виникає у здорових людей. Відчуття тривоги й депресії є також симптомом емоційного «вигорання». Виникає відчуття безпорадності перед життєвими труднощами, невпевненості в своїх можливостях, що поєднуються з відчуттям безперспективності. Сила потреб, потягів різко знижується, приводить до пасивної поведінки, безініціативності [16].

Дослідник К. Кондо особливе значення надає дозволу стресових ситуацій. Він вважає найуразливішим тих, хто реагує на стреси агресивно, нестримано, піддававшись суперництву. Стресогенний чинник викликає у таких людей, як правило, відчуття пригніченості, смутку через нездійснення того, чого хотілося досягти. Кондо відносить до типу тих, що «згорають» також і «трудоголіків»[21]. До професійних стресів можна віднести входження в нове професійне середовище; ситуацію нововведень і конфліктів

в цій сфері; ситуації зміни вимог до професії, внутрішніх криз; ситуації, пов'язані з професійним зростанням, з кар'єрою тощо. Так, ситуація нововведень і конфліктів в професійній сфері може сприяти появі у людини таких стресових проявів, як безпорадність, схильність до конфліктів, емоційна напруженість, зниження працездатності, рівня самокритичності. Синдром «вигорання» бере свій початок в хронічній повсякденній напрузі, емоційній перевтомі, що переживається людиною. Одним з таких станів є емоційно-мотиваційне стомлення, при якому з'являються суб'єктивні переживання втоми, мотиваційна й емоційна нестійкість. Це може привести до хронічної перевтоми. Трудове стомлення розуміється як комплекс відповідних фізіологічних зрушень в організмі, викликаних процесом праці, що знижують працездатність і створюють конфлікт між зовнішніми вимогами роботи і можливостями людини, для подолання якого організм мобілізує внутрішні ресурси і переходить на вищий рівень енергетичного функціонування. Стомлення супроводжується дратівливістю, зниженням інтересу до роботи, мотиваційною й емоційною нестійкістю, невпевненістю та іншими явищами. Можлива поява неврозів і соматичних порушень психогенного характеру. Можуть виникнути зміни в прояві особистості - епізодична конфліктність, млявість, підвищена емоційна лабільність. На стадії вираженої перевтоми все це набуває стійких рис - інтроверсія, замкнутість, агресивність, тривожність, депресивність, звуження кола значущих мотивів.

Розрізняють суб'єктні, інституційні, комунікативні, рольові і «посадові» чинники агресії. По суті, стомлення - це природний стан, що неминуче виникає в певний момент виконання діяльності; воно несе функцію захисту. Але при тривалому стомленні, без періодів відновлення розвивається хронічне стомлення й перевтома, при якій погіршення психофізіологічного стану не компенсується відпочинком [12]. Одним з показників синдрому емоційного вигорання в професійній діяльності є стани психічної напруженості, викликані конфліктами, труднощами у вирішенні складних соціальних проблем, що приводять до відчуттів дискомфорту, тривоги, фрустрації, песимістичних настроїв [8]. Існують різні наукові підходи до визначення суті й видів психічної напруженості. Деякі вчені розрізняють два види таких станів: напруга, що викликає позитивний, мобілізаційний ефект і напруженість, яка характеризується пониженням стійкості психічних і рухових функцій аж до дезінтеграції особи. Інші вказують на відмінність між емоційною напругою як нормальним станом і емоційною напруженістю як перед патологічним станом.

Виділяються наступні види психічної напруженості: перцептивна (що виникає, наприклад, у разі великих утруднень при сприйнятті необхідної інформації); інтелектуальна (при неможливості знайти адекватний спосіб рішення або вихід з оптичної ситуації); емоційна (при виникненні емоцій, дезорганізуючих діяльність); вольова (при неспішності людини проявити свідоме зусилля і опанувати ситуацією); мотиваційна (пов'язана з боротьбою мотивів, наприклад: виконати борг або відхилитися від небезпеки й ризику) [6].

Емоційне виснаження виявляє себе, перш за все, у відчуттях безпорадності, безнадійності, в особливо важких проявах виникають емоційні зриви й думки про суїцид. Може виникати відчуття «приглушеності», «притупленості» емоцій, коли людина не в силах емоційно відгукнутися на ситуації, які, здавалося б, повинні зачіпати. Це відчуття вичерпаності емоційних ресурсів викликає відчуття, що людина вже нічого не може дати іншим - ні емоційно, ні психологічно [7].

Інша група проблем, сприяючих «вигоранню» або підсилюючих його розвиток, пов'язана з робочою ситуацією. Характерними для «вигоряючих» ситуацій є перевантаження - занадто багато підлеглих, дуже багато вимог, інформації. За даними західних дослідників, при збільшенні перевантажень ті, що «допомагають» починають не усвідомлено прагнути до зменшення контакту менш особово залучаються до взаємодії, частіше удаються до формальних правил і ритуалів, використовують більш

безособові методи роботи. Ще один важливий в даному контексті аспект робочої ситуації - це можливість впливу на процес роботи й ухвалення рішень, що стосуються працівника. Якщо у людини присутнє відчуття, що вона нічого не може змінити в своїй роботі, що від неї нічого не залежить, що її думка не має значення і т. д., вірогідність розвитку емоційного «вигорання» збільшується. [6].

Фахівці в області вигорання сходяться на тому, що розвиток «вигорання» не обмежується професійною сферою, і його наслідки починають відчутно виявлятися в особистому житті людини, її взаємодії з іншими людьми, в інших ситуаціях її буття.

В.В. Бойко розглядає «вигорання» як вироблений особою механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибрані психотравмуючі дії, придбаний стереотип емоційного, частіше за все професійну поведінку. Вигорання частково функціональний стереотип, оскільки дозволяє людині дозувати й економно витратити енергетичні ресурси. В той же час, можуть виникати його дисфункціональні наслідки, коли «вигорання» негативно позначається на виконання професійної діяльності[8].

Бойко В.В. описує різні симптоми «вигорання»[8].

Симптом «емоційного дефіциту». У найбільш важких формах «вигорання» особа завзято захищає свою антигуманістичну філософію («ненавиджу», «зневажаю», «узяти б автомат і всіх»). У таких випадках «вигорання» змикається з психопатологічними проявами особи, з неврозподібними або психопатичними станами. Таким особам протипоказана ця професійна діяльність. Але, на жаль, вони нею зайняті, оскільки немає психологічного підбору кадрів і атестації. Симптом «психосоматичних і психовегетативних порушень». Як впливає з назви, симптом виявляється на рівні фізичного і психічного самопочуття. Зазвичай він утворюється за умовно-рефлекторним зв'язком негативної властивості. Багато що з того, що стосується суб'єктів професійної діяльності, провокує відхилення в соматичних або психічних станах. Деколи навіть думка про таких суб'єктів або контакт з ними викликають поганий настрій, безсоння, відчуття страху, неприємні відчуття в області серця, судинні реакції, загострення хронічних захворювань. Перехід реакцій з рівня емоцій на рівень психосоматики свідчить про те, що емоційний захист - «вигорання» - самостійно вже не справляються з навантаженнями, і енергія емоцій перерозподіляється між іншими підсистемами індивіда. У такий спосіб організм рятує себе від руйнівної потужності емоційної енергії.

Для проведення даного дослідження було обрано 2 групи респондентів. Перша група складалася з 15 медиків -працівники на базі Комунальної міської клінічної лікарні швидкої медичної допомоги та Львівської обласної дитячої клінічної лікарні Охмадит (сфера професійної діяльності людина-людина) та працівники не гуманітарних профілів: економісти, програмісти на базі ІТ-компанії « ЕПАМ» ,та компанії «ДінМарк» (сфера професійної діяльності людина-знакова система). Усього в даному експерименті прийняло участь 30 осіб. Усі респонденти приблизно однієї вікової категорії. Наймолодший з них-21 рік, найстарший 29 років. Усі працюють. Кожен із учасників експерименту приймали в ньому участь цілком добровільно, улюбий момент могли припинити участь та відмовитись.

Дослідження було проведено 01.10.2018-30.10.2018. Зовнішні фактори могли здійснювати певний вплив ,оскільки дослідження з кожною особою проводилось в інший час, та у різних місцях.

В процесі проведення дослідження були використані такі методики:

Методика діагностики синдрому емоційного вигорання В. В. Бойко [6].

Методика «Визначення психічного «вигорання» О.О. Рукавишнікова [3]

Опитувальник психічного вигорання Автор-розробник: Farber В. А. Автор адаптації: Рукавишников А.А.

Методика «Оцінка власного потенціалу «вигорання» [8]

Рівень показників емоційного вигорання за методикою В.В.Бойко

Рівень показників	Медики Кількість; %.			Програмісти/економісти Кількість; %.		
	Напруження	Резистенція	Виснаження	Напруження	Резистенція	Виснаження
Фаза не сформована	6; 40%	7; 46.6%	6; 40%	9; 60%	10; 66.6%	8; 53.3%
Фаза на стадії формування	8; 53.5%	7; 46.6%	7; 46.6%	6; 40%	5; 33.3%	6; 40%
Фаза сформована	1; 6,6%	1; 6,6%	2; 13.3%	0; 0%	0; 0%	1; 6.6%

Перший компонент - напруження - характеризується відчуттям емоційної виснаженості, втоми, викликані власною професійною діяльністю і проявляється у таких симптомах: [6]

- переживання психотравмуючих обставин - людина сприймає умови роботи та професійні міжособистісні стосунки як психотравмуючі;
- незадоволеність собою - незадоволеність власною професійною діяльністю і собою як професіоналом;
- загнаність у кут - відчуття безвихідності ситуації, бажання змінити роботу чи професійну діяльність взагалі;
- тривога й депресія - розвиток тривожності у професійній діяльності, підвищення нервовості, депресивні настрої.

Другий компонент - резистенція - характеризується надмірним емоційним виснаженням, що провокує виникнення та розвиток захисних реакцій, які роблять людину емоційно закритою, відстороненою, байдужою, а будь-яке емоційне залучення до професійних справ і комунікацій викликає у людини відчуття надмірної перевтоми, і виявляється у таких симптомах, як: [3]

- неадекватне вибіркове емоційне реагування - неконтрольований вплив настрою на професійні стосунки;
- емоційно-моральна дезорієнтація - розвиток байдужості у професійних стосунках;
- розширення сфери економії емоцій - емоційна замкненість, відчуження, бажання припинити будь-які комунікації;
- редукція професійних обов'язків - згортання професійної діяльності, прагнення якомога менше часу витратити на виконання професійних обов'язків.

Третя фаза - виснаження . Характеризується дана фаза психофізичною перевтомою людини, спустошеністю, нівелюванням власних професійних досягнень, порушенням професійних комунікацій, розвитком цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися з робочих питань, розвитком психосоматичних порушень і виявляється у таких симптомах, як: [3]

- емоційний дефіцит - розвиток емоційної нечутливості на тлі перевиснаження, мінімізація емоційного внеску у роботу, автоматизм, спустошення людини при виконанні професійних обов'язків;
- емоційне відчуження - створення захисного бар'єру у професійних комунікаціях;

- особистісне відчуження (деперсоналізація) - порушення професійних стосунків, розвиток цинічного ставлення до тих, з ким доводиться спілкуватися при виконанні професійних обов'язків, та до професійної діяльності взагалі;
- психосоматичні та психовегетативні порушення - погіршення фізичного самопочуття, розвиток таких психосоматичних і психовегетативних порушень, як розлади сну, головний біль, проблеми з артеріальним тиском, шлункові розлади, загострення хронічних хвороб тощо.

За другою методикою діагностики прояву синдрому вигорання на трьох основних рівнях (міжособистісному, особистісному, мотиваційному) отримано наступні результати. Використано методику «Визначення психічного вигорання (О.О. Рукавішнікова).

Таблиця 2

Рівень показників емоційного вигорання за методикою О.О. Рукавішнікова з поділом на вектори

		Вкрай низькі значення	Низькі значення	Середні значення	Високі значення	Вкрай високі значення
ПВ	Група 1	2;13.3%	5;33.3%	3;20%	3;20%	2;13.3%
	Група 2	4;26.6%	5;33.3%	4;26.6%	2;13.3%	0;0%
ОВ	Група 1	3;20%	4;26.6%	4;26.6%	3;20%	1;6.6%
	Група 2	5;33.3%	6;40%	3;20%	1;6.6%	0;0%
ПМ	Група 1	2;13.3%	3;20%	5;33.3%	3;20%	2;13.3%
	Група 2	5;33.3%	3;20%	5;33.3%	2;13.3%	0;0%

Психоемоційне виснаження (ПВ) - процес вичерпання емоційних, фізичних, енергетичних ресурсів професіонала. Виснаження проявляється у хронічній емоційній і фізичній втомі, байдужості та холодності у ставленні до людей з ознаками депресії та роздратованості.

Особистісне віддалення (ОВ) - специфічна форма соціальної дезадаптації професіонала. Особистісне віддалення характеризується зменшенням кількості контактів з оточенням, підвищенням роздратованості і нетерплячості в ситуаціях спілкування, негативізмом стосовно до інших.[4]

Професійна мотивація (ПМ) - рівень робочої мотивації й ентузіазму щодо роботи альтруїстичного змісту. Стан емоційної сфери оцінюється таким показником, як: продуктивність професійної діяльності, оптимізм та зацікавленість у роботі, самооцінка професійної діяльності та ступеня успішності в роботі [5].

Таблиця 3

Рівень показників емоційного вигорання за методикою «Оцінка власного потенціалу «вигорання»

	Медики Кількість; %	Програмісти/Економісти Кількість; %
Низький рівень	3;20%	6;40%
Середній рівень	6;40%	8;53.3%
Високий рівень	6;40%	1;6.6%

Отже, проведені тестування і інтерпретація результатів показали що відмінності рівня емоційного вигорання між запропонованими групами працівників є наявними, медики набрали більшу кількість балів. Відповідно емпірична гіпотеза, підтвердилась. Працівникам різних спеціальностей властивий різний рівень емоційного вигорання: працівники-медиків(вищий рівень), працівники не гуманітарних профілів(програмісти, економісти)-нижчий рівень.

Однак на результати дослідження могли повпливати зовнішні фактори та інші чинники. Також для дослідження була обрана не така велика вибірка людей, щоб стверджувати правильність результатів стосовно всього населення. Варто також брати до уваги особистий стан кожного респондента на час дослідження, емоційний стан, можливо якісь мотивації стосовно майбутнього результату.

Дослідження проводились з дотриманням етичного кодексу психолога, будь-хто з респондентів міг у будь-який момент відмовитись від прийняття участі, проте вплив зовнішніх факторів, емоційний стан респондентів на момент дослідження, та невелика вибірка студентів які досліджувались не дає нам право повністю підтвердити висунуту гіпотезу емпіричного дослідження.

Література

1. Адаптация к профессиональной деятельности. Физиология трудовой деятельности / А. Ж. Юревиц, В. С. Аверьянов, О. В. Виноградов и др. Санкт-Петербург : Наука, 1993. С. 209-277.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. Москва : Наука, 1977. 380 с.
3. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. Москва : Филин, 1996. 472 с.
4. Ганеева Э. Р. Синдром выгорания на фоне проявлений акцентуаций черт характера школьного учителя : дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Казань : РГБ, 2006. С. 4-8.
5. Колоскова О. К., Поліщук М. І., Воротняк Т. М. Особливості розвитку та проявів синдрому емоційного вигорання в лікарів-педіатрів. *Здоровье ребенка*. URL : <http://www.mif-ua.com/archive/article/34910>
6. Корытова Г. С. Профессиональное выгорание как дезадаптивный психозащитный механизм у педагогических работников. *Современные проблемы науки и образования*. 2007. № 1. С. 132-136.
7. Мальцева Н. В. Проявления синдрома психического выгорания в процессе профессионализации учителя в зависимости от возрастания стажа работы : дис. канд. психол. наук. Екатеринбург, 2005. С. 57-68.
8. Панченко Л. Л. Адаптация к профессиональной деятельности : учеб. пособ. Владивосток : Мор. гос. ун-т, 2006. 35 с.

І.В. Зошій,
*к. психол. н., доц., доцент кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

А.А. Бобанич,
студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня в країні, руйнування старої системи цінностей і стереотипів, які регулюють відношення особистості з суспільством, все це боляче переживається населенням України, відображаючись на його соціальному самопочутті.

Соціальні кризові процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжуючи тривожність і напругу, озлобленість, жорстокість і насилля. Результати досліджень свідчать про ріст поведінки та відхилень серед осіб різних соціальних і демографічних груп.

Тривожним симптомом є ріст числа неповнолітніх з девіантною поведінкою, яка проявляється в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення суспільного порядку, хуліганство, вандалізм тощо). Посилилась демонстративна і зухвала поведінка у відношенні до дорослих, у крайніх формах стали проявлятися жорстокість і агресивність. Різко виросла злочинність серед молоді.

З підлітковою агресією ми дуже часто стикаємось у повсякденному житті, її провокує телебачення, стиль життя та інші, не менш важливі чинники. Необхідним є дослідити особливості прояву агресії та забезпечити умови для мінімізації цього негативного явища.

У літературі різними авторами запропонована безліч визначень агресії [5]:

1) Під агресією розуміють безліч різноманітних дій, які порушують фізичну або психічну цілісність іншої людини (або групи людей), наносячи їй матеріальну шкоду, перешкоджають її інтересам або ж ведуть до її знищення.

2) Під агресією розуміється сильна активність, прагнення до самоствердження.

3) Під агресією розуміються акти ворожості, атаки руйнування, тобто дії, що шкодять іншій особі чи об'єкту. Людська агресивність є поведінкова реакція, що характеризується проявом сили в спробі нанести шкоду особистості чи суспільству.

4) Агресія – реакція, у результаті якої інший організм одержує болючі стимули.

5) Агресія – фізична дія, погроза такої дії з боку однієї особи, що зменшують волю іншої особи.

6) Агресія – злісна, неприємна, що заподіює біль навколишнім, поведінка.

У побуті термін «агресія» має широке поширення для позначення насильницьких загарбницьких дій. Агресія й агресори завжди оцінюються різко негативно, як вираження наявності культу грубої сили [3]. В основному ж під агресією розуміється шкідливе поведіння.

У понятті «агресія» поєднуються різні за формою та результатами акти поведінки - від злих жартів, пліток, ворожих фантазій, до бандитизму й убивств [1]. У підлітковому житті нерідко зустрічаються форми насильницького поведіння, обумовленого в термінах «задержуватість», «озлобленість», «жорстокість». До агресивності близько підходить стан ворожості. Ворожість більш вузький по спрямованості стан, що завжди має визначений об'єкт.

У перекладі з латинської мови «агресія» означає «напад». В даний час термін агресія вживається надзвичайно широко. Цей феномен пов'язують і з негативними емоціями (гнівом), і з негативними мотивами (прагненням нашкодити), а також з

негативними установками (расовими упередженнями) та руйнівними діями.

У психології під агресією розуміють тенденцію (прагнення), яка виявляється в реальному поведінні або фантазуванні, з метою підпорядкувати собі інших або домінувати над ними. Агресія може бути як позитивною, що служить життєвим інтересам та виживанню, так і негативною, орієнтованою на задоволення агресивного потягу самого по собі [4].

Агресія може проявлятися в прямій формі, коли людина не схильна приховувати своєї агресивної поведінки від оточуючих – тоді вона безпосередньо та відкрито вступає в конфронтацію з кимсь з оточуючих, висловлює в його бік погрози або проявляє агресивність в діях. В частковій мірі агресія приховується під маскою неприязні, схиждства, сарказму або іронії, які таким чином створюють певний тиск на жертву.

На формування агресивної поведінки здійснює свій вплив фактор матеріального достатку – мається на увазі той вплив, який здійснює на життєву філософію рівень матеріального достатку сім'ї. Він полягає в тому, що в розвинутому суспільстві індивіди з бідних сімей, порівнюючи своє положення в суспільстві з тим, яке мають їхні багаті знайомі, отримують певний заряд неприязні, опозиції та ненависті як до цих знайомих, так і до тих суспільних інститутів в цілому, які допустили, на їхню думку, таку несправедливість.

Основними формами агресивної поведінки є [2]:

- фізична агресія, тобто застосування фізичної сили проти іншої особи;
- негативізм, спрямований проти керівництва та встановлення правил;
- підозрілість, тобто недовіра до оточуючих людей, яка ґрунтується на переконанні, що вони мають намір зашкодити;
- вербальна агресія, тобто вираження своїх почуттів через чвари, образи, приниження;
- аутоагресія – агресія, спрямована на самого себе.

Одним з найбільш інтенсивних і складних агресивних афектів, безсумнівно, виступає ненависть. Найважливішою метою людини, захопленої ненавистю, є знищення об'єкта агресії. За певних умов ненависть і бажання помсти можуть неадекватно посилюватися.

Двома основними формами агресії виступають[2]:

- 1) неагресивна агресія, тобто стійка неворожа, самозахисна поведінка, спрямована часто на досягнення поставленої мети;
- 2) ворожа деструктивність, тобто злостива, неприємна поведінка, що завдає болю оточуючим. Ненависть, розлюченість, бажання помсти теж можуть бути формою захисту, однак породжують багато особистісних проблем і примушують страждати оточуючих. Дана форма агресії викликається й активізується в результаті сильних неприємних переживань (надмірний біль, дистрес).

Дослідження здійснювалось поетапно. На підготовчому етапі було ознайомлено з проблемою агресії, агресивності, агресивної поведінки та визначено основні напрямки роботи.

На аналітичному етапі дослідження було проаналізовано літературу з даного питання, визначено поняття «агресія»та здійснено огляд теоретичних положень щодо поняття агресії.

Під час експериментального етапу було підібрано групу досліджуваних і, відповідно до групи та проблематики дослідження, підібрано комплекс методик, до яких входять проективна методика, об'єктивний та суб'єктивний опитувальники.

Дослідження проводилось на базі Львівського кооперативного коледжу економіки та права. У дослідженні агресивної поведінки підлітків брали участь 40 осіб. Це студенти, віком 15-16 років. Серед опитуваних було 16 дівчат і 24 хлопців. Всі досліджувані проживають в повних, благополучних сім'ях. На момент дослідження у

всіх був відмінний стан здоров'я.

До самого процесу дослідження студенти віднеслись позитивно, незважаючи на велику кількість завдань. Дослідження проводилось на добровільних засадах. Найбільше сподобалась проєктивна методика «Неіснуюча тварина», також цікавились результатами опитувальника про акцентуації характеру. В ході дослідження стикнулись з проблемою нерозуміння окремих слів російською мовою, також доводилось пояснювати значення деяких термінів.

У дослідженні були використані такі методики:

- Опитувальник Басса-Дарки.
- Особистісна методика для діагностики типу акцентуації характеру Шмішека.
- Методика на визначення самооцінки.
- Проєктивна методика неіснуюча тваринка.

В результаті проведеного дослідження було виявлено зв'язок між типом агресії, рівнем самооцінки та типом акцентуацій характеру. Були відмічені кореляційні зв'язки між цими типами. До фізичної агресії схильні підлітки з екзальтованим та збудливими типами акцентуацій, натомість циклотимні та демонстративні підлітки схильні до дратівливості.

За результатами тесту дослідження рівня агресії за методикою Басса-Дарки можна сказати наступне:

- переважають такі різновиди агресії як непряма агресія та підозрілість, слід відмітити також високі показники в різновидах "Вербальна агресія" та почуття провини;
- цікаво відмітити, що до фізичної агресії більш схильні дівчата, ніж юнаки (56,3% та 42,8% відповідно);
- найбільш схильними до вербальної агресії є дівчата (81,25%), хоча і серед юнаків цей показник досить високий;
- до непрямой агресії схильні як юнаки так і дівчата, хоча серед дівчат цей показник вищий (64,3% і 75% відповідно);
- досить високим є показник негативізму у групі, за цим параметром він вищий у юнаків, хоча і серед дівчат досить високий, до негативізму схильні половина опитаних дівчат;
- показник "Роздратування" вищий серед юнаків – 64,3% і 43,8% відповідно;
- показник "Підозрілість" однаково високий і серед юнаків (85,7%) і серед дівчат (68,75%), хоча серед юнаків він вищий;
- за показником "Образа" значення розподілились однаково серед юнаків, а серед дівчат схильних до образи – меншість (31,25%);
- показник "Почуття провини" однаково високий серед юнаків і дівчат – 57,2% і 62,5 відповідно;
- індекс агресивності більший серед дівчат (62,5%);
- індекс ворожості як серед юнаків, так і серед дівчат не виходить за межі норми.

В ході дослідження було виявлено, що підлітки, у яких низька самооцінка схильні до непрямой агресії, також у них розвинене почуття провини, вони схильні до ауто агресії. Ці знання допоможуть психологу при консультуванні.

Відповідно до отриманих даних, можна сказати, що рівень і тип агресії залежить від багатьох чинників і характеристик, які не можна залишати поза увагою при консультуванні агресивних підлітків і буде вивчатись нами і в подальших дослідженнях.

Література

1. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Москва : Фимита, 2000. 512 с.
2. Ганова Л. А. Феномен агрессивности и особенности личности. *Вопросы общей и дифференциальной психологии* : сб. науч. тр. Кемерово, 1998. Вып. 2. С. 108-115.
3. Калинина Е. А. Агрессия и агрессивность у подростков 14–15 лет / Е. А. Калинина // *Обществ. науки и современность*. – 1993. – №3. – С. 183–190.
4. Социальная психология агрессии / Б. Крэйхи. – СПб., 2003. – 336 с.
5. Фурманов И. А. Детская агрессивность / И. А. Фурманов. – М.: Юнити, 1996. – 192 с.

І.В. Зошій,

*к. психол. н., доц., доцент кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

Г.М. Гасій,

студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ

Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на психологію людей, породжуючи тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Прояви агресії, а саме, девіантної поведінки, завжди мали місце в суспільстві, незалежно від характеру суспільно-економічної формації. Але сьогодні ця проблема набула особливої гостроти.

За останнє десятиліття в усьому світі відзначається ріст насильницьких дій, сполучений із собою жорстокістю, вандалізмом, знущанням над людьми. На зростання таких соціально небезпечних проявів впливають економічна нестабільність і соціальна напруженість у країні.

Ріст агресивних тенденцій у підлітковому середовищі відбивають одну з найважливіших соціальних проблем суспільства – для цієї вікової категорії характерно велика кількість конфліктів, проявів девіацій, насильства стосовно однолітків, зростання молодіжної злочинності за останній час.

Посилення соціального розшарування суспільства, невідповідність соціальних інститутів до забезпечення успішної соціалізації особистості в умовах трансформації суспільства, дефіцит засобів і технологій розвитку соціальних служб, орієнтованих на створення умов для самореалізації кожної людини, недостатньо високий рівень психологічної компетентності більшості населення часто стають підґрунтям проявів девіантної поведінки.

Особливої актуальності проблема набуває у практичній діяльності шкільного психолога, який повинен не лише виявити симптоматичний характер, але й з'ясувати причини і умови проблеми. У зв'язку з цим виникає потреба виокремити власне психологічний зміст проявів агресивної поведінки, що зумовлюють девіантну поведінку індивіда.

Разом з цим, психологічне обґрунтування заходів профілактичної роботи щодо попередження відхилень від встановлених суспільством норм поведінки потребує врахування індивідуально-психологічних особливостей підліткового віку, психологічної природи девіантної поведінки.

Представниками різних наук (медицини, психології, педагогіки) даються різні визначення поняття поведінки, що відхиляється від норми (девіантної).

У педагогічній літературі під девіантною поведінкою розуміється відхилення від прийнятих в даному суспільстві, соціальному середовищі, найближчому оточенні, колективі соціально-етичних норм і цінностей, порушення процесу засвоєння і відтворення соціальних норм і культурних цінностей, а також саморозвитку і самореалізації в тому суспільстві, до якого людина належить.

У медичній літературі під «девіантною поведінкою» розуміється відхилення від прийнятих в даному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків, здійснюваних як в рамках психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології, особливо граничного рівня. Щодо визначення девіантної поведінки у психології, то перш за все слід визначити саме поняття поведінки особистості.

Поведінку особистості загалом можна розглядати як взаємодію з довкіллям, опосередковану її зовнішньою і внутрішньою активністю у формі цілеспрямованої послідовності вчинків. При цьому кожний вчинок особистості являє собою свідому дію, акт морального самовизначення, в якому людина стверджує себе як особистість у ставленні до іншої людини, самої себе, соціальної групи або суспільства, життя загалом [3].

За поведінкою особистості можна визначати успішність її соціалізації, тобто процесу входження до різних спільнот людей. Слід зауважити, що важливою складовою процесу соціалізації людини є виникнення і розвиток уявлень про правила поведінки, що співпадають чи не співпадають з традиціями і звичаями людської спільноти, про моральне чи аморальне, таке, що схвалюється або засуджується, що дозволено або заборонено тощо [4].

Саме ці уявлення реалізуються в актах поведінки людини. Оцінка будь-якої поведінки передбачає порівняння її з певною нормою (від лат. norma - точний припис, зразок). При цьому за норму можна брати статистичну норму (особливості поведінки, що властиві більшості людей в популяції), соціальну норму (моральні, правові, професійно-організаційні або інші вимоги до поведінки, що висуває суспільство в певний період розвитку), норми психічного здоров'я, психологічну норму особистісного розвитку тощо [2].

Остання визначається по-різному залежно від напрямку психологічної науки. Так, зокрема, в рамках ортодоксального психоаналізу нормальна особистість повинна мати сильне Его ("Я"), яке б підтримувало в рівновазі прагнення Ід ("Воно") і Супер-Его ("Над-Я"). Представники гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл) вважають, що особистість має бути зорієнтована на самоактуалізацію, тобто реалізацію свого духовного, творчого потенціалу, свободу і відповідальність [1].

За результатами порівняння з нормою визначають нормальну (таку, що відповідає нормі) та аномальну девіантну поведінку особистості.

В рамках психологічного підходу використовуються різні типології поведінки, що відхиляється. Більшість авторів, наприклад Ю. А. Клейберг, виділяють три основні групи поведінкових девіацій: негативні (наприклад, вживання наркотиків), позитивні (наприклад, соціальна творчість) і соціально-нейтральні (наприклад, жебрацтво).

У разі позитивних девіацій йдеться про нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість і, загалом, свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства [2].

Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми. У цьому випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, не адаптованості, порушенні процесу

самоактуалізації або у вигляді уникання морального й естетичного контролю за власною поведінкою, яка стає соціально дезадаптованою [5].

Загалом до психологічних проявів девіантної поведінки особистості відносять такі [3]:

- духовні проблеми, зокрема, відсутність або втрату сенсу життя, переживання внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо;

- деформацію ціннісно-мотиваційної сфери - несформовані або редуковані моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей, ситуативно-егоцентричну орієнтацію, фрустрованість вищих потреб, внутрішні конфлікти, малопродуктивні механізми психологічного захисту;

- емоційні проблеми - тривогу, депресію, переважання негативних емоцій, алекситимію (ускладнення в розумінні своїх переживань і невміння сформулювати їх у словах), емоційне огрубіння (втрата здатності визначати доцільність, доречність тих чи інших емоційних реакцій, дозувати їх), афективність тощо;

- проблеми саморегуляції - неадекватні самооцінку та рівень домагань, слабкий розвиток рефлексії, надмірний або недостатній самоконтроль, низький рівень адаптивних можливостей;

- викривлення у когнітивній сфері - стереотипність, ригідність мислення, неадекватні настановлення, обмеженість знань, наявність забобонів;

- негативний життєвий досвід - наявність шкідливих звичок, психічних травм, досвіду насильства, соціальну некомпетентність тощо.

Дослідження проводилась на базі однієї із середніх шкіл Львівської області. В ньому взяли участь 50 учнів 10-х класів середньої школи, 26 хлопців та 24 дівчини віком 14 – 15 років.

Учні добровільно погодилися взяти участь у дослідженні, процедура якого відповідала інструкції методик. Їх проінформовано, що результати дослідження носять конфіденційний характер і не підлягають розголошенню. Перед початком дослідження проводилася бесіда з кожним учнем для виявлення її особистісних рис, здібностей до комунікації, інтелектуальних здібностей, креативності, схильності до девіантної поведінки.

Результати дослідження дадуть змогу проаналізувати схильності учнів до девіантної поведінки, її проявів, характеру протікання, а також з'ясувати, які особистісні характеристики є причиною прояву девіантної поведінки.

Для визначення особливостей девіантної поведінки використовується низка методів, серед яких слід відзначити, спостереження, вільне інтерв'ю або бесіда, тести (опитувальники, проективні методики тощо).

З метою діагностики проявів девіантної поведінки були використані індивідуальні бесіди та тестові методики: Патохарактерологічний діагностичний опитувальник (ПДО); Методика визначення схильності до поведінки, що відхиляється (А.М. Орел); Методика психодіагностичний тест (ПДТ) В. Мельникова, Л. Ямпольського.

Під час проведення констатуючого експерименту було використано діагностичні методики, які дали змогу дослідити психологічні особливості підлітків та їх взаємозв'язки, які впливають на саму сутність девіантної поведінки підлітків, а також на особливості її протікання. Використання статистичних методів дало можливість з'ясувати психологічні особливості підлітків, які могли б справити вплив на формування і розвиток девіантної поведінки. Завдяки проведенню дослідження особливостей протікання девіантної поведінки у підлітків було визначено психологічні особливості поведінки, характеру, емоційного стану підлітків, на які слід звернути увагу при здійсненні профілактичної роботи з даної проблеми.

Таким чином, проаналізувавши отримані результати за всіма методиками, було відмічено, що найвищу кількість балів отримали такі діагностичні критерії як: ризик депресії, схильність до адиктивної поведінки, естетична вразливість і вербальна агресія. Високий рівень даних чинників вказує на те, що у підлітковому віці підвищуються особливості проявів девіантної поведінки.

Під час здійснення кореляційного аналізу емпіричних даних дослідження було виявлено, що протікання девіантної поведінки у підлітків супроводжується егоїстичністю, самовдоволенням і надмірною зарозумілістю, дратівливістю, негативізмом, яскраво вираженим потягом до гострих емоційних переживань, схильністю до порушення норм і правил, схильністю до агресії та насилля, схильністю до делінквентної поведінки, низькою конформністю та замкненістю. Факторний аналіз емпіричних даних дослідження дав можливість виділити шість факторів, які характеризують зв'язок психологічних критеріїв досліджуваних, що позначаються у процесі особливостей протікання девіантної поведінки у підлітків.

Фактор 1: «Особливості активності особистості у соціальних групах».

Фактор 2: «Особливості емоційних переживань підлітків».

Фактор 3: «Особливості демонстративних проявів девіантної поведінки підлітків».

Фактор 4: «Особливості психологічної адекватності підлітків»

Фактор 5: «Артистичні особливості підлітків».

Фактор 6: «Особливості агресивних проявів підлітків».

Проведене дослідження показало, що виникнення девіантної поведінки зумовлюється проявами агресивності, а також частково залежить від соціальних та особистісних психологічних особливостей підлітків.

За результатами проведеного дослідження запропоновано основні принципи та напрями профілактичної роботи з попередження девіантної поведінки у підлітків. Проведене дослідження показало, що у багатьох підлітків значно виражені певні психологічні особливості, які могли б вплинути на формування та розвиток девіантної поведінки. Шляхи попередження цієї проблеми полягають у поглибленні змісту профілактичної роботи з підлітками, у наданні цим незахищеним молодим особам соціально-педагогічної, медичної та психологічної допомоги, їх захист і підтримка.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2. Особистісно-орієнтований підхід: науково-практичні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Білецький В. В. Виправлення девіантної особистості: філософський погляд. Донецьк : Східний видавничий дім, 2003. 143 с.
3. Ігнатенко П. Д., Поплужний В. Л. Виховання громадянина. Київ, 1997. 115 с.
4. Капська А. Й. Соціальна робота: деякі аспекти роботи з молоддю. Київ : Лібра, 2001. 219 с.
5. Мещанова Г. М. Соціально-психологічне дослідження особистості: теоретико-методологічний аспект. Тернопіль : Екон. думка, 2001. 86 с.
6. Миньковсый Г. В., Тузов А. А. Профілактика правонарушень серед неосвічених. Київ : Політиздат України, 1987. 215 с.

І.В. Зошій,
*к. психол. н., доц., доцент кафедри психології
Львівського інституту ПраТ «ВНЗ «МАУП»*

Н.М. Кузьмич,
студентка Львівського інституту ПраТ «ВНЗ «МАУП»

РОЛЬ ПСИХОЛОГА ЩОДО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. Визначення та аналіз системи дитячо-батьківських стосунків є важливим та пріоритетним у сучасній психології. Сімейна соціалізація є надзвичайно важливим моментом в житті кожної людини.

Сім'я є тим найпершим і найближчим середовищем близьких людей, які мають істотний вплив на формування особистості дитини. Найважливіше призначення будь-якої сім'ї полягає в створенні сфери абсолютної захищеності людини від негативного впливу різних факторів, зняття емоційної напруги, викликані різноманітними аспектами. Спостереження показують, що повне відновлення людини відбувається в щирому спілкуванні з близькими людьми в психологічно здоровому сімейному мікрокліматі.

На жаль, за останні роки економічна ситуація в Україні значно погіршилась. За цих умов, коли на перше місце виходить економічна функція та сім'ї необхідно забезпечити, насамперед, фізичні потреби її членів, духовні потреби все більше стають другорядними [7]. Тим самим відбувається деформація всієї системи цінностей і пріоритетів сім'ї – зрушення їх в бік примітивізації, зведення життєдіяльності сім'ї до боротьби за елементарне фізичне виживання.

В таких умовах більшість сімей недостатньо реалізовує свої виховні функції, тому знижується престиж сім'ї, відчувається нестабільність сімейних стосунків, відсутність культури сімейного життя.

Наслідки цих явищ різноманітні. Вони призводять до зростання конфліктності взаємин у сім'ї, зниження задоволеності сімейним життям, послаблення її єдності, що травмує дітей, підвищує нервозність, яка стає стимулом деструктивної поведінки в сім'ї, колективі, суспільстві.

У наш час у психологічній практиці найчастіше зустрічаються проблеми, які відносяться до взаємовідношень між батьками і дітьми. Це можуть бути проблеми взаємовідносин батьків з дітьми-дошкільниками, дітьми молодшого шкільного віку, дітьми-підлітками.

Сенс роботи психолога полягає у психологічній допомозі батькам самостійно вирішувати проблеми спілкування з дітьми та накопичувати досвід вирішення подібних проблем [5].

Важливою психологічною умовою ефективності роботи є активізація внутрішніх потреб батьків, а саме: їхньої потреби у розумінні дитини, бажання допомогти собі, своїй сім'ї, дитині у налагодженні стосунків. Безконфліктному спілкуванню батьків з дітьми сприяє підвищення педагогічної культури батьків, підкріплення словесних вимог організацією виховання, інтересом батьків до внутрішнього світу дітей.

Відомо, що сім'я є найпершим соціальним середовищем у формуванні особистості дитини та найголовнішим інститутом виховання. На сьогоднішній день спостерігається зниження виховних ресурсів батьків, що виявляється у зменшенні кількості та якості спілкування, спільних занять між батьками та дітьми, зміні батьківських установок. Вони стають більш авторитарними, частіше використовуються

тілесні покарання, вимоги дисциплінованості стають жорсткішими, а індивідуалізація виховання зменшується.

Батьківські позиції є одним з найважливіших компонентів такого соціально-психологічного феномена, як «батьківство». А. С. Співаковська стверджує, що батьківська позиція – це цілісне утворення, реальна спрямованість виховної діяльності, в основі якої лежить свідома, або неусвідомлена оцінка дитини, що виявляється у способах і формах взаємодії з дітьми [1]. Яка саме батьківська позиція реалізується у взаємодії з дитиною залежить від співвідношення між свідомими та несвідомими мотиваційними тенденціями.

Викривлена батьківська позиція не відповідає критеріям адекватності, динамічності та прогностичності установок батьків щодо дитини. Найчастіше батьки керуються неусвідомленими мотивами поведінки, спрямованої на дитину, мають ригідні, завищені або занижені вимоги до дитини [6].

Неусвідомлена мотивація батька чи матері щодо дитини найчастіше виявляється у батьківському програмуванні. Батьківське програмування обмежує вияв особистісної свободи та природного розвитку дитини, а це, у свою чергу, може призвести до комплексу неповноцінності, неадекватної самооцінки та несамостійності дитини.

У працях Еріка Берна реалізується поняття «життєвого сценарію», яке розуміється як життєвий план, що поступово розгортається і формується ще в ранньому дитинстві під впливом дорослих. «Дитина сприймає бажання батьків як команду, такою вона може залишитись на все життя, якщо у ній не станеться якого-небудь драматичного перевероту або події...Доки дитина залишається слухняною, а не вільною, її запрограмована особистість виконує будь-яку вимогу батьків, якою принизливою вона б не виявилась. Батьківське заступництво насправді може виявитись прихованою вказівкою» [2].

Девід Фрімен, американський сімейний психотерапевт аналізує таке поняття як «легенди», яке пояснює особливості функціонування сімейної системи. Легенди мають зв'язок з історією народження людини. Так, наприклад, дане людині при народженні ім'я може бути пов'язане з певними очікуваннями відносно того, якого роду особистістю вона має стати [8].

На образ «Я» дитини суттєво впливає роль, яка відводиться їй у сім'ї. Часто вона пов'язана з порядком народження дитини, а також з кризами, що були пережиті подружжям уперші роки спільного життя. Сформована відносно людини легенда перешкоджає формуванню в неї достатньої внутрішньої мотивації, є перешкодою, що заважає їй слідувати власним схильностям та інтересам [3].

Ще один вчений Р. Ленгс, аналізуючи батьківсько-дитячі відносини, ввів таке поняття як «містифікація» – навіювання дитині того, що вона потребує, ким вона є і у що вірить. Одна із форм містифікації – приписування дитині «слабкості» (хворобливості, нездатності самому шукати вихід у складних ситуаціях). Інша форма містифікації – інвалідація [4]. Остання тлумачиться як обезцінення точки зору дитини, її планів, намірів та інтересів.

Група досліджуваних складалась з десяти повних сімей з двома дітьми підліткового та юнацького віку. Жоден із них не відмовився проходити дослідження. Досліджувані були зацікавлені у правдивості власних відповідей. Кожен досліджуваний отримав бланки реєстрацій відповідей та все необхідне для виконання завдань.

Були зачитані інструкції, що знаходились на початку опитувальників та викладено інформацію так, щоб досліджувані її правильно зрозуміли. У них була дещо розсіяна увага, вони досить часто відволікались від роботи, але взагалі жодні негативні чинники не заважали респондентам виконувати завдання. Наприкінці досліджувані цікавилися результатами тестів.

У дослідженні були використані такі методики:

1. Методика «Аналіз сімейних взаємовідносин» Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицькіс (АСВ).
2. Тест-опитувальник батьківського відношення (А. Я. Варга, В. В. Столін).
3. Опитувальник САН (самопочуття, активність, настрої).

Проведено експериментальне дослідження. Отримані результати тестування зумовили мету заходів, які спрямовувались на корекцію стосунків батьків та підлітків. У ході дослідження дві гіпотези підтвердились, оскільки згідно результатів досліджуваних та кореляційного аналізу даних можна побачити, що існує взаємозв'язок гіперпротекції з надмірністю вимог-зобов'язань, а також зв'язок між мінімальністю санкцій та ігноруванням потреб дитини.

Докладно розглянуті основні етапи психокорекційної роботи з проблем батьківсько-дитячих стосунків. На першому етапі значна увага приділяється важливості першої зустрічі психолога з сім'єю, під час якої психолог формує перше враження про сім'ю та роботу з нею. Вперше зустрівшись з членами сім'ї, психолог передусім повинен створити атмосферу безпеки та комфорту для всіх членів сім'ї, після чого розпочинається власне діагностика.

З метою просвіти та профілактики використовувалась бесіда, спостереження, з метою психодіагностики – тести. Зрозумівши особливості проблемної ситуації в сім'ї, а також, опираючись на результати психодіагностики було обрано психокорекційні методи, що найбільш відповідають вирішенню проблемної ситуації. На цьому етапі за допомогою використання різних методик («Сімейна скульптура», «Сімейна дискусія», «Програвання ролей один одного», «Домашні завдання» тощо) була надана допомога сім'ям з вирішення проблеми, а також навчання вирішувати їх у майбутньому шляхом засвоєння членами сім'ї ефективних способів самостійного вирішення проблем. Важливо, щоб наприкінці роботи члени сім'ї оцінили успішне вирішення своїх старих проблем і зуміли підвищити свою здатність до вирішення нових.

В першій частині психокорекційної роботи з сім'єю можуть бути зроблені перші кроки щодо вироблення у членів сім'ї навичок ефективної комунікації, оволодіння методами ведення дискусії, оптимального розв'язання конфліктних ситуацій.

На подальших зустрічах потрібно приділити увагу наступним моментам: вироблення вміння вільно та відверто обговорювати будь-яку тему, важливу як для підлітка, так і для його батьків; подолання міжособистісних бар'єрів в процесі взаємодії; вироблення уважного ставлення один до одного, прагнення зрозуміти; вміння помічати та заохочувати позитивні якості один одного, безумовне прийняття інших членів сім'ї; розвиток навичок сумісного вирішення важливих питань, вміння поступатись своєю позицією у разі необхідності чи знаходити компромісне рішення; підвищення зацікавленості батьків до психологічних особливостей підліткового віку, і як наслідок, підвищення їх інформованості з приводу цього питання.

За умови досягнення запланованих завдань передбачається реальне покращення сімейних взаємовідносин в даній родині, вирішення наявних проблем та вироблення необхідних якостей для самостійного розв'язання проблемних ситуацій в майбутньому. Безконфліктному спілкуванню батьків з дітьми сприяє підвищення педагогічної культури батьків, підкріплення словесних вимог організацією виховання, інтересом батьків до внутрішнього світу дітей. Проблеми, що виникають в системі батьківсько-дитячих стосунків розглядаються як опосередковані специфічним характером конфліктів батьківської психіки.

Література

1. Алешина Ю. Е., Данилин К. Е., Дубовская Е. М. Семейное и индивидуальное консультирование. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 457 с.
2. Афанасьева Т. М. Семья. Київ : Рад. школа, 1986. 150 с.

3. Ковалев С. В. Психология современной семьи. Москва : Просвещение, 1988. 456 с.
4. Кроник А. А., Кроник Е. А. Психология человеческих отношений. Дубна : Когито-Центр, 1998. С. 321-328.
5. Левкович В. П., Зуськова О. Е. Социально-психологический подход к изучению супружеских конфликтов. *Психол. журн.* 1985. Т. 6. № 3. С. 127-137.
6. Молоді сім'ї України 90-х / за ред. Ю. М. Якубовой. Київ : АЛД, 1996. 59 с.
7. Обозов Н. Н., Обозова А. Н. Диагностика супружеских затруднений. *Психол. журн.* 1982. № 3. С. 147-151.
8. Навайтис Г. Тайны семейного (не) счастья. Москва : 1998. 245 с.

І.В. Зошій,

*к. психол. н., доц., доцент кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

Н.М. Собчук,

студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПСИХОЛОГА З ОПТИМІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ КОЛЕКТИВУ

Соціально-психологічний клімат справляє великий вплив на ефективність діяльності групи, саме через нього опосередковується будь-яка діяльність колективу. Спільна діяльність колективу зумовлює і спільність її психологічних характеристик. Сприятливий психологічний клімат сприяє формуванню почуття симпатії та відповідальності, а отже й задоволеності членів колективу. Задоволеність персоналу взаємовідносинами у колективі є однією з найбільш суттєвих характеристик сприятливого психологічного клімату. Міжособистісні відносини у колективі формуються на основі співробітництва або конкуренції. При цьому переважаючий психічний настрій тої чи іншої групи людей визначає собою не тільки міру участі кожного індивіда в діяльності, але й в остаточному підсумку – ефективність.

Відповідно, при несприятливому психологічному кліматі виникають напружені відносини між членами колективу, конфліктні ситуації, зростання плинності кадрів, зниження мотивації до праці, зменшення продуктивності тощо.

Виходячи із цього, соціально-психологічний клімат може бути чинником не тільки росту продуктивності праці, мобілізації внутрішніх резервів трудового колективу, але й посилення трудової дисципліни. Оскільки колективні зусилля призводять до більш якісного вирішення проблем і зростання погодженості у реалізації рішень, то створення сприятливого психологічного клімату стає нагальною потребою у ринкових умовах господарювання [5].

Досягнення оптимального соціально-психологічного клімату потребує зі сторони керівництва підприємства значних зусиль, зі сторони персоналу – бажання його сформувавши, а зі сторони психолога – створення передумов та надання психологічної допомоги щодо його оптимізації. Такий клімат забезпечує максимальну зацікавленість працівників у діяльності підприємства, яка і є одним з основних факторів підвищення ефективності праці, і, як наслідок, досягнення високоякісних результатів роботи.

Актуальність даного дослідження обумовлена новими суспільно-економічними відносинами, які склалися в усіх сферах життєдіяльності, у тому числі, необхідністю вдосконалювання системи взаємин у трудових колективах підприємств із складною

організаційною структурою, що сприяє створенню позитивного психологічного клімату – умови підвищення продуктивності діяльності робітників [3].

На початку XXI століття, коли розвиток виробництва, використання інвестицій і високих технологій досяг свого апогею, прийшов час більш детально глянути на один із найважливіших факторів – розкриття, розвиток і використання схованого потенціалу людини. У теперішній час ця проблема усвідомлюється й на теоретичному й на практичному рівнях. Її актуальність підвищується разом із виникненням і розвитком психологічних служб і HR-департаментів скрізь, де розвивається діяльність людини. На перший план висувуються завдання активізації працівників шляхом діагностування й вжиття заходів з покращення психологічного клімату колективу. Дослідження психологів і менеджерів з персоналу показують, що відносини між працівниками прямо впливають на фінансові показники фірми. Виходячи із цього твердження, стає ясно, що для вдосконалення виробничого процесу й фінансових результатів діяльності необхідно розібратися у феномені соціально-психологічного клімату й використовувати його позитивний вплив на максимальну потужність [2].

Отже, почати варто з визначення поняття соціально-психологічного клімату (СПК) трудового колективу.

Соціально-психологічний клімат (від грецького слова klima (klimatos) – уклін) – якісна сторона міжособистісних відносин, яка проявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній сумісній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі. Це переважаючий у групі або колективі стійке психологічне налаштування його членів, що проявляється у всіх різноманітних формах їхньої діяльності [4].

Соціально-психологічний клімат будь-якої установи породжується міжособистісною взаємодією, яка опосередковує не тільки міжособистісні впливи, а й вплив навколишнього фізичного середовища: речей, предметів, явищ природи тощо. Дослідник Р. Х. Шакуров пропонує розглядати СПК з урахуванням трьох особливостей: психологічної, соціальної та соціально-психологічної. На його думку, якщо в інтелекті, емоціях, волі фіксувати їхній соціальний зміст, то виявлятиметься соціальний аспект, соціально-психологічний аспект виявляється у єдності, згоді, задоволенні, дружбі, згуртованості [3].

Психологічний клімат є об'єктивно існуючим явищем. Психологічний клімат складається під впливом двох важливих факторів: 1) соціально-психологічна атмосфера суспільства в цілому; 2) мікро соціальні умови – специфіка даного колективу.

Особливе значення мають стосунки у колективі чи є взаєморозуміння у колективі між членами колективу, чи кожен член колективу нормально себе почуває серед інших, чи задоволений спілкуванням з іншими.

Соціально-психологічний клімат – якісний бік стосунків, що виявляється у вигляді сукупності психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній спільній діяльності та всебічному розвитку особистості в групі. Такий клімат може бути сприятливим, несприятливим, нейтральним, позитивно чи негативно впливати на самопочуття людини.

СПК буває [5]: а) сприятливий, що характеризується взаємною довірою, повагою, інформованістю по значимих питаннях, взаємовиручкою і взаємо відповідальністю. При сприятливому кліматі в людини достатньо розвинута потреба в праці на загальну користь; б) несприятливий, що характеризується неповажним відношенням колег один до одного, підвищеним рівнем конфліктності; в) хитливий, для якого характерна періодичність виникнення конфліктів.

Виділяють такі основні фактори формування СПК: фактори макросередовища та мікросередовища.

Говорячи про фактори макросередовища, які впливають на психологічний

клімат, необхідно врахувати те, що жодна група не може існувати, а тим більше розвиватися ізольовано від навколишнього світу.

До таких факторів належать: соціально-психологічні тенденції науково-технічного прогресу; особливості суспільно-економічної формації на конкретному етапі розвитку суспільства; особливості діяльності органів управління, вищих за рівнем; соціально-психологічні особливості територіального району, в якому функціонує організація.

Значно більше впливають на СПК колективу фактори мікросередовища, основні з них такі: особливості матеріально-економічних, технологічних та організаційно-управлінських умов праці в колективі та ступінь задоволення людей цими факторами; особливості формальної структури в колективі та її співвідношення з неформальною; стиль керівництва керівника колективу; рівень психологічної культури керівника та співробітників.

Дослідження соціально-психологічного клімату колективу проходило на базі одного із приватних підприємств м. Львова. У ньому взяло участь 40 працівників підприємства, з них 22 чоловіків та 18 жінок віком від 25 до 40 років. У дослідженні брали участь як керівники так і працівники підприємства.

Участь в опитуванні була добровільною. З боку досліджуваних виявлено активність та зацікавлення. Учасники дослідження сприяли проведенню дослідження.

Дослідження соціально-психологічного колективу актуальне тому, що соціально-психологічний клімат справляє великий вплив на ефективність діяльності групи, саме через нього опосередковується будь-яка діяльність колективу. Спільна діяльність колективу зумовлює і спільність її психологічних характеристик. Після проведення комплексу тренінгових програм атмосфера у колективі значно покращилася, це можна простежити порівнявши результати до і після проведення тренінгу. Наприклад, за методикою Фідлера до проведення тренінгу рівень сприятливості СПК становив – 36,5, що характеризувало мікроклімат середньої сприятливості, після тренінгу він становить – 29,5, враховуючи, що найкраще значення становить 10, можна вважати наш СПК сприятливим. Порівнюючи результати експрес-методики з вивчення СПК у трудовому колективі О. С. Михайлюк та А. Ю. Шалито, яка полягає у визначенні основних компонентів відносин у колективі (рис. 1), що формують СПК, також бачимо значне зростання основних показників.

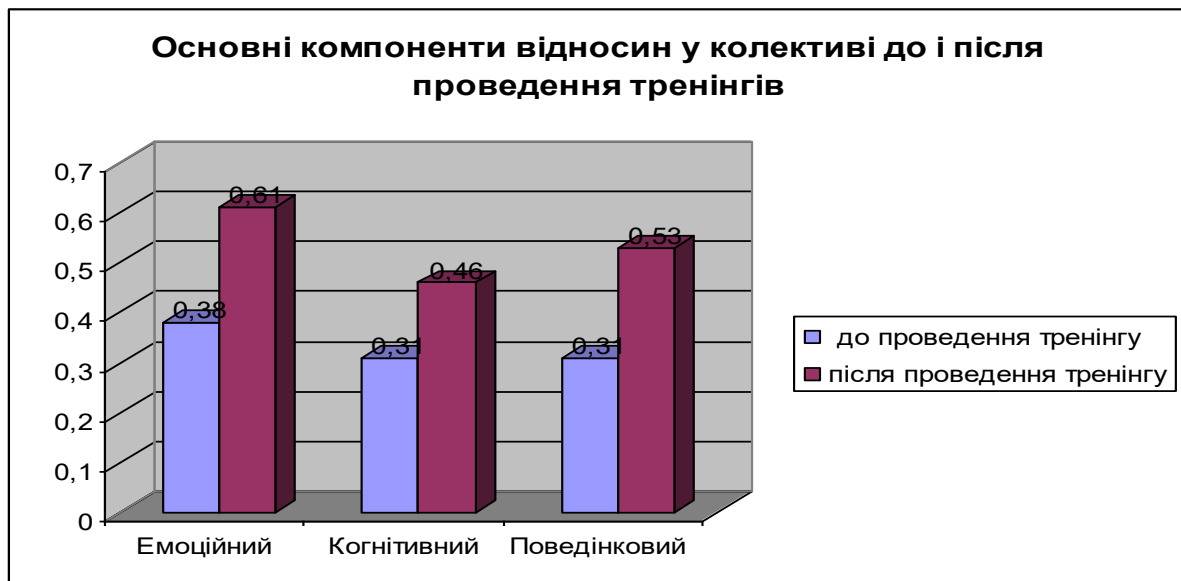

Рис. 1 Порівняльна характеристика значень основних компонентів відносин у колективі до і після тренінгу

Отже, усі наші компоненти зросли відповідно на 23%, 15%, 22% і попадають у проміжок + 0,33 до +1, що характеризує сприятливу атмосферу у колективі.

Проведення комплексу вправ щодо зниження конфліктності також позитивно вплинули на ситуацію у колективі (рис. 2).

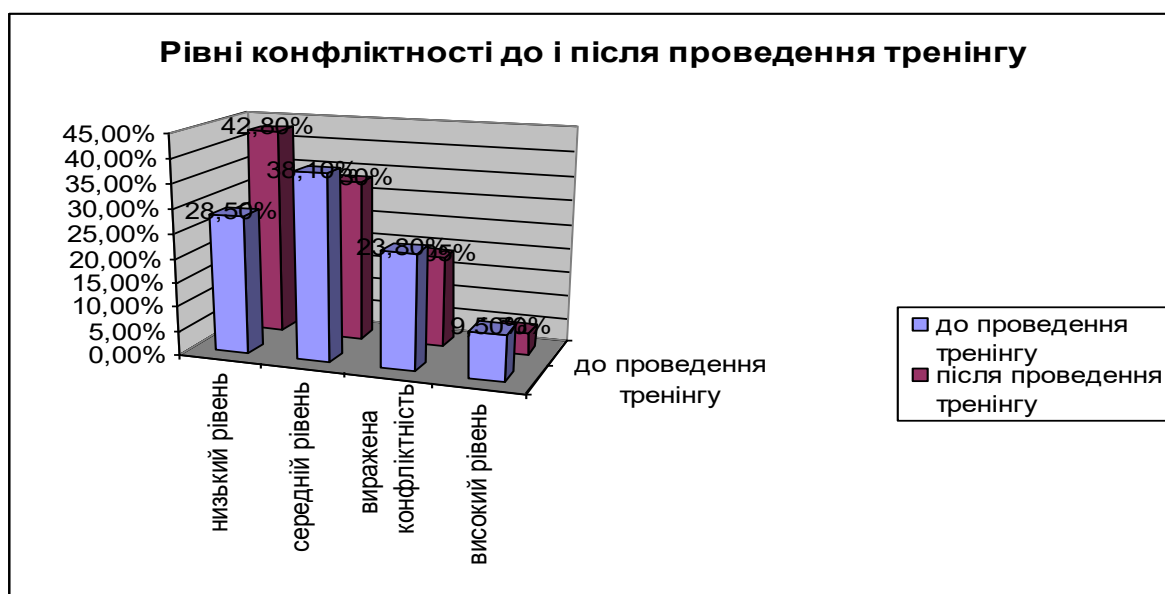

Рис. 2 Рівні конфліктності у досліджуваній групі до і після проведення тренінгу

У досліджуваному колективі значно збільшився низький та знизився середній рівень конфліктності, що можна вважати позитивною характеристикою. Виражена конфліктність знизилася лише на 4,75%, низький рівень конфліктності – на 4,8 %.

Керівнику слід пам'ятати, що конфлікти приносять користь організації: конфлікти зосереджують увагу на проблемах, які мають бути вирішені, показують нам, як треба змінювати себе; розкривають наші прагнення та бажання; з'ясовують хто ми є та які наші цінності; оберігають взаємини від роздратувань та образ, посилюють стосунки через впевненість у тому, що обидві сторони можуть залагоджувати свої проблеми; завдяки конфліктам долається депресія; конфлікти можуть приносити радість.

Звичайно, якщо змінюється рівень конфліктності у досліджуваній групі змінюється також стратегія залагодження конфліктів кожного окремого члена колективу (рис. 3).

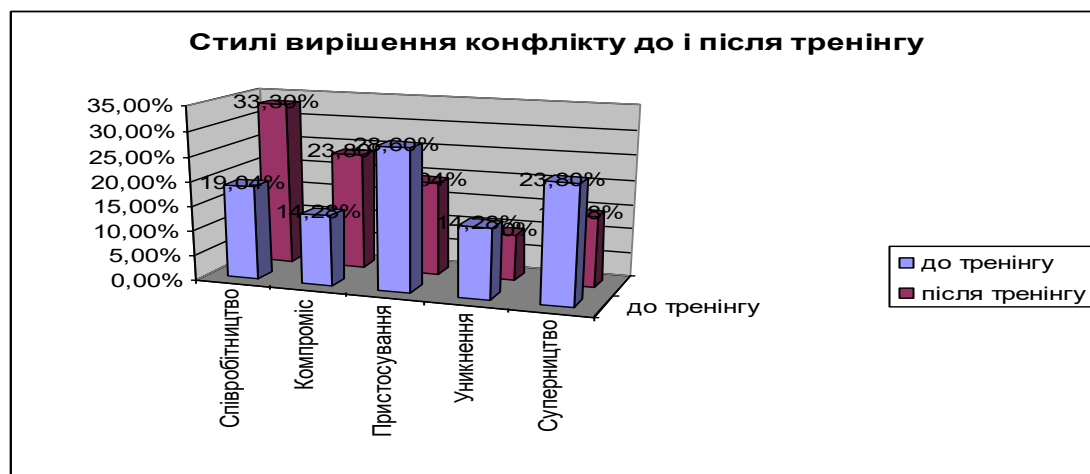

Рис. 3 Стилі вирішення конфлікту до і після тренінгу

Кожному керівнику необхідно пам'ятати, що працівники – це основне багатство будь-якої компанії. Дуже важливо створити такий мікроклімат у колективі, який забезпечуватиме максимальну зацікавленість працівників у діяльності підприємства, яка і є одним з базових чинників підвищення ефективності праці, і, як наслідок, досягнення високоякісних результатів роботи підприємства.

Література

1. Бройнинг Г. Руководство по ведению переговоров. Москва, 1996. 112 с.
2. Вечер Л. С. Секреты делового общения. Минск, 1996. 172 с.
3. Гризунова Г. В. Межличностный конфликт в сфере управленческой деятельности. Москва, 1994. 247 с.
4. Моченов Г. В., Ночевник А. М. Конфліктні ситуації й організаційні структури колективу. Тернопіль, 1993. 59 с.
5. Цимбалюк І. М. Психологія спілкування : навч. посіб. Київ : ВД «Професіонал», 2004. 304 с.

М.С. Компанович,
викладач кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

А.Д. Голоскокова,
студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РІЗНИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ ОДИНОКОСТІ

У ХХІ столітті проблема самотності набула значної гостроти. Звісно, переживання самотності є невід'ємною складовою життя кожної людини, але в останній час, внаслідок дії цілої низки негативних соціальних чинників, проблема самотності стала дуже поширеною і болючою для нашого суспільства.

За даними опитування, проведеного на початку 2017 року соціологічною групою «Рейтинг», в Україні регулярно відчувають себе самотніми 45 % людей. З них 5 % – майже кожен день, 12 % – кілька разів на тиждень, ще 28 % – кілька разів на місяць.

В цілому пораховано, що на кожну 1000 жінок в Україні в середньому припадає 861 чоловіків. Це співвідношення змінюється в залежності від віку. Якщо серед новонароджених переважають діти чоловічої статі (51,3 %), то, починаючи з віку 39 років, переважають жінки. Так, на 1000 жінок у віковій групі 30-34 роки припадає 1078 чоловіків, 35-39 років – 1008 чоловіків, 40-44 років – 947, 50-54 роки – 819, 60-64 роки – 677, а в віці 65 років і старше – 494.

У загальному розумінні самотність – відчуття розриву з оточуючими, боязнь наслідків самотнього способу життя, важке переживання, пов'язане із втратою життєвих цінностей або близьких людей, постійне відчуття покинутості, непотрібності власного існування [1].

У закордонній психології виділяють 8 підходів до розуміння стану самотності: інтеракціоністський, когнітивний, психодинамічний, феноменологічний, соціальний, екзистенціальний, системний, міждисциплінарний.

Р. Вейс, представник інтеракціоністського підходу до проблеми самотності, схильний визначати самотність як «епізодичне гостре відчуття занепокоєння і напруги, пов'язане з прагненням людини мати дружні або інтимні відносини» [2]. Самотність з'являється в результаті недостатку соціальної взаємодії людини. Р. Вейс виділяє два основні типи самотності, що мають різні причини і різний процес перебігу, а саме, «соціальну ізоляцію» й «емоційну ізоляцію». «Емоційна ізоляція» викликається відсутністю прихильності до конкретної людини, вона провокує «неспокій, тривогу, порожнечу». «Соціальна ізоляція» сприймається як «переживання людиною відсутності наявного кола соціального спілкування, значущих дружніх зв'язків або відчуття спільності» і спричиняє «відчуття розуміння безглуздя свого життя, своєї незначущості, напругу та нудьгу» [2].

У підході Р. Вейса самотність розуміється як «нормальне», буденне явище, причинами якого є поточні події в житті особистості, але через «гостроту свого протікання і хворобливості для людини вимагають терапії», він вважає, що самотність це результат впливу двох чинників – особистості і ситуації.

Таким чином, причиною самотності може бути недолік соціальної взаємодії індивіда, а також взаємодії, що задовольняє соціальні запити особистості.

Соціальну природу самотності визначають також представники когнітивного підходу Л. Пепло, М. Міцелі, Б. Морош. Вони припускають, що самотність настає у тому випадку, коли людина усвідомлює диссонанс між двома чинниками – бажаним і досягнутим рівнем власних соціальних контактів. Вони вважали, що самотність – це складне відчуття, що охоплює особистість в цілому – її відчуття, думки, вчинки. У дослідженнях Л.Е. Пепло і її колег, представників когнітивного підходу, розуміння важливості суб'єктивного аспекту в переживанні стану самотності та врахування ролі самооцінювання і самопізнання є головною характеристикою когнітивних моделей самотності. Людина не тільки занурена в реальні соціальні зв'язки, але і має так звані «зразки», стандарти соціальних відносин, до реалізації яких прагне [6].

Когнітивні моделі виявляють передумови і динаміку розвитку стану самотності, вважаючи його як нормальне явище; при цьому, як і у дослідженнях Р. Вейса, через складність цього переживання для людини, пропонуються варіанти корекційної роботи з подолання самотності, пов'язані з вивченням та можливою зміною стандартів, на які орієнтується людина, а також пов'язані з удосконаленням соціальних взаємостосунків. Загальне в когнітивних підходах і підходах інтеракціоністів – те, що явище самотності перебуває у центрі уваги дослідження і є предметом вивчення, що обумовлено «запитом практики» [6].

Представники моделі психодинамічного підходу до розуміння стану самотності Д. Зілбург, Ф. Фромм-Рейхман, Г. Салліван не вважали самотність окремим предметом дослідження, а розглядали його у зв'язку з аналізом закономірностей розвитку. Згідно з цією моделлю стан самотності визначають зовнішні умови.

У своєму аналізі проблеми вчені виходять із клінічної практики і схильні розглядати самотність як патологію, яка виникає у процесі розвитку індивіда. У «міжособистісній теорії психотерапії» Г. Саллівана запропонована концепція психічного розвитку, головною детермінантою якої вважаються «міжособистісні відносини» як реальні, так і уявні, за допомогою яких і в яких особистість формується й розвивається. Рушійна сила – це «потреба в людській близькості», яка спонукає розвиток на кожному віковому етапі, і порушення формування цих компонентів загрожує в подальшому виникненням різних відхилень в особистості індивіда [11]. Одним із таких відхилень у розвитку Г. Салліван визначає переживання стану самотності. Таким чином, коріння самотності може міститися глибоко в дитинстві [11].

Можна виділити дві важливих особливості поняття самотності в теорії Г. Саллівана, а саме: самотність є результатом протікання процесу розвитку; самотність найяскравіше виявляється саме в підлітковому віці, провідною потребою якого

Г. Салліван визначає потребу у встановленні інтимно-особистісних стосунків із приятелем-однолітком, що реалізується на фоні стосунків, що руйнуються, з батьками.

Феноменологічний підхід К. Роджерса до самотності заснований на розумінні «Я-концепції» особистості. К. Роджерс вважає, що суспільство примушує індивіда діяти відповідно до соціально виправданих зразків поведінки, що обмежують свободу. Це веде до суперечності між внутрішнім істинним «Я» індивіда і проявами «Я» у відносинах з іншими людьми. Одне лише виконання соціальних ролей, неважливо наскільки вони адекватні, веде до безглузлого існування індивіда. За К. Роджерсом, упевненість у тому, що істинне «Я» індивіда відчужене іншими, «тримає людей замкнутими в своїй самотності» [8]. Страх бути знехтуваним призводить до того, що людина дотримується своїх соціальних ролей і тому продовжує відчувати внутрішню пустку. Самотність – це прояв слабкої пристосованості особистості, а причина його – феноменологічна невідповідність представлень індивіда про власне «Я».

На противагу психоаналітичному та феноменологічному підходу, де причиною самотності є сама людина, представники соціальної психології покладають відповідальність за виникнення стану самотності на суспільство. Представниками цього напрямку є К. Боумен, Д. Рісмен і Ф. Слейтер.

У своїх дослідженнях Боумен висунув гіпотезу про три сили, що ведуть до посилення самотності в сучасному суспільстві: 1) послаблення зв'язків у первинній групі; 2) збільшення сімейної мобільності; 3) збільшення соціальної мобільності. І Д. Рісмен, і Ф. Слейтер пов'язують свій аналіз самотності з вивченням суспільства і одночасно аналізують здатність суспільства задовольняти потреби його членів. Д. Рісмен та його послідовники вважають, що люди перетворилися на особистостей, «спрямованих на інших» [5]. «Орієнтовані на інших» – люди відокремлені від свого істинного «Я», своїх відчуттів і своїх очікувань. В результаті «орієнтована на інших» особистість може отримати синдром стурбованості і надмірну потребу в увазі до себе з боку інших людей, яка ніколи повністю не задовольняється [5].

Можна сказати, що Д. Рісмен і Ф. Слейтер не стільки оцінюють самотність як нормальний або ненормальний стан, скільки вважають самотність нормативним та загальним статистичним показником, що характеризує суспільство.

К. Мустакас – автор декількох популярних книг – підкреслює значення відмінності між вигаданою самотністю й істинною самотністю. Вигадана самотність – це система захисних механізмів, яка віддаляє людину від розв'язання істотних життєвих питань і яка постійно спонукає її прагнути до активності заради уявного споріднення з іншими людьми. Істинна самотність виникає з конкретної реальності самотнього існування із зіткнення особистості з важливими життєвими ситуаціями (народження, смерть, життєві зміни, горе), які людина переживає самотійно. Екзистенціалісти таким чином закликають людей подолати їхній страх самотності і навчитися позитивно його використовувати. І хоча К. Мустакас не заперечує, що самотність може мати хворобливий ефект, але все ж він розглядає його як продуктивний, творчий стан людини. Екзистенціалісти не простежують причинного коріння самотності, для них вона притаманна звичайному людському.

Загальна теорія систем, яка розглядається С. Фландерс, формує загальносистемний підхід до проблеми самотності. З цієї точки зору, самотність є механізмом зворотнього зв'язку, який допомагає індивіду або суспільству зберегти стійкий оптимальний рівень людських контактів. При цьому С. Фландерс розцінює самотність як потенційно патологічний стан, але вважає його також і корисним механізмом зворотнього зв'язку, який у кінцевому результаті може сприяти успішному розвитку особистості або суспільства [11].

У працях У. Садлера і Т. Джонсона, які є представниками міждисциплінарного підходу, самотність визначають як «переживання, що викликає комплексне і гостре відчуття, яке виражає певну форму самосвідомості й показує розкол основної реальної

мережі відносин і зв'язків внутрішнього світу особистості» [9]. У. Садлер розглядає самотність через внутрішній світ особистості як динамічний процес. Він вважає, що цей процес обумовлений переживаннями людини соціальних зв'язків. Втрата цих зв'язків, значущих для індивіда, веде до переживання відчуття самотності. У. Садлер виводить поняття «життєвого світу особистості» – воно орієнтоване на реалізацію чотирьох сфер реалізації особистості: унікальність долі індивіда, актуалізація вродженого «я» та його різноманітних проявів; традиція і культура особистості, тобто цінності, за допомогою яких особистість оцінює свою зовнішню та внутрішню поведінку, соціальне оточення індивіда, яке сприяє відносинам з іншими людьми і реалізації рольової функції особистості, сприйняття інших людей, з якими людина може встановити відносини «я–ти», що можуть перетворитися в подвійну реальність людського «ми».

У випадку, якщо одна або декілька з цих можливостей не реалізується, життєвий світ особистості втрачає свою цілісність, і людина переживає страждання й самотність. «Самотність є комплексним відчуттям, яке пов'язує у сукупність усіх втрачених внутрішнім світом індивіда можливостей самореалізації у соціумі» [9].

Опираючись на дані погляди на самотність, можна виокремити дві точки зору на проблему самотності в сучасній психологічній літературі. Перша з них визначає розуміння самотності як стану, що «суперечить самій суті людини як істоти суспільної» [4].

Ця точка зору визначає самотність як феномен, який, на відміну від об'єктивної ізольованості, відображає внутрішній розлад особистості людини, який сприймається нею, як неповноцінність своїх відносин зі світом, як «кризу очікування», втрату надії і розчарування у будь-якій можливій перспективі. Погляд на самотність, як розрив соціальних зв'язків та поглиблення кризи самоідентифікації, визначається в психодинамічних, інтеракціоністських, когнітивних, системних, феноменологічних, соціальних, міждисциплінарних підходах.

Друга точка зору проголошує амбівалентне ставлення до самотності. З одного боку, визнається трагічність самотності, з іншого, підкреслюються можливості, які відкриває для становлення людини самотність, наприклад, розмова із собою та розуміння власної унікальності і своєрідності. Проте, окрім спокійної самотності, існує болісна і напружена самотність – «туга, суб'єктивний стан духовної й душевної ізоляції, невизначеності, відчуття незадоволеної потреби в спілкуванні, людській близькості» [7]. Представники цієї точки зору К. Мустакас, С. Фландерс, І. Ялом мають загальний позитивний погляд на розв'язання проблеми або зміни ставлення до неї.

Один із шляхів подолання трагізму самотності – наявність багатого внутрішнього світу. Володіючи багатим внутрішнім світом, людина не відчуває себе самотньою.

Отже, розуміння феномену самотності не має єдиного джерела визначення і розвитку, але спільна риса всіх теорій у тому, що дана проблема особистості формується під впливом факторів: соціального тиску суспільства й ідентифікації особистості з іншими людьми та власної самоідентифікації. Вважаємо, що єдиного еkleктичного методологічного підходу до розуміння та вивчення феномена самотності у сучасному науково-практичному просторі не існує. Пошук та вдосконалення підходів розуміння і вивчення феномену самотності у сучасному суспільстві і може стати результатом подальших наукових розвідок.

Література

1. Бодалев А. А. Личность и общение. Москва : Педагогика, 2000. 272 с.
2. Вейс Р. С. Вопросы изучения одиночества : сб. статей «Лабиринты одиночества». Москва : Прогресс, 1989. 450 с.
3. Гримак Л. П. Одиночество. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 401 с.

4. Долгинова О. Б. Изучение одиночества как психологического феномена // Практическая психология. 2000. №4. 230 с.
5. Кузнецов О. Н., Лебедев В. И. Психология и психопатология одиночества. Москва : Медицина, 1972. 337 с.
6. Пепло Л., Мицелии М., Морали Б. Одиночество и самооценка. В кн. : Самосознание и защитные механизмы личности. Самара : Изд. Дом «Бахрах», 2003. С. 261-281.
7. Покровский Н. Е., Иванченко Г. В. Универсум одиночества: социологические и психологические очерки. Москва : Логос, 2008. 408 с.
8. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека. Москва : Прогресс. Универс, 1994. 480 с.
9. Садлер У. А., Джонсон Т. Б. От одиночества к аномии // Лабиринты одиночества : пер. с англ. ; сост., общ. ред. и предисл. Н. Е. Покровского. Москва : Прогресс, 1989. 524 с.
10. Серма В. Некоторые ситуативные и личностные корреляты одиночества // Лабиринты одиночества : сб. науч. тр. Москва : Прогресс, 1989. С. 227-242.
11. Хараш А. Психология одиночества // Педология. 2000. № 4. 497 с.

І.М. Ляхович,
викладач вищої кваліфікаційної категорії,
викладач-методист ВНКЗ ЛОР «Львівський інститут
медсестринства та лабораторної медицини ім. Андрея Крупинського»

О.С. Соколова,
студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ГЕНЕЗИС НЕВРОТИЧНИХ РОЗЛАДІВ

На сучасному етапі розвитку суспільства виник новий погляд на емоційне життя людини завдяки впливу багатьох подій, що одночасно відбуваються в неврології, психотерапії і нейробіології. Співпраця і взаємний вплив цих дисциплін сприяли більш глибокому розумінню того, як людина стає людиною і як вона вчиться відчувати емоції в стосунках з іншими людьми. Сформувалось біологічне пояснення нашої соціальної поведінки через нове розуміння кожного вікового періоду у житті людини і вивчення біологічних систем, що включені у процес емоційної регуляції.

Крім того, зростаючий темп життя пред'являє до нервової системи людини більш підвищені вимоги. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) [2] кількість невротичних розладів за останні 80 років зросла в кілька десятків разів. Важливе значення у виникненні невротичних розладів мають різні психологічні травми службового, сімейного, інтимного характеру і також несприятливі умови життя в період дитинства – такі, наприклад, як неповна родина, неправильне виховання, сімейні конфлікти тощо.

Частина людей під впливом дії психотравмуючих обставин завдяки стресостійкості чи психологічному захисту залишається психічно і соматично здоровою. Але є й багато людей, що занеджують невротичним чи психосоматичним захворюванням. Тобто важливе значення мають особливості особистості. А вони формуються в процесі виховання в дитинстві і спілкуванні з навколишнім середовищем.

Невротичний розлад як прояв внутрішнього конфлікту особистості представляє

собою складну палітру свого вираження. Корені утворення невротичного конфлікту глибоко занурені в історію формування особистості і унікально переплетені із зовнішніми обставинами, які, в свою чергу, можуть накладати окремий психотравмуючий вплив, незалежно від того, чи вони фактично такими є. Наприклад, завищена або занижена самооцінка, високий рівень домагань можуть обумовлювати сприятливу картину для важкого переживання психотравмуючих обставин. Ступінь важкості розладу може залежати від важкості і тривалості психотравмуючих обставин, а також від особистісного сприйняття їх.

Вчені різних психологічних теорій особистості дають своє трактування природи невротичного розладу.

За Карвасарським Б. Д. невроз – це психогенний (зазвичай конфліктогенний) нервово-психічний розлад, що виникає внаслідок порушення особливо значущих життєвих стосунків людини і проявляється специфічними клінічними феноменами за відсутності психотичних проявів [3].

Савенкова І. І. досліджує, що у житті індивіда є ряд окремих вікових точок, які мають бути критичними. Саме у цих точках спостерігається загострення невротичного захворювання. Місце найменшого опору виявляється найбільш ураженим хворобою. Невротичний конфлікт дозріває на кінці тривалого великого біологічного циклу або їх тривалих чвертей [8].

Мельничук В. Я. дослідила, що підлітки характеризуються підвищеною вразливістю, тривожністю, конфліктністю. Психологічно цей вік дуже суперечливий, для нього характерні диспропорції рівнів і темпів розвитку. Молоде покоління прагне звільнитися з під контролю дорослих, стати вільними у виборі свого майбутнього шляху по життю, дати батькам сигнал про свою самостійність. А батьки у свою чергу прагнуть як найдовше втримати тісний зв'язок з молодим поколінням, для того, щоб передати свій досвід, вберегти від життєвих неприємностей. Невротична ситуація може скластися також так, що дитина у сім'ї почуває себе чужою, непотрібною або небажаною, і це стає джерелом невротичних переживань [4].

Гулько Г.О. вбачає причину неврозоподібних станів і неврозів людини у підґрунті індивідуальних відмінностей за фізіогенними і психогенними факторами, що відіграють різну роль у визначенні та розвитку захворювання; причому перші фактори є факультативними, додатковими, другі – головними, причинними. Зріла невротична особистість формується в результаті поступового переходу від одного етапу до іншого, при умові відсутності лікувального і психотерапевтичного впливу з метою нормалізації поведінки людини. Таких етапів декілька: невротична тенденція, що є ніби установкою людини діяти певним чином; невротичний процес, коли тенденція реалізовується в діяльності; невротичний стан, що є наслідком багаторазового виконання невротичної поведінки; і невротична властивість, як складова невротичного характеру. Тоді невротичні властивості – це стійкі риси особистості, які можуть бути притаманні як здоровій людині, так і людині, хворій неврозом [1].

Терещенко Л. А. і Олінковська Т. А. зазначають, що у перебігу неврозу виокремлюють три етапи: невротичну реакцію, гострий та затяжний невроз і невротичний розвиток (реакція – невроз – розвиток). Невроз частіше виникає в результаті внутрішніх особистісних процесів. У людини, схильної до цієї хвороби, виробляється своєрідна «здібність» нервово реагувати на життя. Деякі причини для переживань (конфлікти, стреси) з часом зникають, стають неактуальними, але дуже швидко їх місце займають інші, і хвороба поновлюється [10].

Невролог Олексюк-Нехамес А. Г. вважає, що генезис і важкість невротичного розладу відображений у формі і ступені соціальної дезадаптації хворого, а також у динаміці протікання хвороби (прогресуючій, стаціонарній, регресуючій, рецидивуючій з фазами компенсації, декомпенсації і ремісії) [6].

Мета дослідження – з'ясувати природу невротичного розладу з точки зору взаємодії внутрішніх особистісних механізмів та зовнішніх обставин.

Невроз обумовлений наявністю невротичного конфлікту, тобто неусвідомленого конфлікту між підсвідомим та свідомістю. Свідомий компонент – це норми, правила, заборони, вимоги, які існують в суспільстві, а несвідомий – це первинні, інстинктивні потреби і потяги. Витіснені в підсвідоме потреби не втрачають свого енергетичного потенціалу, а, навпаки, зберігають і навіть підсилюють його і надалі проявляються або в соціально прийнятних формах поведінки (за рахунок сублімації), або – якщо це неможливо чи недостатньо – у вигляді невротичних симптомів. Симптом виступає як компроміс у зіткненні несумісних тенденцій, які діють одночасно і викликають сильні переживання і мотивують почуття і поведінку. Цей конфліктний матеріал витісняється із свідомості як такий, що несе надмірну психічну напругу. Але із-за своєї емоційної активності він зберігається в структурі особистості і знаходить вихід через поведінкові симптоми [9].

Для З. Фрейда елементами конфліктного матеріалу є сексуальні та агресивні імпульси, для А. Адлера – почуття неповноцінності і прагнення до самоствердження, прагнення влади. Тоді для подолання почуття неповноцінності і задоволення потреби самоствердження людина застосовує механізм компенсації і гіперкомпенсації. Невротичний симптом тоді виражає боротьбу, направлену на подолання почуття неповноцінності. Але невротичний симптом є результатом невдалої компенсації, фіктивного способу підвищення власної гідності. К. Г. Юнг розглядав зміст несвідомого ширше, вважаючи, що в нього входить крім витіснених потягів ще певний інтрапсихічний матеріал, який має більш глибокі історичні корені – вроджений досвід минулих поколінь (колективне несвідоме). К. Хорні виділяла дві основні потреби: потребу безпеки та потребу задоволення. Остання означає не тільки біологічні потреби, але також потреби в самооцінці, самоповазі, оцінці іншими, визнанні, в досягненні. Е. Фром вважає, що якісної різниці між здоров'ям і неврозом немає. На його думку, людина має дві наступні основні потреби: потребу в свободі, автономії, власній ідентичності, самовираженні та потребу безпеки. Ці дві потреби також перебувають в постійному конфлікті, тому що боротьба за особисту свободу і автономію веде до відчуження від інших, до почуття самотності. Причину проявів невротичних симптомів Фром бачив в підсвідомій, компульсивній діяльності – «втечі від свободи» як способу позбавлення почуття самотності, безнадії і особистої відповідальності [9].

На думку Б. Д. Карвасарського [3] невротичні конфлікти утворюються за двома основними факторами: перший – під дією феноменології психотравмуючих обставин і оцінки їхньої значимості в неврозогенезисі, другий – під дією залучених внутрішніх особистісних механізмів у розвитку внутрішніх конфліктів.

В історичному плані є цікавий підхід В. Н. Мясіщева, що розглядав три основних типи невротичних конфліктів: істеричний, obsесивно-психастенічний і неврастенічний [5]. Даний підхід підкреслював значимість не стільки психічної травми в ізольованому вигляді, скільки базових психологічних параметрів особистості.

Перший з відзначених типів конфліктів (істеричний) визначається надмірно завищеними претензіями особистості, що завжди сполучаються з недооцінкою або повним ігноруванням об'єктивних реальних умов або вимог оточуючих. Перевищення вимогливості до оточуючих над вимогливістю до себе і відсутність критичного відношення до своєї поведінки обумовлюють накопичення емоційної напруги. У генезисі цього типу конфлікту істотного значення набуває історія розвитку особистості і процес формування системи її життєвих відносин.

Другий (obsесивно-психастенічний) тип невротичного конфлікту обумовлений суперечливими власними внутрішніми тенденціями і потребами, боротьбою між бажанням і обов'язком, між моральними принципами й особистими прихильностями.

При цьому, якщо навіть одна з них і стає домінуючою, але продовжує зустрічати опір іншої, створюються сприятливі можливості для різкого посилення психічної напруги і виникнення неврозу нав'язливих станів.

Конфлікт третього типу (неврастенічний) являє собою протиріччя між можливостями особистості, з одного боку, її прагненнями і завищеними вимогами до себе – з іншого. Особливості конфлікту цього типу найчастіше формуються в умовах, коли постійно стимулюється нездорове прагнення до особистого успіху без реального обліку сил і можливостей індивіда.

На думку В. Н. Мясіщева моральні і соціально-психологічні характеристики людини при зустрічі з психотравмуючою ситуацією формують особливий, типовий стиль невротичної поведінки. Навчання про три типи невротичного конфлікту з'явилося продовженням і розвитком теорії системи відносин особистості, у якій основний наголос робився на вивченні механізмів «продукування психічних травм», несвідомого приписування тим або іншим життєвим подіям психічного звучання з наступним комплексом внутрішнього особистісного конфлікту [5].

І. П. Павлов звертає увагу на преморбідні психологічні особливості хворих неврозами, які проявляються у феноменах темпераменту, характеру, особистості, а також окремих психічних функцій [7]. Основними причинами неврозів за І. П. Павловим є крайні варіанти норми, насамперед слабкий тип нервової системи, однак не виключено їх виникнення й у представників сильного типу при значній виразності патогенного впливу. Неврастенія виникає в людей зі слабким або сильним неврівноваженим (невтримним) і підвищено-гальмовим типом, середнім у відношенні сигнальних систем; істерія – у представників слабого художнього типу з перевагою підкіркової діяльності над кірковою; психастенія (яку І. П. Павлов відносив до неврозів) – у людей розумового типу з хворобливою перевагою кортикальної діяльності над субкортикальною.

У сучасній психологічній і психіатричній літературі поряд з темпераментом велике значення в етіопатогенезисі неврозів надається й іншим психологічним параметрам людини, зокрема, акцентуації характеру. Широку популярність придбало положення В. Магнан [2] про обернено пропорційну залежність між ранимістю нервової системи і масивністю психічної травми, необхідної для розвитку неврозу: чим більш ранима (чуттєва), чим більше схильна (невропатизована чи психопатизована) нервова система, тим менша інтенсивність психічної травми необхідна для її ураження.

Б. Д. Карвасарський, пов'язуючи особливості характеру (норми чи патології) і неврозів, вважав, що, якщо в минулому досить розповсюдженою була точка зору, що причинами неврозів, як правило, є психопати, а основні форми неврозів являють собою декомпенсації відповідних їм типів психопатій (істерія – істероїдна психопатія, неврастенія – астенична психопатія, невроз нав'язливих станів – психопатія психастеничного кола), то зараз у вітчизняній психіатрії затвердилася думка, що неврози можуть виникати в осіб, що не страждають психопатіями, а також без особливо виражених психопатичних рис характеру. У випадках психопатій невроз виступає як рецидивуюче захворювання, тому що психогенні зриви можуть виникати в звичайних життєвих умовах, стаючи як би кращим типом реагування. У людини ж без психопатичних особливостей невроз може бути і єдиним епізодом у житті, що виникає, однак, під впливом дійсно патогенної психотравмуючої ситуації [3].

Основними причинами невротичного розладу можна вважати дві наступні: наявність психотравмуючих обставин та внутрішній особистісний конфлікт. Важливим при цьому є надмірно сильне емоційне навантаження нервової системи та тривалість цього навантаження. Функціональні захворювання нервової системи спричиняють тільки ті конфлікти і неприємності, що глибоко зачіпають інтереси людини та її життєво-важливі потреби. Хоча основним фактором виникнення хвороби вважається психотравмуюча обставина, але не менш важливим чинником є генетично обумовлені

властивості вищої нервової системи та набуті характеристики такі, як дефекти виховання, акцентуації характеру, перенесені захворювання, перевтома, недосипання тощо. Причину виникнення неврозу не завжди легко зрозуміти, особливо коли це стосується внутрішніх фрустраційних конфліктів зі самим собою.

Перспективою подальших досліджень є розкриття більш широкого кола причин виникнення невротичних розладів та їх перебігу, а також розробка комплексних заходів щодо їх попередження та подолання.

Література

1. Гулько Г. О. Невротичні властивості особистості як предмет психологічного вивчення. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія «Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки». 2015. № 3. С. 26-35.
2. Дудник С. В. Замкнуте коло психічного здоров'я українців. 2016. URL : <http://www.vz.kiev.ua/zamknute-kolo-psyhichnogo-zdorov-ya-ukrayintsiv>.
3. Карвасарський Б. Д. Неврози. Москва : Медицина, 1990. С. 11-16.
4. Мельничук В. Я. Особливості психологічної корекції невротичних порушень у дітей старшого шкільного віку. Житомир : Житомирський державний університет імені І. Франка, 2009. С. 35-36.
5. Мясищев В. Н. Личность и неврозы. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1960. 428 с.
6. Олексюк-Нехамес А. Г. Види неврозів, особливості протікання у дитячій практиці. 2015. URL : <http://www.miograf.lviv.ua>.
7. Панков Д. В. Рациональная психотерапия. Руководство по психотерапии. Ташкент : Медицина, 1979. С. 192-205.
8. Савенкова І. І. Хронопсихологічне прогнозування перебігу невротичних розладів. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія «Психологія». 2014. Ч. 1. Вип. 46. С. 151-158.
9. Соловьева С. Л. Психологическое консультирование. Справочник практического психолога. Москва ; Санкт-Петербург, 2005. С. 10-19.
10. Терещенко Л. А., Олінковська Т. А. Причини й механізми виникнення невротичних розладів особистості дитини з погляду сучасної педагогічної психології. *Вісник Інституту психології імені Г. С. Костюка*. Серія «Актуальні проблеми психології». Київ, 2014. Т. 1. Вип. 14. С. 60-65.

О.Г. Петринич,

*старший викладач кафедри психології
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

О.В. Мартинюк,

студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЛАНУВАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ ТРЕНІНГУ

Інтерес до застосування активних групових методів впливу, у тому числі і психологічного тренінгу, увесь час зростає. У наш час, коли життя вимагає переробки величезної кількості інформації, підвищення стресостійкості, адаптації людини до нових, «недружніх» умов соціального і природного довкілля, старі прийоми і методи діяльності вже мало допомагають. Психологічний тренінг є системою спеціально організованої інтенсивної дії, може стати тим «рятівником», який допоможе вирішити

багато з актуальних проблем як щоденної життєдіяльності людей, так і управління персоналом.

За останні 10-15 років психологічний тренінг став однією з найбільш поширених форм психологічної практики. При цьому часто різні форми психологічного тренінгу у буденній свідомості протиставляються теоретичному, академічному знанню, як знанню, що не приносить прямої практичної користі.

Гостра необхідність проектування і прогнозування результатів психологічного впливу передусім пов'язана з тим, що окремі стихійно виникаючі тренінги не завжди відповідають сучасним науковим (у тому числі теоретико-концептуальним) вимогам і не можуть повною мірою задовольнити наявні потреби суспільства в ефективному і професійному інструменті вдосконалення і розвитку людини. Багато психологів з тривогою пишуть, що в практичну психологію приходять велика кількість дилетантів, що не мають спеціальної освіти і підготовки [2, 3, 5]. Усеосяжні знання з групової динаміки, психології впливу, психології особистості та інших важливих механізмів, які задіяні в процесі тренінгу, підміняються уривчастими відомостями з якої-небудь популярної психологічної теорії.

У зв'язку з цим здається, що останні досягнення теоретичної психології дають можливість змінити ситуацію, що склалася, озброїти практичних психологів новим поглядом на психологічний тренінг, що зрештою приведе до формування нової методології здійснення тренінгового впливу.

Дещо складним, але найбільш прийнятним можна вважати таке формулювання поняття тренінгу, запропоноване С. І. Макшановим [4]: тренінг – це багатофункціональний метод цілеспрямованих змін психологічних феноменів людини, групи або організації з метою гармонізації професійного та особистісного буття людини.

Планування тренінгу починається після узгодження мети й завдань із замовником, або коли сам тренер чітко уявляє тематику тренінгу для збірної групи. Розглядають кожне завдання та аналізують, які засоби слід застосувати для його виконання. На цьому етапі увагу тренера зосереджено не лише на дидактичних завданнях, а на особливостях динамічного процесу в майбутній групі. Тому поряд із дидактичними виникають завдання, щодо регулювання емоційного мікроклімату групи.

Кожен тренінг складається із трьох частин: вступної, основної та заключної.

Вступна частина є неодмінним і обов'язковим елементом кожного тренінгового заняття, але займає не більше 10-20 хвилин. Вона передбачає вирішення таких завдань:

- актуалізація матеріалу попереднього заняття (отримання зворотного зв'язку). Зазвичай це відбувається у формі опитування («Що ми робили на минулому тренінгу?») або експрес-перевірки домашнього завдання;
- актуалізація теми поточного тренінгу і з'ясування очікувань. Завдання цього етапу – допомогти учням актуалізувати наявні знання із заданої теми і сформулювати результати, яких вони хочуть досягти в ході її вивчення. Усвідомлення результатів навчання та їх особистої користі підвищує мотивацію;
- створення доброзичливої та продуктивної атмосфери (цей етап називають загальним поняттям «знайомство». Він проходить у формі само- чи взаємопрезентації учасників тренінгу);
- підтримання демократичної дисципліни у формі прийняття, уточнення або повторення правил групи.

Основна частина тренінгу – це кілька тематичних завдань у поєднанні з руханками (вправами на зняття м'язового і психологічного напруження).

В основній частині тренінгу іноді виокремлюють теоретичний і практичний блоки. Проте цей поділ є досить умовним. Адже знання (як і вміння та навички) на

тренінгу набувають у процесі виконання практичних завдань (міні-лекції, бесіди, мультимедійна презентація, взаємонавчання, виконання проекту, робота у групах).

Тренер повинен організувати весь матеріал із тематики тренінгу в логічній послідовності і відібрати ключові знання й навички, які можуть бути засвоєні за відведений час. Інформаційні блоки (розповідь, демонстрування, пояснення) мають бути короткими (до 5 хв.) і чергуватися з інтерактивними (дискусія, мозковий штурм, аналіз історій, дебати). Для відпрацювання умінь треба використовувати рольові ігри. Кожна інтерактивна вправа має завершуватися коротким обговоренням і підбиттям підсумку.

Рис.1 Етапи психологічного тренінгу

Заключна частина тренінгового заняття включає:

- підбиття підсумків заняття;
- отримання зворотного зв'язку від учасників;
- релаксацію і процедури завершення тренінгу.

Цей етап має об'єднати всі розглянуті впродовж заняття теми для логічного підбиття підсумку. Завершення – це можливість для відповідей на запитання і формулювання завдань на майбутнє. Тренер може рекомендувати літературу, відеоматеріали, сайти в інтернеті для самостійного опрацювання. Важливо, щоб учасники завершували роботу із задоволенням і високою мотивацією застосовувати набуті вміння.

Говорячи про тренінг як форму навчання, варто зазначити, що тренінг являє собою по суті комплексне використання активних методів, підібраних відповідно з метою та завданнями відповідно до концепції певного тренінгу.

Слід підкреслити, що застосування активних форм навчання спрямоване не на формування готових знань та їх відтворення, а на активізацію сприйняття та процесів мислення учасників. Активні методи сприяють розвитку мислення, пізнавальних інтересів та здібностей, формування навиків та умінь самоосвіти.

Застосування активних методів вимагає спеціальної підготовки. Тренер повинен грамотно ставити цілі, уточнювати коло завдань та їх досягнення, коректно підбирати методи в залежності від цілей тренінгу та специфіки групи, координувати взаємодію в групі та багато іншого.

Найбільш розширеними методами активного навчання є кейс-стаді, групова дискусія, мозковий штурм, психогімнастичні вправи, рольові та ділові ігри.

Режим роботи тренінгу можна організувати за двома різними принциповими схемами: «марафон» або довгострокові групи.

Тренінг у режимі марафон проводиться по 7-10 год. На день кілька разів підряд можливі також варіанти марафону, коли тренінг проводиться впродовж цілої доби, але такий регламент частіше застосовують у психотерапевтичних групах.

У режимі довгострокової групи тренінг проводять по 2-3 години 1-2 рази на тиждень впродовж кількох місяців. Одразу слід планувати, що робота в довгостроковій групі триває приблизно на чверть довше, ніж у «марафоні» – щоразу групі треба «втягуватись» у роботу, більше часу займають підготовчі вправи пригадування інформації, отриманої на попередніх заняттях. Водночас режим довгострокової групи сприяє перенесенню навичок, набутих на тренінгу, у реальне життя, дає можливість дізнатися про те, як було використано ці навички, що саме вдавалося, а де були перешкоди [4].

Як видно, такий тип тренінгу зручно проводити на виїзді, у пансіонаті, де є можливість спокійно працювати, не обмежуючи час.

Можна поєднувати обидва варіанти: проводити тренінги в режимі «марафон», а потім працювати з довгостроковою групою підтримки.

При плануванні тренінгу важливе значення має планування допоміжних засобів, необхідних для проведення тренінгу. Створенню робочого настрою групи сприяє проведення тренінгів у одному й тому самому приміщенні. Зручно, коли воно квадратне (а не видовжене), просторе, щоб там могли вільно виконувати рухові вправи 12 осіб. Потрібне хороше освітлення та вентиляція. Під час тренінгу в ньому не мають права перебувати інші люди, а також заходити й виходити.

Під час перерви на обід, каву тощо учасники тренінгу перебувають у сусідній кімнаті.

Обладнання. Найважливіше, щоб були окремі стільці для кожного з учасників і тренера. Бажано, щоб стільці були однакові, зручні, досить легкі чи на коліщатах (бо їх доводиться весь час переміщувати й розташовувати інакше).

Зручніше користуватися великими аркушами паперу, що кріпляться до стін скотчем, ніж дошкою, бо це дає змогу розміщувати одночасно всі потрібні опорні схеми. Учасники повинні мати блокноти у твердих обкладинках, ручки, папки для матеріалів. Допоміжним обладнанням можуть бути аркуші клейкого паперу, м'ячі, бейджики, олівці та фломастери.

Можна використовувати магнітофон з аудіозаписом (музикою), якщо це не відволікає уваги тренера та учасників і створює потрібний емоційний стан групи. Музика може допомогти виконувати структуровані вправи (особливо рухові), але дуже заважає під час міні-лекцій або дискусій. Краще використовувати маловідомі чи спеціально написані музичні твори – це зменшує можливість інтенсивних емоційних спогадів про якісь події особистого життя учасників групи, пов'язані з цією мелодією.

Посібники та друковані матеріали завжди використовують у тренінгах, особливо тренінгах конкретних навичок і вмій, значно рідше – у роботі психокорекційних груп.

Друковані матеріали – це різновид візуальної допомоги. Вони можуть містити такі елементи: визначення базових понять, потрібних у тренінгу;

інструкції до конкретних вправ; тестові запитання з варіантами відповідей; робочі зошити; опитувальники та анкети; розгорнуті інформаційні тексти.

Кожен з цих варіантів має свої переваги та недоліки. Обрання того чи іншого варіанта побудови друкованих матеріалів залежить від потреби тренера та замовників.

Посібники складаються з кількох варіантів друкованих матеріалів. Передбачається, що слід ознайомитися з ними до чи після тренінгу. Посібник дають учасникам переважно в перший день тренінгу. Він містить усі потрібні друковані матеріали.

Тренер сподівається, що учасники на перервах, увечері зможуть самостійно ознайомитися з інформаційними матеріалами, виконати ті вправи, які не встигли зробити раніше. Частіше учасники не передивляються посібник, позаяк переконані, що можуть зробити це після закінчення тренінгу. Тому інколи буває корисніше видавати групі друковані матеріали саме тоді, коли вони потрібні для кожної вправи.

Отже, кожен тренінг складається із трьох частин: вступної, основної та заключної. Увага тренера має бути зосереджена не лише на дидактичних завданнях, а на особливостях динаміки групи. Режим роботи тренінгу можна організувати за двома різними принциповими схемами: «марафон» або довгострокові групи. Важлива увага приділяється приміщенню та обладнанню, посібникам та друкованим матеріалам тощо.

Література

1. Бакли Р., Кейпл Дж. Теория и практика тренинга. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 352 с.
2. Вачков И. В., Дерябло С. Д. Окна в мир тренинга. Методологические основы субъективного подхода к групповой работе : учеб. пособ. Санкт-Петербург : Речь, 2004. 272 с.
3. Зайцева Т. В. Теория психологического тренинга. Психологический тренинг как инструментальное действие. Санкт-Петербург : Речь, Москва : Смысл, 2002. 80 с.
4. Мілютіна К. Л. Теорія та практика психологічного тренінгу : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 192 с.
5. Ситников А. П. Акмеологический тренинг: Теория. Методика. Психология. Москва : Технологическая школа бизнеса, 1996. 428 с.

Б.М. Юськів,

*д.п.н., професор, професор кафедри економічної кібернетики
Рівненського державного гуманітарного університету*

О.С. Пляшко,

*к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики
Рівненського державного гуманітарного університету*

КУЛЬТУРНО-КРЕАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ І ПОЛЬЩІ: СУСПІЛЬНИЙ КОНЦЕПТ

У сучасній економіці істото змінюються галузеві пріоритети. Ті види діяльності, які донедавна належали до «вторинного сектору економіки», сьогодні формують креативну галузь і стають провідними бюджетоутворюючими секторами національних економік. І хоча подібна переорієнтація більшою мірою є наслідком технологічних

змін, пов'язаних із появою і використанням нових знань, проте вона була б неможливою без усвідомлення цінності людини як продуцента та споживача новацій. Розкриття й розвиток творчих здібностей людей, їхнього культурного, творчого та креативного потенціалу, з одного боку, і задоволення соціальних потреб, з іншого, є соціокультурними передумовами становлення та розвитку економіки нового типу, орієнтованої на людей і для людей.

Взявши за основу пропоновану ЮНЕСКО структуру креативних індустрій [1], нами сформовано перелік показників (індикаторів) для оцінки культурно-креативного потенціалу регіонів Польщі та України. Інформаційну основу дослідження становлять офіційні дані статистичних служб обох країн. Концепція й методика здійснення аналізу описана нами в [2].

Культурно-креативний потенціал країн і їхніх регіонів оцінено за вісьмома складниками, які включають як традиційні сфери діяльності, що ґрунтуються на культурних традиціях і мистецьких надбаннях (культурна спадщина, перформанс, видавнича діяльність), так і на високотехнологічних галузях, розвиток яких зумовлений стрімким поширенням інноваційних і комунікаційних технологій (візуальне мистецтво, аудіовізуальна творчість та Інтернет) та популярними в сучасному суспільстві атракційними й рекреаційно-оздоровчими послугами (туризм і спорт). Показники – складники потенціалів – підібрані в такий спосіб, щоб охарактеризувати наявність відповідної інфраструктури досліджуваних галузей (кількість об'єктів, суб'єктів господарювання), результат її використання (відвідувачі, вистави/імпрези) і потенціал розвитку (кількість зайнятих).

Потенціал *культурної спадщини* розкривається через показники пам'яток культури, внесених до реєстрів історичної спадщини, діяльність музеїв і бібліотек. Складник *перформансу* описують показники діяльності театрів і культурних осередків. Складник *книги і преса* представляють кількість друкованих та електронних видань (книг, журналів, газет), діяльність підприємств видавничої й поліграфічної діяльності. *Візуальні мистецтва* об'єднують діяльність виставок і галерей, підприємств архітектурної діяльності і виробництва реклами. Потенціал *аудіовізуальної творчості* включає показники діяльності підприємств з виробництва фільмів, відео та звуко- (музичних) записів, телевізійних програм, мовлення публічних програм, телекомунікацій, кінотеатрів і музичних інституцій. Складник *Інтернет* характеризується діяльністю підприємств, що створюють програмні продукти, і кількістю домогосподарств-користувачів мережі. Потенціал *туризму* описується наявністю й місткістю об'єктів, відвідуваних туристами, та кількістю обслугованих осіб, а складник *спорт* – наявністю спортивних закладів та осіб, що в них займаються.

З огляду на наявні відмінності щодо переліку й сутності статистичних показників, методики їхнього збору і представлення статистичними службами Польщі та України, безпосереднє міждержавне порівняння отриманих результатів є некоректним, тому нами здійснено компонентний і регіональний аналіз культурно-мистецького потенціалу держав та їхніх регіонів.

Проведений аналіз за період 2010-2017 рр. засвідчив, що культурно-креативний потенціал Польщі зростає, тоді як України спадає. Зміни за всіма індексами в Польщі є поступальними, у той час як в Україні – різнонаправленими. В Україні більш розвиненими залишаються традиційні галузі культури, такі як культурна спадщина та перформанс (зокрема сценічне мистецтво). У технологічно-орієнтованих галузях нашої країни відслідковується лише незначне й короткотермінове пошквдження, тоді як туризм і спорт є депресивними секторами культурно-креативного потенціалу. Натомість у Польщі стагнують традиційні галузі культури, а розвитку набувають новітні технологічні сектори (аудіовізуальна та інтернет-галузі), туризм і спорт. Перші характеризують здатність традиційної культури не лише сприймати новітні технології, а й використовувати їх з метою поширення культурного продукту на ринках і його

комерціалізації, а також засвідчують наявність платоспроможного попиту та пропозиції на них. Туризм і спорт відображають сучасні тренди розвинутого суспільства: пізнання, набуття і примноження емоцій, знань і вражень через подорожі (туризм) і здоровий спосіб життя.

У процесі факторного аналізу виділено дві групи секторів, які формують потенціал креативності Польщі. Першу формують новітні технологічні галузі, а саме Інтернет та аудіовізуальна творчість. До другої групи входять класичні складники культури, базовою з яких у формуванні культурно-креативного індексу є культурна спадщина. Ймовірно, значною мірою це пов'язано з так званим «музейним бумом» у Європі, що супроводжувався відкриттям музеїв і популяризацією національної спадщини. У Польщі цей процес помітно відслідковується з 2012 р. Обидві групи чинників є взаємопов'язаними, що свідчить про наявність монолітної взаємопов'язаної культурно-креативної системи. Можемо узагальнити, що культурно-креативний потенціал Польщі – це поєднання двох форматів: класичного (поведінкового) та інноваційного (технологічного). Перший – це усталена культура й поведінка (як от реальне спілкування, фізична присутність, відвідування заходів, подорожі, попит на паперову продукцію видавництва), другий – впровадження сучасних технологій, своєрідна «демаркація кордонів і меж», розширення віртуального споживчого попиту. Варто також зауважити, що чинник Інтернету лежить «в іншій площині», тобто діє в напрямі іншому, ніж решта чинників, що, найімовірніше, пов'язано з відсутністю потреби фізичної присутності людини в місці здійснення послуг. У контексті креативної економіки культура й мистецтво в Польщі є не лише надбанням, а й інструментом капіталізації.

В Україні чинники не є такими чітко позиціонованими. На перший погляд, візуальні мистецтва, перформанс і культурна спадщина формують окремий сектор, але після поглибленого аналізу вдалося виявити, що чинник культурної спадщини є відокремленим від інших. Очевидно, що Україна не може й не стоїть осторонь глобалізаційних процесів, але культурно-креативний розвиток тут відбувається за дещо іншим сценарієм: традиційна культурна спадщина існує сама по собі, а інші галузі, у мірі впливу глобальних трендів, наявних ресурсів і попиту на них, стихійно еволюціонують. Загалом в Україні можна говорити про зниження рівня як традиційних секторів культури, так і новітніх складників креативного потенціалу. Культурно-креативна галузь в Україні так і залишається «вторинним сектором економіки».

У регіональному розрізі культурно-креативний потенціал обох країн розвинутий неоднорідно. У Польщі найвищий рівень розвитку потенціалу в столичному Мазовецькому, Малопольському й Сілезькому воєводствах Північно-Західного економіко-географічного регіону, найнижчий – у Свентокшиському та Підляському воєводствах Східного регіону. У динамічному порівнянні (2017 р. проти 2010 р.) середній рівень культурно-креативного потенціалу зріс майже вдвічі (з 0,2 до 0,38), а суттєвих змін щодо ранжування воєводств не відбулося.

На підставі аналізу показників ВВП на 1 особу, кількості економічно-активного й міського населення, рівня безробіття й зайнятості, рівня міграції, сум доходів і витрат населення встановлено, що розподіл воєводств за рівнем культурно-креативного потенціалу відповідає загальним трендам їхнього соціально-економічного розвитку. Це означає наявність зв'язку між економікою та промисловим капіталом, людським розвитком і креативністю.

Кластеризація воєводств за рівнем розвитку культурно-креативного потенціалу дозволила виявити п'ять кластерів і підтвердила виявлену відповідність соціально-економічному розвитку без географічної належності. Мазовецьке воєводство формує окремий кластер, оскільки є беззаперечним лідером за всіма складовими, окрім туризму. Ще один кластер із порівняно високим рівнем культурно-креативного (і соціально-економічного) розвитку формують Малопольське, Сілезьке та Лодзьке

воєводства. Характерним для нього є високий рівень розвитку традиційних галузей культурно-мистецького потенціалу: перформансу, культурної спадщини і видавництва та технологічно орієнтованих візуальних мистецтв. Воєводства з культурно-креативним потенціалом вищим від середнього чи таким, що тяжіє до нього, формують два кластери з різними характеристиками. До складу одного входять Західнопоморське й Поморське воєводства з високим розвитком технологічно-орієнтованих секторів (Інтернет, візуальні мистецтва, аудіовізуальна творчість). Інший кластер – це такий собі «середняк» (характеризується середніми значеннями за всіма складниками). Його формують Куявсько-Поморське, Великопольське, Нижньосілезьке, Люблінське та Підкарпатське воєводства. Решта воєводств із нижчим рівнем як культурно-креативного потенціалу, так і соціально-економічного розвитку формують окремий кластер, який проти інших можна позиціонувати як депресивний. Варто зауважити, що воєводства польсько-українського прикордоння потрапили до різних кластерів, але істотно за рівнем розвитку культурно-креативного потенціалу між собою не відрізняються. У всіх воєводствах найбільш розвинутим є Інтернет-сектор, у Підкарпатському ще і спорт.

В Україні тенденції цілком інші. У динамічному порівнянні незмінним залишився як середній рівень розвитку культурно-мистецького потенціалу (0,24), так і позиції регіонів. Здебільшого рівень розвитку потенціалу областей є нижчим за середній. Найбільш розвиненим є потенціал в областях Східного економіко-географічного регіону (Харківська, Дніпропетровська та Донецька області) і в «культурній столиці України» – Львівській області (Західний економіко-географічний регіон).

На відміну від Польщі, не всі області України з високим рівнем соціально-економічного розвитку є лідерами за культурно-креативним потенціалом і навпаки. Так Миколаївська та Сумська області є одними з лідерів за соціально-економічним розвитком, однак рівень культурно-креативного потенціалу в них значно нижчий за середній. Натомість Львівська область – це лідер за культурно-креативним потенціалом, у тому числі, достатньо конкурентний на сучасному ринку інформаційних технологій, однак ця область не належить до числа лідерів за рівнем соціально-економічного розвитку. Такий диспаритет свідчить про недостатнє використання можливостей регіонів і їхню «моноспеціалізацію». Фактично промисловий і креативний потенціал поки що розвиваються відокремлено, а не в комплексі.

Кластеризація областей за рівнем культурно-креативного потенціалу певною мірою підтверджує вказані особливості. Окрім цього в Україні, на відміну від Польщі, визначальною є й географічна ознака. За виділеними кластерами окремо позиціонується схід і південь країни та Львівська і Київська області. Малочисельні відокремлені кластери формуються саме навколо великих промислово-розвинутих міст Дніпра, Києва, Харкова. Для цих кластерів характерним є порівняно високий рівень розвитку всіх складників культурно-креативного потенціалу, крім культурної спадщини. Виняток становить Львівська область, бо саме вона є лідером за цим складником в Україні і взагалі унікальною за розвитком культурно-креативного потенціалу в західній частині країни. Решта території формує один великий кластер із порівняно низьким рівнем розвитку культурно-креативного потенціалу, що, загалом, відповідає й рівню соціально-економічного розвитку відповідних регіонів. До цього кластеру увійшли всі області українсько-польського прикордоння, крім Львівської. Специфікою українського прикордоння є низький рівень економічного розвитку та культурно-креативного потенціалу, а найбільш розвинутим є потенціал культурної спадщини.

Проведене нами дослідження засвідчує наявність істотних відмінностей у структурі та трендах розвитку культурно-креативного потенціалу обох країн. Для Польщі характерним є поступальний розвиток на засадах інноваційності та сприйняття

глобальних трендів, збалансованість і синергізм соціально-економічного та культурно-креативного розвитку. Сучасним акцентом стає домінування розвитку високотехнологічних і атрактивних галузей культурно-креативної індустрії над традиційними майже у всіх регіонах. Для України типовими є стагнація й хаотичність змін культурно-креативного потенціалу. Розвиток новітніх секторів відбувається переважно в промислово розвинених регіонах Сходу та Півдня країни, а культурної спадщини – на Заході. Це поглиблює структурні та регіональні диспропорції та формує потенціал для подальшого поглиблення ментальної неоднорідності українського суспільства.

Регіони польсько-українського прикордоння обох країн характеризуються переважно невисоким рівнем культурно-креативного потенціалу, але з різними темпами та пріоритетами його розвитку. У польському прикордонні динамічно розвивається інтернет-галузь, в українському – традиційно найвищий рівень розвитку культурної спадщини. Наявність такої «моноспеціалізації» регіонів потребує вирівнювання структурних диспропорцій шляхом участі держави та приватного капіталу.

Література

1. UNESCO. Framework for Cultural Statistics, 2012, Handbook No. 1, Measuring the economic contribution of cultural industries. A review and assessment of cultural methodological approaches, UNESCO-UIS.
2. Yuskiv B., Pliashko O. Konkurencyjność zasobów ludzkich pogranicza polsko-ukraińskiego. *Na pograniczach. Refleksje o społeczeństwie i kulturze* / red. naukowa P. Frączek, J.-K. Karolczuk. Sanok : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2018. S. 203-222.

**УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ СИСТЕМАМИ
НА МІКРО-, МЕЗО- І МАКРОРІВНЯХ.
БЕЗПЕКА БІЗНЕСУ
ТА РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ В УМОВАХ
СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ
І ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Т.Г. Васильців,
*д.е.н., проф., професор кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

В.В. Зайченко,
*к.н.держ.упр., доц., декан факультету економіки та менеджменту
Центральноукраїнського національного технічного університету
м. Кропивницький*

АСПЕКТИ ПОНЯТІЙНО-КАТЕГОРІЙНОГО АПАРАТУ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Системні характеристики технологічної конкурентоспроможності з позиції менеджменту (управління ними та процесами, пов'язаними з ними) стосуються чіткої ідентифікації множини взаємопов'язаних елементів, які своєю сукупністю формують єдине ціле, взаємодіють між собою в рамках внутрішнього середовища та із елементами зовнішнього середовища, мають спільні мету і завдання, єдиний центр та структуру управління, внутрішню управлінську систему, коригуючі дії та заходи тощо. Класично, це такі базисні елементи, як суб'єкти та об'єкти політики, її мета, методи управління, принципи, функції та завдання, інструменти і засоби забезпечення.

Обґрунтування типологічно-змістових характеристик, але й також і складу елементів системи управління технологічною конкурентоспроможністю національного господарства ґрунтується на результатах узагальнення і аналізу наявних на сьогодні досліджень і теоретико-методологічних висновків у цій сфері. Загалом вони формуються як в руслі аналізування безпосередньо технологічної конкурентоспроможності, так і в частині дослідження структурно-інституціональних зрушень, модернізаційних процесів, в контексті становлення конкурентоспроможних систем та економічної безпеки національної економіки.

Безпосередні визначення суті поняття технологічної конкурентоспроможності знаходимо у працях Л. Лісовської та І. Козловського, зокрема це результат ефективності державної політики нагромадження і використання інтелектуального капіталу, впровадження сучасних технологій, використання інформаційних технологій, що забезпечує зростання продуктивності праці, інноваційності та екологічності виробничо-технологічних і бізнес-процесів, підвищення рівня доданої вартості у наукоємних секторах економіки.

Суто аспект технологічної конкурентоспроможності аналізується й у працях І. Матюшенко [2, с. 109-111]. Науковець зазначає, що умовою технологічної конкурентоспроможності є ступінь розробки і міра використання в національній економіці, зокрема у її промисловому секторі, передових технологій. Йдеться про конвергентні (нано-, біо-, інфо-, когнітивні, NBIC-) технології. Особливістю авторського підходу можна вважати специфічне трактування мети забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки. Так, попри досягнення здатності економіки конкурувати, значимість створення і впровадження передових технологій полягає у вирішенні сучасних глобальних проблем людства, як-от – міграція, бідність, депопуляція, старіння, брак продовольства, погіршення екології, вичерпання природних та енергетичних ресурсів, розвиток альтернативної енергетики і т. ін.

В результатах дослідження І. Матюшенко містяться положення, які дозволяють уточнювати та розвивати системні характеристики та елементи системи управління технологічною конкурентоспроможністю економіки. Це, до прикладу, суб'єкти системи. Такими є вищі органи державного управління і регулювання економікою. Ба більше, інструментами впровадження державної політики у сфері технологічної конкурентоспроможності визначаються низка державних стратегій і програм відносно

стимулювання та підтримки форсайтних досліджень, заходів з підвищення конкурентоспроможності промисловості, інноваційно-технологічного прориву, нарощування обсягів вітчизняного експорту, розвитку високотехнологічних виробничих комплексів.

Згадуються й принципи регулювання. Це використання переваг та потенціалу четвертої промислової революції на корпоративно-коопераційних засадах, забезпечення безпечності (зокрема кібер-безпеки) мереж, врахування чинника заміщення людської праці, досягнення інтересів усіх суб'єктів. Попри їх часткову дискусійність (особливо в частині актуальності) принципи безпеки, а також диверсифікації зайнятості мають провідне значення в контексті державного регулювання технологічної конкурентоспроможності, адже втрата ідеї в цій сфері коштує надто дорого (і з позиції масштабу інвестицій, і з позицій часових втрат), а проблеми безробіття тісно корелюють зі створенням і впровадженням виробничих технологій.

В. Мунтіян також відноситься до когорти дослідників проблеми технологічної конкурентоспроможності економіки. Натомість науковець вважає, що технологічність – це лише засіб, інструмент досягнення мети значно вищого порядку, яка полягає у необхідних структурних змінах. Відтак, говорячи про ті положення, які в значній мірі характерні для технологічної конкурентоспроможності, В. Мунтіян зазначає: «...структурна конкурентоспроможність комплексно характеризує виробничо-технологічний та експортний потенціал держави, здатність стимулювати зростання стандартів якості життя, виробляти і пропонувати на зовнішньому і внутрішньому ринках товари і послуги з вищим рівнем якості і конкурентоспроможності ... на засадах сформованої системи інновацій, наукових досліджень, технологічних розробок, творчого потенціалу вчених та інженерів» [3, с. 159-170].

У дослідженнях науковця високим прикладним значенням характеризуються розробки, пов'язані з обґрунтуванням інструментів (важливість яких переводить їх в ранг механізмів державного регулювання) державної політики забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки. Це, по-перше, утвердження країни як високотехнологічної держави; по-друге, формування сприятливого середовища для становлення і розвитку економіки знань; по-третє, формування та ефективне використання гуманітарного капіталу; по-четверте, комплексна і система інформатизація суспільства.

Не применшуючи важливості зазначених інструментів, важливо вести мову й про мотивацію бізнесу (суб'єкти якого, власне, й забезпечують інвестування та є безпосередніми виконавцями заходів), становлення і розвиток інфраструктури технологічної конкурентоспроможності національного господарства та уточнити на важливості саме інтелектуально-кадрового потенціалу в рамках гуманітарного капіталу нації.

В значній мірі в схожому контексті розглядає і зміст, і наслідки забезпечення технологічної конкурентоспроможності економіки Д. Покришка, підкреслюючи в дослідженні «Структурні чинники забезпечення конкурентоспроможності економіки України», що сучасна конкурентоспроможність визначається товарною і технологічною структурою промислового виробництва та зовнішньої торгівлі, інноваційною активністю, а також мірою трансформації національних інститутів, що її визначають, у тому числі за участі іноземного капіталу [4, с. 102].

Логіка міркувань автора в цілому зрозуміла та справедлива, а узагальнення результатів дослідження в комплексі дає підстави стверджувати, що під технологічною конкурентоспроможністю розуміється обсяги і асортимент впроваджених передових технологій, інвестиційна модернізація базових галузей, стан функціонування наукомістких та високотехнологічних виробництв, високотехнологічного експорту, якість дії інституційних чинників структурних змін.

На думку Д. Покришки, технологічна конкурентоспроможність є об'єктом державної економічної політики, відтак, головним суб'єктом її планування, організації, реалізації та контролю ефективності є центральні і галузеві органи державного управління. Але, знову ж таки, її реалізація може об'єктивно унеможливитися за умови консервування технологічно застарілих виробництв, низького рівня інноваційної та підприємницької активності, відсутності суб'єктів венчурного бізнесу тощо.

Ці обставини зумовлюють вести мову про підприємства реального сектора економіки, а також представників освітнього, наукового секторів, інвестиційного та банківського капіталу, суб'єктів інституційної інфраструктури як не менш важливих суб'єктів в рамках системних характеристик управління процесами формування технологічної конкурентоспроможності національного господарства.

Перспективним підходом до забезпечення раціонального складу суб'єктів управління технологічною конкурентоспроможністю може стати виконання ними збалансованої системи функцій, у тому числі в узгодженні із процесами гарантування економічної безпеки держави під час переходу до засад технологічної економіки. Саме тому корисними у цьому плані є висновки, зроблені Д. Покришкою відносно ідентифікації найбільш гострих і системних загроз безпеці, як-от: підвищення рівня конкуренції за глобальні інноваційно-технологічні та інтелектуально-кадрові ресурси, недовикористання (вичерпування) інноваційно-технологічного потенціалу держави, монополізація капіталу в низько технологічних та фінансовому секторах, зростання інституційних бар'єрів на міжнародному ринку інновацій та інтелектуальної власності, ін.

Звернімо увагу, що в низці досліджень, де аналізуються питання і проблеми дотичні до технологічної конкурентоспроможності, відповідні тенденції отримали назву інноваційно-технологічної модернізації. До прикладу, К. Бужимська в цьому ключі зазначає: «... це міра впровадження нових чи удосконалених конкурентних технологій, а також організаційно-технічних рішень у всіх сферах економічної та соціальної систем країни, що орієнтовані на підвищення їх ефективності» [1, с. 113].

Водночас, попри визнання автором того, що результати модернізації в кінцевому підсумку проявляються на макроекономічному рівні, є однією з ключових умов конкурентоспроможності економіки, науковець значною мірою зміщає акценти на мікрорівень, стверджуючи, що безпосередніми суб'єктами модернізації економіки є функціонально-лінійні керівники на рівні бізнесу, що відповідають за техніко-технологічне, організаційно-управлінське та фінансово-ресурсне забезпечення технологічної модернізації.

Достатньо високе теоретико-прикладне значення мають й висновки відносно наявності потенціалу технологічної модернізації та забезпечення конкурентоспроможності. Це одна сторона справи. Але інша, не менш важлива, криється в тому, що є ще аспекти ефективного використання наявного техніко-технологічного потенціалу, а також – відтворення сукупного потенціалу і його складових. На думку автора, всі ці питання не в змозі охопити керівництво підприємств. Тут має бути державницьке стратегічне бачення і відповідна політика, спрямована на формування середовища, умов і засад активізації процесів зміцнення технологічної конкурентоспроможності національного господарства.

В загальному, дослідження праць зазначених науковців дає підстави до висновку про трактування технологічної модернізації економіки як якості державної політики щодо формування інституційного і макроекономічного середовища, ринкової кон'юнктури, орієнтованих на системну і комплексну інноваційну активність, імпорт, створення, апробацію і використання сучасних передових технологій у базових видах економічної діяльності.

Література

1. Бужимська К. О. Деякі складові теоретико-методологічної бази інноваційно-технологічної модернізації. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2011. С. 113-119.
2. Матюшенко І. Ю. Технологічна конкурентоспроможність України в умовах нової промислової революції і розвитку конвергентних технологій. *Проблеми економіки*. 2016. № 1. С. 108-120.
3. Мунтіян В. І. Конкурентоспроможність національної економіки як головний критерій економічної безпеки. *Механізм регулювання економіки*. 2009. № 2. С. 158-174.
4. Покришка Д. С. Структурні чинники забезпечення конкуренто-спроможності економіки України. *Стратегічні пріоритети*. 2006. № 1. С. 102-110.

М.Л. Вдовин,

*к.е.н., доцент кафедри статистики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

К.А. Панченко,

студентка Львівського національного університету імені Івана Франка

АНАЛІЗ ТА ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РИЗИКІВ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ РЕГІОНУ

Будь-яка економічна діяльність пов'язана з конкурентною боротьбою, а отже і з ризиком, оскільки завжди є ймовірність упустити потенційні вигоди або зазнати збитків у результаті несприятливого впливу зовнішніх чинників або стратегії власних дій. Не є винятком і сфера інвестицій, адже капіталовкладення також наражаються на небезпеку.

В умовах, коли практично невідомою є економічна ситуація, доводиться шукати певні рішення, опираючись на ймовірнісні характеристики. Для прийняття рішень в умовах невизначеності вхідна інформація задається у формі матриці, рядки якої відповідають можливим альтернативам, у нашому варіанті – видам економічної діяльності, а стовпці – станам природи, у нашому варіанті – економічним показникам діяльності підприємств.

Аналіз проводиться в розрізі видів економічної діяльності, оскільки це дає можливість детально охарактеризувати функціонування економічної системи, у нашому випадку діяльність суб'єктів господарювання Львівщини, закономірностей її розвитку, взаємозв'язків між елементами цієї системи тощо [2].

Стани природи представлені такими економічними показниками діяльності підприємств Львівської області:

u_1 – фінансові результати підприємств до оподаткування, млн грн;

u_2 – рівень рентабельності (збитковості), %;

u_3 – обсяг капітальних інвестицій, млн грн;

u_4 – обсяги реалізованої продукції, млн грн;

u_5 – дебіторська заборгованість, млн грн, а альтернативи – видами економічної діяльності:

x_1 – сільське, лісове та рибне господарство;

x_2 – промисловість;

x_3 – будівництво;

x_4 – оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів;

- x_5 – транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність;
- x_6 – тимчасове розміщення й організація харчування;
- x_7 – інформація та телекомунікації;
- x_8 – фінансова та страхова діяльність;
- x_9 – операції з нерухомим майном;
- x_{10} – професійна, наукова та технічна діяльність;
- x_{11} – діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування;
- x_{12} – освіта;
- x_{13} – охорона здоров'я та надання соціальної допомоги;
- x_{14} – мистецтво, спорт, розваги та відпочинок;
- x_{15} – надання інших видів послуг.

Вхідну інформацію стандартизуємо як відношення між різницею фактичного і середнього значеннями та середньо квадратичним відхиленням і представляємо матрицею. Стандартизовану інформацію Львівської області представлено матрицею R (див. табл. 1).

Таблиця 1

Матриця R стандартизованих значень

	y_1	y_2	y_3	y_4	y_5
x_1	1,02	1,35	-0,02	-0,15	-0,19
x_2	1,36	-0,18	3,17	2,75	3,33
x_3	-1,11	-1,04	1,57	-0,17	-0,22
x_4	2,72	2,22	0,12	2,30	-0,08
x_5	-0,54	-0,62	-0,12	-0,24	-0,11
x_6	-0,15	-0,55	-0,50	-0,44	-0,49
x_7	0,15	0,38	-0,54	-0,35	-0,58
x_8	0,57	-0,93	-0,47	-0,49	-0,58
x_9	-0,81	0,64	-0,05	-0,37	0,61
x_{10}	-1,14	-0,96	-0,47	-0,44	-0,34
x_{11}	-0,26	0,54	-0,40	-0,42	1,02
x_{12}	-0,43	0,22	-0,56	-0,50	-0,65
x_{13}	-0,42	0,25	-0,56	-0,47	-0,55
x_{14}	-0,50	-1,85	-0,60	-0,50	-0,50
x_{15}	-0,44	0,53	-0,57	-0,50	-0,65

Джерело: розроблено авторами за даними [3].

Кожній альтернативі та кожному стану природи відповідає результат (наслідок), який визначає виграш (або втрати) при виборі даної альтернативи і реалізації даного стану.

Невизначеність, пов'язану з відсутністю інформації про ймовірність станів середовища (природи), називають «безнадійною».

У такому разі для визначення найкращих рішень використовуються такі критерії: Байеса–Лапласа, Гурвіца, Вальда, Ходжеса–Лемана.

Оцінивши ризики за різними критеріями, отримали різні результати. У сучасних умовах використання окремих показників оцінювання ефективності інвестицій та на їх основі прийняття інвестиційних рішень стає недостатнім, оскільки окремі показники часто виявляються досить суперечливими. Для всебічної оцінки економічної ефективності інвестицій постає необхідність найбільш значущі поодинокі фінансово-економічні показники здійснення інвестиційної діяльності об'єднати в єдиний інтегральний показник.

Це дозволяє врахувати різні аспекти ефективності на основі дотримання

принципу порівнянності, підійти до розв'язання проблеми вибору оптимального варіанту інвестування комплексно і відповідно прийняти ефективне управлінське рішення щодо напрямку інвестування. Тому подамо підсумкову інтегральну оцінку (див. табл.2)

Таблиця 2

Інтегральна оцінка ризику за видами економічної діяльності
Львівської області у 2017 році

Види економічної діяльності	Критерій Лапласа		Критерій Гурвіца		Критерій Вальда		Критерій Ходжеса-Лемана		Метод суми коефіцієнтів	Рейтинг
	xi	ранг	xi	ранг	Xi	ранг	Xi	ранг		
x1	0,4	3	0,6	3	-0,2	2	0,1	3	0,90	3
x2	2,1	1	1,6	1	-0,2	3	1,0	1	4,44	1
x3	-0,2	6	0,2	5	-1,1	13	-0,7	12	-1,72	9
x4	1,5	2	1,3	2	-0,1	1	0,7	2	3,39	2
x5	-0,3	8	-0,4	12	-0,6	5	-0,5	7	-1,79	10
x6	-0,4	10	-0,4	13	-0,6	6	-0,5	8	-1,82	12
x7	-0,2	7	-0,1	6	-0,6	7	-0,4	5	-1,26	5
x8	-0,4	13	-0,2	9	-0,9	12	-0,7	13	-2,15	13
x9	0,0	5	-0,1	7	-0,8	11	-0,4	6	-1,30	6
x10	-0,7	14	-0,7	14	-1,1	14	-0,9	14	-3,46	14
x11	0,1	4	0,3	4	-0,4	4	-0,2	4	-0,18	4
x12	-0,4	11	-0,2	10	-0,7	9	-0,5	9	-1,76	11
x13	-0,4	12	-0,2	11	-0,6	8	-0,5	10	-1,52	7
x14	-0,8	15	-1,2	15	-1,9	15	-1,3	15	-5,14	15
x15	-0,3	9	-0,1	8	-0,7	10	-0,5	11	-1,53	8

Джерело: розроблено авторами за даними [3].

Здійснивши загальну рейтингову оцінку інвестиційного ризику за видами економічної діяльності у Львівській області (див. табл. 2), отримали, що найризикованішим видом економічної діяльності є мистецтво, спорт, розваги та відпочинок, а найменш ризикованим видом економічної діяльності – для Львівської області є промисловість та оптова та роздрібна. Очевидно, що діяльність у сфері творчості, мистецтва та розваг є ризиковою, оскільки вона особливо пов'язана з людським чинником.

Література

1. Базавлук А. В. Теоретичні засади фінансування інвестиційної діяльності підприємств: проблемні аспекти. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 3 (19). С. 58-62.
2. Вдовин М. Л., Данилюк Л. Г., Лелик Л. І. Моделі та методи оцінювання економічних ризиків у різних функціональних сферах бізнесу. Львів : ННБК «АТБ», 2015. 247 с.
3. Головне управління статистики у Львівській області. Офіційний сайт. URL : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua>.
4. Економічний ризик: ігрові моделі / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко, А. В. Сігал, Я. С. Наконечний. Київ : КНЕУ, 2002. 446 с.

В.В. Вихопень,
студентка Львівського торговельно-економічного університету

Т.В. Мединська,
*к.е.н., доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування,
Львівського торговельно-економічного університету*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ДОХОДНОЇ ЧАСТИНИ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНИ

Реалізація стратегічних планів суспільства щодо інтеграції України в європейське співтовариство зумовлює необхідність проведення такої економічної політики, яка передбачала б послідовне створення самодостатньої доходної бази місцевих бюджетів. В Європейській хартії про місцеве самоврядування проголошено, що органи місцевого самоврядування мають володіти необхідним обсягом власних джерел для виконання покладених повноважень.

Місцеві бюджети є ваговою складовою бюджетної системи країни. Зміна умов їх формування і виконання може суттєво вплинути на її збалансованість та фінансову безпеку держави. Недостатність власних стабільних джерел доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток регіонів. Тому розширення та оптимізація джерел наповнення місцевих бюджетів є надзвичайно важливим завданням, вирішення якого сприятиме підвищенню рівня фінансової незалежності органів місцевого самоврядування і якісному виконанню покладених на них завдань [1, с. 61].

Реалізація законодавчо закріпленого права кожного адміністративно-територіального утворення на економічну самостійність неможлива без наявності у кожного органу влади власного бюджету і права його складання, затвердження і виконання без втручання ззовні. А це означає, що кожен орган влади повинен володіти своїми фінансовими джерелами, достатніми для організації управління економікою і соціальною сферою на своїй території. Одночасно з цим він повинен володіти відносною самостійністю в управлінні податками та іншими обов'язковими платежами, що надходять до відповідного бюджету.

Згідно Бюджетного кодексу України, визначення доходів місцевого бюджету подано як: податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (трансферти, дарунки, гранти), а кошук доходів бюджетів місцевого самоврядування за статтею 2.23 визначається як податки і збори (обов'язкові платежі), закріплені на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів [2].

В Україні з 2015 року триває реформа децентралізації сфери державного управління, кінцевою стратегічною метою якої є створення безпечного та комфортного середовища для життя людини в Україні шляхом побудови ефективної системи влади. Стратегією визначено перспективи і концептуальні засади розвитку держави, важливою компонентною якої є процес фіскальної децентралізації [3]. Для цього у Бюджетний та Податковий кодекси України були внесені ряд змін, спрямованих на досягнення однієї з операційних цілей даної реформи – створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для діяльності органів місцевого самоврядування, збільшення фінансових ресурсів та фінансової самостійності місцевих органів влади.

Уряд та експерти Центрального офісу реформ при Міністерстві регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства звітують, що завдяки законодавчим змінам доходи місцевих бюджетів з 2014 по 2017 роки зросли в 2,8 раз (з

68,6 млрд до 192 млрд грн відповідно), а частка місцевих бюджетів у зведеному бюджеті України на кінець 2017 р. склала 51,2 % (проти 45,6 % у 2014 р.) [4, с. 611].

Проте, незважаючи на зазначені позитивні зрушення, ресурсна база місцевих бюджетів для виконання власних і делегованих повноважень залишається недостатньою, особливо у частині фінансування програм розвитку житлово-комунального господарства, благоустрою, транспорту та інших питань, що стосуються розбудови соціальної інфраструктури.

Важливим завданням органів місцевої влади є нарощення власних податкових надходжень місцевих бюджетів, що забезпечить свободу економічних рішень. Основними причинами незадовільного стану із наповнення місцевих бюджетів України є:

- недостатній рівень економічної, фінансової та організаційної роботи відповідних служб місцевих органів влади та контролюючих органів щодо моніторингу стану надходжень платежів до місцевих бюджетів та аналізу тенденцій таких надходжень, формальне ставлення до забезпечення наповнення доходної частини місцевих бюджетів;

- на місцях не проводиться відповідна робота з вишукування додаткових джерел надходжень, розширення бази оподаткування та збільшення надходжень; основним бюджетоутворюючим податком залишається податок на доходи фізичних осіб;

- неефективність роботи, яка проводиться на місцях із платниками податків щодо забезпечення повноти сплати податків та стягнення сум податкового боргу за податковими зобов'язаннями.

Місцеві податки і збори, які є власними доходами місцевих бюджетів та їх можна вважати одними з основних власних фінансових ресурсів місцевих бюджетів, особливо починаючи з 2015 року, коли до їх складу було включено плату за землю. У 2015-2017 роках частка місцевих податків і зборів у податкових надходженнях місцевих бюджетів становила в середньому 29 % [5, с. 127].

На жаль, досить незначну роль у наповненні місцевих бюджетів мають безпосередньо місцеві податки і збори, а відсутність потенційно вагомих джерел у їх структурі призводить до поступової втрати їхнього фінансового значення.

На сьогодні особливо актуальним є використання зарубіжного досвіду податкової політики на місцевому рівні. Цілеспрямоване вивчення зарубіжного досвіду мобілізації доходів, розширення доходної бази місцевих бюджетів та децентралізації податкових повноважень дозволить виявити методи та механізми, які могли б забезпечити їх оптимальне значення в умовах реформування економіки України. Загальна перебудова структури оподаткування є одним з найбільших перетворень в економіці України, що сприятиме її економічному зростанню.

Література

1. Каспрук А. Ю. Доходи місцевих бюджетів: проблеми забезпечення та резерви збільшення. *Економічні науки*. 2012. Вип. 9 (2). С. 60-70.

2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>.

3. Указ Президента України № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12 січня 2015 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

4. Мединська Т. В., Галас Х. Ю. Сучасні тенденції формування і розподілу доходів місцевих бюджетів України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. № 21. С. 609-614.

5. Мединська Т. В. Доходи місцевих бюджетів України в умовах фінансової децентралізації. *Актуальні проблеми економіки і торгівлі в сучасних умовах*

євроінтеграції : матеріали щорічної наук. конф. професорсько-виклад. складу та аспірантів Львівського торговельно-економічного університету (м. Львів, 15-17 трав. 2019 р.). Львів : вид-во ЛТЕУ, 2019. С. 126-128.

О.М. Вільчинська,
к.е.н., доцент кафедри статистики
Львівського національного університету імені Івана Франка

ФІНАНСОВА АНАЛІТИКА В РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТІ: ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Фінансова діяльність підприємства пов'язана з багатьма ризиками, ступінь впливу яких на результати його діяльності значно підвищується з переходом до ринкової економіки. Ризики, що супроводжують цю діяльність, виділяють в окрему групу фінансових ризиків, що відіграють чи не найістотнішу роль в загальному «портфелі ризиків» підприємства.

Ризик – це невід'ємна частина процесу стратегічного управління; його неможливо уникнути, але можна і потрібно враховувати. Ризики, які супроводжують фінансову діяльність підприємства, формують великий портфель ризиків і визначаються загальним поняттям – фінансовий ризик [8, с.448]. Сьогодні у вітчизняній економічній науці та практиці немає єдиного підходу до визначення сутності фінансових ризиків, їх класифікації та особливостей прояву. Подальше дослідження цих питань, а також розроблення та впровадження у практику вітчизняних підприємств конкретних методик і напрямів фінансового аналізу ризиків, удосконалення методів та інструментів скорочення негативних наслідків їх прояву сприятиме розвитку підприємств різних форм власності та господарювання загалом та підвищенню ефективності функціонування й прибутковості вітчизняних компаній, зокрема.

У широкому розуміння фінансові ризики – це ризики, які характеризуються ймовірністю втрат фінансових ресурсів (грошових коштів) у підприємницькій діяльності. У цьому значенні поняття «фінансовий ризик» тотожне поняттю «комерційний (підприємницький) ризик». Поняття «фінансовий ризик» також використовується і у вузькому значенні як частина комерційних ризиків, пов'язана з ймовірністю фінансових втрат внаслідок операцій у фінансово-кредитній і біржових сферах [2]. Для потреб стратегічного аналізу спеціалісти поділяють фінансовий ризик на чотири види: ризик контрагента, ризик фінансування, процентний ризик, валютний ризик [9]. Окремі автори ще більше звужують це поняття, вважаючи фінансовим ризиком лише такий, що зумовлюється економічною кон'юнктурою і поділяється на процентний, валютний і ціновий. При цьому кредитний ризик (ризик неповернення кредиту) вони відносять до оперативного ризику – як такий, що зумовлений якістю менеджменту [3]. Визначення сутності фінансових ризиків, їх характеру та місця виникнення має важливе як теоретичне, так і прикладне значення. Це є необхідним для створення підприємством ефективною системою стратегічного аналізу фінансових ризиків та дієвою системою ризик-менеджменту.

Покажемо практичні аспекти застосування фінансової аналітики в ризик-менеджменті. Для цього проаналізуємо ризиковість стратегій з метою визначення найбільшої ефективності та найменшої ризикованості розвитку за різних можливих ринкових умов. Зазначимо, що реалізація кожної зі стратегій характеризується певною

рентабельністю, яка залежить від особливостей стратегій і ринкових умов, в яких вони будуть розвиватись.

Таблиця 1

Дані про рентабельність від ринкових умов АТ «Укрнафтопродукт»

Стратегії розвитку	Рентабельність за ринкових умов					
	1	2	3	4	5	6
S_1	11	24	19	8	13	23
S_2	22	3	33	27	14	15
S_3	8	17	9	30	27	18
S_4	25	28	12	10	22	9
S_5	15	19	29	7	16	30
S_6	7	18	6	28	31	16
S_7	25	27	10	15	8	13
P_i	0,15	0,1	0,2	0,25	0,05	0,25

Джерело: [10].

Завдання полягає у виборі найкращого рішення, узгодивши критерії максимальної ефективності та мінімального ризику. Наша матриця прибутків (виграшів) представлена таблицею 1.

На основі матриці прибутків будемо матрицю ризиків.

Таблиця 2

Матриця ризиків АТ «Укрнафтопродукт»

Стратегії розвитку	Ризик за ринкових умов, %					
	1	2	3	4	5	6
S_1	14	4	14	22	18	7
S_2	3	25	0	3	17	15
S_3	17	11	24	0	4	12
S_4	0	0	21	20	9	21
S_5	10	9	4	23	15	0
S_6	18	10	27	2	0	14
S_7	0	1	23	15	23	17
P_i	0,15	0,1	0,2	0,25	0,05	0,25

Джерело: розраховано автором за даними [10].

Кожен елемент матриці ризиків характеризує, які втрати прибутку може мати інвестор, якщо обере не найкращу стратегію.

Проаналізуємо альтернативні варіанти економічних рішень на основі критеріїв статистичних рішень.

За критерієм Байєса (K_1) можемо оцінити максимальну середню ефективність. Чим більше його значення, тим краща стратегія.

Таблиця 3

Оцінка стратегій за критерієм Байєса

Стратегії розвитку	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
K_1	16,25	21,4	18,05	14,8	20	16,6	15,85

Джерело: розраховано автором за даними [10].

У нашому випадку найефективнішою є друга стратегія.

Критерій мінімального ризику (K_2) будемо на основі матриці ризиків.

Оцінка стратегій за критерієм мінімального ризику

Стратегії розвитку	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
K2	13,45	8,3	11,65	14,9	9,7	13,1	13,85

Джерело: розраховано автором за даними [10].

За даним критерієм найменшу ризиковість має 2 стратегія.

Наступним для оцінки використаємо критерій Гурвіца (K_3) – це максимальне середнє значення, яке розраховано на основі двох крайніх значень максимуму і мінімуму. Характеризує питому вагу, якою інвестор вибирає максимальні і мінімальні значення.

При $\lambda(0:1)$ максимальну ефективність має шоста стратегія, оскільки в неї найбільше максимальних значень.

Оцінка стратегій за критерієм Гурвіца

	λ										
Стратегії розвитку	0	0,1	0,2	0,3	0,4	0,5	0,6	0,7	0,8	0,9	1
S_1	22	0,965	1,67	2,18	2,69	3,2	3,61	4,145	4,48	4,99	5,5
S_2	25	0,945	1,59	2,235	3,12	3,6	2,43	2,625	2	2,25	3,75
S_3	24	1,83	2,46	3,195	3,81	4,425	3,14	3,69	3,84	4,32	4,8
S_4	21	1,365	1,63	1,61	1,66	1,25	1,35	2,94	4	4,5	5,25
S_5	23	1,3	2,14	2,81	3,48	4,15	4,82	5,49	4,76	5,25	5,75
S_6	27	1,645	2,24	2,94	3,52	4,275	2,8	4,08	4,42	4,86	5,4
S_7	23	0,735	1,07	1,405	1,74	1,875	1,95	3,22	3,68	4,14	4,6

Джерело: розраховано автором за даними [10].

Тут нема чітко визначеної найефективішої та найменш ризикової стратегії. Найбільше мінімальних значень за другою стратегією.

Застосовуємо критерій компромісу (K_4) для $\lambda=0,5$.

Оцінка стратегій за критерієм компромісу для матриці виграшу

Стратегії розвитку	S1	S2	S3	S4	S5	S6	S7
K4	13	12,5	12	10,5	11,5	13,5	11,5

Джерело: розраховано автором за даними [10].

Максимальне значення належить 3 стратегії.

Аналогічно розраховано критерій компромісу (K_5) для матриці ризиків, де мінімальне значення за четвертою стратегією. За критерієм крайнього песимізму (K_6) для $\lambda=0$. Для матриці виграшу застосовано критерій Вальда (K_7) – найкраща четверта стратегія. Для матриці ризику – критерій Севіджа (K_8) – найефективнішою є четверта стратегія, оскільки приймає найменше значення.

За критерієм крайнього оптимізму (K_9) для матриці виграшу найкращим є другий сценарій. За критерієм крайнього оптимізму (K_{10}) для матриці ризиків всі, крім першої стратегії ефективні.

Критерій Ходжеса-Лемана для матриці виграшу (K_{11}) не показує чітко вираженої ефективної стратегії, проте, у 2, 4 та 5 стратегіях є по три максимальних значення.

Критерій Ходжеса-Лемана для матриці ризику (K_{12}) також не показує чітко вираженої стратегії, проте четверта стратегія має три мінімальні значення, а стратегії 2 та 5 по 5 мінімальних значень.

За критерієм Лапласа для матриці виграшу (K_{13}) найкращою є п'ята стратегія, для матриці ризиків (K_{14}) найменше значення також у п'ятій стратегії, отже вона найефективніша.

Щоб прийняти рішення щодо інвестування у якусь із стратегій необхідно проаналізувати всі розраховані критерії та вибрати той, на який показує більшість критеріїв. Для цього зводимо значення всіх критеріїв в табл. 7.

Таблиця 7

**Узгодження системи статистичних критеріїв
для вибору найкращого рішення**

Стратегія розвитку	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7	K_8	K_9	K_{10}	K_{11}	K_{12}	K_{13}	K_{14}	Загальна к-сть	% до суми критеріїв
S_1										1					1	1,9
S_2	1	1	1	4			1		1		3	4			16	29,6
S_3			2		1						2				5	9,3
S_4			1	3		1		1			3	3			12	22,2
S_5											3	4	1	1	9	16,7
S_6			7												7	12,9
S_7				4											4	7,4
	1	1	11	11	1	1	1	1	1	1	11	11	1	1	54	100

Джерело: розраховано автором за даними [10].

Отже, за даних зовнішніх ринкових умов не можемо говорити про високу ефективність жодної із стратегій. Проте, непоганий результат можуть показати друга стратегія (29,6%), четверта – 22,2% та п'ята 16,7% стратегії.

Література

1. Балабанов И. Т. Финансовый анализ и планирование хозяйствующего субъекта. 2-е изд., доп. Москва : Финансы и статистика, 2000. 320 с.
2. Гридчина М. В. Финансовый менеджмент : курс лекцій. Киев : МАУП, 1999. 135с.
3. Гусаков Б. И., Сидорович Ю. М. Управление риском средствами внутреннего аудита. *Финансы и кредит*. 2001. № 4 (76). С. 54-56.
4. Лахтіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання : монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 287 с.
5. Омелянович Л. О., Долматова Г. Економічна безпека торговельного підприємства : монографія. Донецьк : Дон дует, 2005. 195 с.
6. Редченко К. І. Стратегічний аналіз у бізнесі : навч. посіб. 2-е вид., доп. Львів : Новий Світ-2000, 2003. 272 с.
7. Романенко М. О., Фесюк В. Л. Методи мінімізації фінансових ризиків. *Особливості реформування економіки України в умовах глобальної економічної кризи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару (23 квітня 2009 р.). ВІЕ ТНЕУ, 2009. С. 61-64.

8. Фаріон І. Д. Стратегічний аналіз : навч. посіб. для студентів і аспірантів. Тернопіль : ТНЕУ, 2009. 635 с.
9. Holliwell John, Ryzyko finansowe. Metody identyfikacji i zarządzania ryzykiem finansowym. Warszawa : K.E. LIBER, 2001. S. 225-281.
10. АТ «Укрнафтопродукт». URL :<https://clarity-project.info/smida/00018201?year=2017>

У.В. Іванюк,
*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту ПриАТ «ВНЗ «МАУП»*

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ СУЧАСНОГО КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Питаннями розвитку та підвищення ефективності корпоративного управління присвячено багато робіт вітчизняних та закордонних вчених та практиків, зокрема як Вакульчик О. М. [1], Васильківський Д. М. [2], Володин А. А. [7], Жуплев А. В. [7], Левковська Л. В. [3], Посохов І. М. [4], Тараш Л. І. [5], Холод В. В. [6], Шейн В. І. [7] та багато інших. Їхні дослідження дозволяють сформувати теоретичну та практичну базу корпоративного управління, зокрема, становлення та розвитку моделі корпоративного управління в Україні.

Зарубіжний досвід демонструє відсутність універсальної моделі корпоративного управління. Основні моделі, що виділяють науковці, відмінні між собою за відносинами власності, участі державних і недержавних органів, розвитку фінансових систем, інших передумов.

В. І. Шейна [7] сучасні моделі корпоративного управління розділив на чотири категорії:

- 1) за ступенем концентрації власності (інсайдерська та аутсайдерська);
- 2) за функціональним призначенням спостережної ради (англосаксонська, японська та континентальна);
- 3) за структурою спостережних та виконавчих органів корпоративного управління (унітарна модель і модель подвійних стандартів);
- 4) за врахуванням інтересів (стейкхолдерська та акціонерна).

Л. І. Тараш [5] порівнює національну модель корпоративного управління з англо-американською та німецькою за такими характеристиками:

- ступінь залучення населення до частки в акціонерному капіталі,
- тип домінуючого власника,
- структура акціонерного капіталу, основна економічна одиниця (у великому бізнесі),
- основний спосіб фінансування,
- ліквідність ринку капіталів,
- орган управління,
- система соціальних цінностей.

Модель корпоративного управління – це спосіб створення структури управління для певного типу компанії.

Формування ефективної вітчизняної моделі корпоративного управління можливе в поєднанні усіх елементів моделі (рис. 1) у процесі розвитку вітчизняного підприємницького середовища.

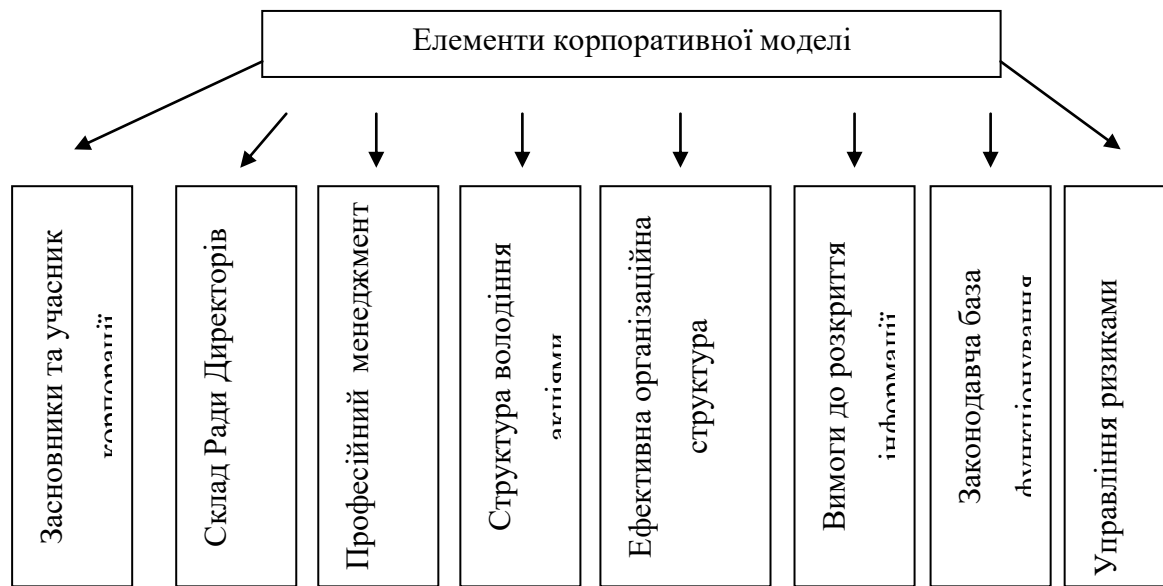

Рис. 1. Основні елементи корпоративної моделі

Джерело: узагальнено автором

При формуванні корпоративної моделі є важливими також наявність великої кількості незалежних керівників, що унеможливує упереджене ставлення при управлінні; мінімізація ризиків в управлінні можливе при ефективному стратегічному плануванні (диверсифікація одержання доходів); організаційна структура є фундаментом для безперервного виконання та розповсюдження цілей корпоративного управління, адже компанії важливо мати можливість контролювати всі свої операції, взаємодії та транзакції.

Характер і особливості системи корпоративного управління визначаються в цілому рядом загальноекономічних чинників макроекономічною політикою, рівнем конкуренції на ринках товарів і чинників виробництва [2, с.294].

Традиційні класичні методи корпоративного управління стають все менш ефективними. Трансформація відносин власності і розвиток бізнесу створює нові виклики і підсилює існуючі загрози, ефект впливу яких на діяльність компаній у минулому був незначним. Сьогодні актуальними залишаються питання: агентських відносин; управлінням між структурними підрозділами компанії, мінімізація витрати через застосування передових технологій, збільшення вартості активів організації, управлінням персоналом компанії, управління соціальною відповідальністю керівника зокрема та компанії в цілому.

Українська модель корпоративна вирізняється значним розпиленням капіталу, суттєвою роллю держави в управлінні, наявністю афілійованих компаній, взаємодія між основними учасниками корпоративних відносин спрямованих не на досягнення максимально можливої прибутковості, а на зміцнення та встановлення нових ділових контактів.

Відмінними ознаками системи корпоративного управління в Україні нині являються наступні:

- відносно висока в порівнянні зі світовою практикою частка менеджерів на великих підприємствах;
- низька частка банків та інших фінансових установ;
- фактично відсутність пенсійних та акціонерних фондів, що є найважливішими суб'єктами ринку в розвинених країнах з ринковою економікою;

- недостатні обсяги надходжень прямих іноземних інвестицій в Україну, через високі ризики на рівні держави (поширенням тіньових схем, системна корупція, низька ефективність правоохоронної та судової систем),
- нерозвинений та недокапіталізований ринку цінних паперів і як наслідок низька ліквідність акцій більшості підприємств і непривабливість залучення інвестицій зі сфери малого бізнесу;
- непрозора і непідзвітна суспільним інтересам приватизація, що фактично неможливо провести чітку межу між реальним і номінальним власником;
- важливішими в корпоративній моделі видаються відносини з кредиторами, акціонерами, ніж відносини, що існують між керівниками та власниками.

Серед важливих чинників, які впливають на формування національної моделі корпоративного управління, необхідно виділити: структуру володіння акціями в корпораціях; специфіку фінансової системи в цілому як механізму трансформації заощаджень в інвестиції (типи і розподіл фінансових контрактів, стан фінансових ринків, типи фінансових інститутів, роль банківських інститутів); співвідношення джерел фінансування корпорації; макроекономічну та економічну політику в країні; політичну систему [2, с.296].

Для підвищення ефективності національної корпоративної моделі управління вважаємо доцільно:

1. акцентувати основну увагу на розвиток окремого суб'єкта господарських відносин – інституту найманих менеджерів, це зокрема, покращення середовища функціонування, подальший професійний розвиток, законодавча база, організаційне проектування діяльності;
2. формування ефективної взаємодії власників корпорації та найманих менеджерів за допомогою відповідного формування організаційного механізму;
3. безперервна, професійна співпраця між соціальними групами виробничого і економічного процесу;
4. впровадження принципів корпоративного управління, які базуються на міжнародному досвіді;
5. дотримання національних стандартів;
6. підвищення капіталізації вітчизняних компаній.

Література

1. Вакульчик О. М. Корпоративне управління: економіко-аналітичний аспект. Дніпропетровськ : Пороги, 2003. 257 с.
2. Васильківський Д. М. Система корпоративного управління промисловими холдингами. *Мукачівський державний університет*. 2018. № 14. С. 292-300.
3. Левковська Л. В. Фактори та принципи забезпечення корпоративного управління. URL : <http://www.economy. nauka.com.ua/?op=1&z=669>.
4. Посохов І. М. Порівняльна характеристика моделей корпоративного управління в ринковій економіці: переваги та недоліки. URL : http://www.business-inform.net/pdf/2012/7_0/157_159. pdf.
5. Тараш Л. И. Национальная модель корпоративного управления в выборе основной цели управления стоимостью акционерного общества. URL : http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ue_2011_2011_5. pdf.15.
6. Холод В. В. Корпоративне управління в Україні: характерні риси. URL : http://www.rusnauka.com/5_PNW_2010/Economics/59279.doc.htm.
7. Шейн В. И., Жуплев А. В., Володин А. А. Корпоративный менеджмент : опыт России и США. Москва : ОАО «Типография «Новости», 2000. 280 с.

У.В. Іванюк,
*к.е.н., доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

Ж.М. Машталяр,
студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІНОВОЇ ПОЛІТИКИ ЗАКЛАДУ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Цінова політика ефективний інструмент досягнення поставлених цілей організацією. Сутність управління ціновою політикою полягає у розрахунку та встановленні на свої товари/послуги оптимальної ціни і її гнучкого корегування відповідно до ситуації на ринку для одержання очікуваного прибутку.

Питання визначення вартості, встановлення цін та загалом процесу формування цінової політики закладів охорони здоров'я у своїх працях досліджували: Коломієць О. О. [1], Костюченко В. М. [2], Кравченко В. І. [3], Сорока Н. В. [4], Тронько В. В. [2] та інші.

Ціна є одним з основних елементів, що має прямий вплив на всі види діяльності та маркетингову діяльність закладів охорони здоров'я.

Цінова політика – комплекс заходів для визначення та встановлення цін, цінової стратегії та тактики, модифікація цін залежно від позиції на ринку.

Важливим аспектом висвітлення даної теми видається розуміння специфіки даної сфери, а саме: обмежена конкуренція серед деяких суб'єктів ринку (лікарні), роль лікарів як проміжних агентів у ціновій політиці, висока дисперсія цін на медичному ринку, складний характер формування прозорих цін.

Стратегія ціноутворення повинна ґрунтуватися на можливостях і сильних сторонах підприємства з урахуванням стратегічних проблем, що випливають із загроз з боку зовнішнього середовища і слабких сторін продукції підприємства, тобто її розробленню має передувати встановлення співвідношення: стратегія - середовище.

З цією метою доцільно розробляти матрицю відповідності цінової стратегії ринковому середовищу і кон'юнктуру матрицю, в якій відображено відповідність кожного елемента стратегії кожному фактору кон'юнктури. Такий підхід забезпечує досягнення двох важливих завдань: задоволення запитів споживачів і реалізацію конкурентних переваг [2, с.184].

Заклади охорони здоров'я самостійно визначають схему розробки цінової політики, виходячи з цілей і завдань розвитку організації, а також її організаційної структури, методів управління та інших зовнішніх факторів (рис.1).

Суттєвим фактором маркетингової стратегії у сфері охорони здоров'я є якість послуг, яка в свою чергу залежить від свідомості та ефективності діяльності організації, навчання та підготовки персоналу, оперативності та ефективності діяльності враховуючи відповідне ставлення до клієнтів. Досягнення досконалості діяльності організації у сфері охорони здоров'я ґрунтується на встановленні та прийнятті узгодженої політики, а також на роз'ясненні та просуванні системи цінностей у цій організації. Поняття якості є результатом порівняння між наданням сервісу, бажаннями клієнта, і отриманою послугою, або, іншими словами, ступенем, на який надана послуга відповідає очікуванням [5].

Визначаючи рівень цін закладів охорони здоров'я важливо враховувати те, як клієнти/пацієнти оцінюють цінність медичних товарів і послуг та інші фактори, що впливають на позиціонування конкретного товару/послуги. Цінність для кожного клієнта буде різною, для одного це низька ціна, для іншого – це те, що власне та вигода, яку споживач задовольнить через покупку товару/послуги. В такому випадку

важливо забезпечити баланс між тим, щоб не одразу задовольнити потребу клієнта (так як більше не буде потреби здійснювати покупку) і якщо ціна не відповідає вигоді, що отримує клієнт (завищена ціна). Чиста вигода полягає в різниці між сумою отриманої допомоги та сумою витрат, пов'язаних із цією послугою. Хоча підприємства-лідери ринку можуть встановлювати більш високі ціни на товари/послуги, забезпечуючи при цьому певні додаткові вигоди до ціни.

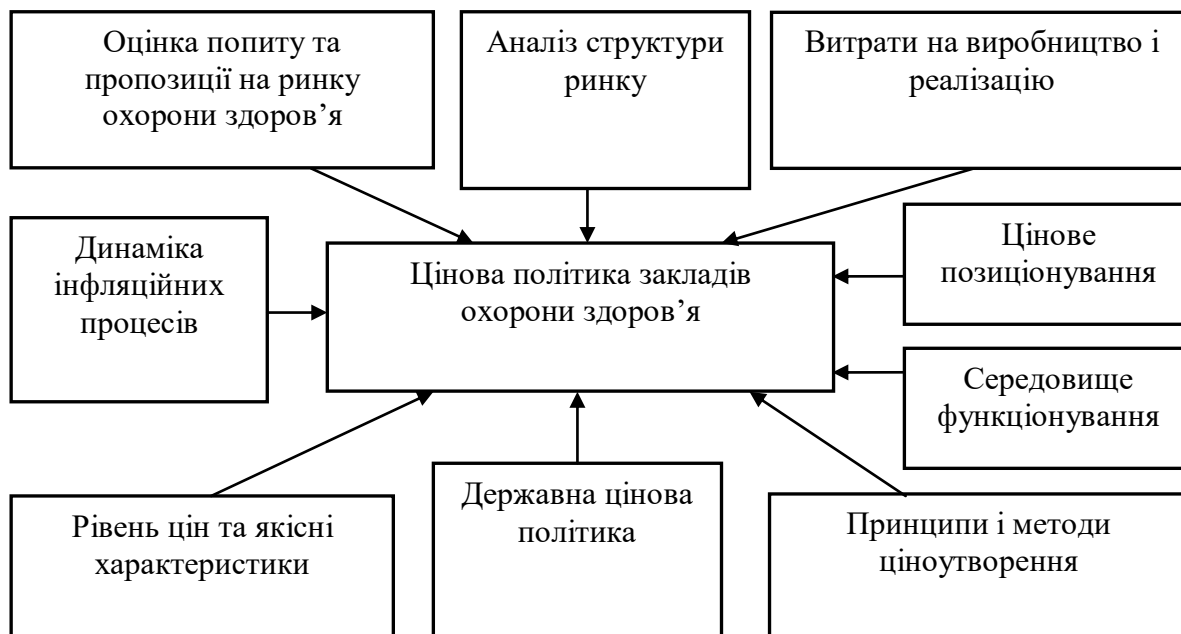

Рис 1. Основні фактори, що впливають на формування цінової політики закладів охорони здоров'я

Джерело: узагальнено автором

У системі охорони здоров'я сьогодні спостерігаються два основні методичні підходи до визначення вартості і ціни медичної допомоги: 1) визначення ціни окремої медичної послуги чи маніпуляції; 2) визначення вартості і ціни кожного окремого випадку медичної допомоги, тобто пролікованого окремого пацієнта [4, с.173].

Реформування охорони здоров'я повинно забезпечити, з одного боку безбитковість роботи системи, можливість заробляти кошти і спрямовувати їх на розвиток медицини, проведення дієвих профілактичних заходів та поліпшення рівня життя медпрацівників, а з другого – забезпечити доступність і високу якість медичних послуг для населення. У цьому і полягає єдність ціноутворення та розробка і впровадження компенсаторних заходів про реформування охорони здоров'я [3].

Отже, при розробці цінової політики закладів охорони здоров'я важливо враховувати такі особливості як:

- комплексне вивчення ринку, середовища функціонування і проблем, пов'язаних із ціновою політикою;
- аналіз та планування збутової політики;
- ефективне застосування усіх елементів комплексу маркетингу;
- розробка декількох альтернативних варіантів цінової політики;
- необхідність гнучкості розробленої цінової політики для адаптації до ринкових змін;
- орієнтування на споживачів через оцінку попиту ринку медичних товарів та послуг;
- формування цінової політики на основі встановлених комерційних цілей;
- врахування особливостей державного регулювання.

Література

1. Коломієць О. О. Система охорони здоров'я в Україні: недоліки організації та ризику реформування. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2018. № 15. С. 18-27.
2. Костюченко В. М., Тронько В. В. Цінова стратегія як інструмент управління підприємством у період очікування кризи. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2013. № 2. С. 172-186.
3. Кравченко В. І. Ціноутворення медичних послуг та компенсаторні заходи щодо забезпечення соціальної та економічної ефективності роботи закладів охорони здоров'я. Історична спадщина та сучасні аспекти забезпечення громадського здоров'я в Україні : матеріали науково-практичної конференції з нагоди 140-річчя від дня народження С. А. Томіліна (1877-1952), видатного соціал-гігієніста та демографа, завідувача кафедри соціальної гігієни Харківського медичного інституту. Харків, 2017. С. 125-127.
4. Сорока Н. В. Розробка цінової політики медичного закладу з урахуванням собівартості медичної послуги. *Економіка підприємств*. 2013. № 2. С. 171-177.
5. Coculescu BI, Coculescu EC, Radu A, Petrescu L, Purcărea VL. Market policy as an innovative element of marketing in the Romanian healthcare services – an approach focused on the patient. *Journal of Medicine and Life*. 2015. № 8 (4). С. 440-443.

С.А. Квак,
асистент кафедри статистики ЛНУ ім. Івана Франка

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФІНАНСУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

Важливу роль у розвитку економіки України, яка взяла курс на інноваційні перетворення, відіграють фінансові та кредитні ресурси. Проте попри визнання ролі інноваційних процесів для економічного розвитку держави, сучасний стан економічного стимулювання, як чинника інноваційної діяльності, свідчить про недостатні умови для реалізації інноваційного потенціалу. Відсутність належного фінансового забезпечення, концентрації та ефективного використання наявних фінансових ресурсів стримує процес активізації інноваційної діяльності та знижує вплив на ефективність економічних процесів.

Аналіз фінансування інноваційної діяльності представлено у наукових працях таких вчених як В. Геєць [1], Н.Б. Демчишак, М.І. Крупка [2], Писаренко Т.В., Кваша Т.К. [4], Л. Федулова [5], та інші.

Визначальна роль в економічному стимулюванні інноваційної діяльності належить державному фінансуванню при поєднанні прямих і непрямих інструментів стимулювання інновацій. У багатьох країн світу основним джерелом фінансування інновацій є бюджетні кошти [7]. В Україні склалася дещо інша ситуація з фінансування інноваційної діяльності, основним джерелом фінансування інновацій протягом 2000-2017 рр. залишаються власні кошти підприємств, частка яких зросла за цей період з 79,6 % до 84,5 %. Негативною тенденцією є зменшення обсягів фінансування інновацій іноземними інвесторами. Їх частка у загальних витратах на інноваційну діяльність зменшилася з 7,6 % до 1,2% у 2017 році (табл.1)

Таблиця 1

Динаміка загального обсягу фінансування інноваційної діяльності
за джерелами в Україні

Роки	Загальний обсяг фінансування, млн грн	у тому числі за джерелами							
		власні кошти		державний бюджет		іноземні інвестори		інші джерела	
		млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
2014	7694,5	6540,3	85,0	344,1	4,5	138,7	1,8	65	0,8
2015	13813,8	13427	97,2	55,1	0,4	58,6	0,4	45	0,3
2016	23244,7	22036	94,8	179	0,8	23,4	0,1	131,6	0,6
2017	9117,2	7704	84,5	227,3	2,5	107,8	1,2	114,9	1,3

Джерело: складено автором за [5]

Обсяг фінансування інноваційної діяльності з державного бюджету України за досліджуваний період становив лише 1-4%, що характеризує обмежені можливості держави підтримувати цей вид діяльності. Іноземні інвестиції в інноваційну діяльність вітчизняних підприємств, як правило, перевищують державне фінансування. З початку війни в Україні іноземні інвестори припинили активно вкладати кошти в українські інновації. Протягом 2014-2017 років частка іноземних інвестицій коливалася в межах від 0,1% до 1,8%.

Дослідження і розробки є одним з основних факторів інновацій, а витрати на дослідження і розробки (частка витрат на НДДКР у ВВП) є ключовими показниками, які використовує Євростат для моніторингу ресурсів науки і техніки.[7]. У 2017 році країни-члени Європейського Союзу (ЄС) витратили майже 320 млрд євро на дослідження та розробки. Інтенсивність НДДКР, тобто витрати на НДДКР у відсотках до ВВП, становили 2,07% у 2017 році, у порівнянні з 2,04% у 2016 році. У 2007 році інтенсивність НДДКР становила 1,77%.

Незважаючи на значний обсяг витрат на інновації, інтенсивність НДДКР в ЄС була значно нижчою, ніж у Південній Кореї, де цей показник склав 4,22%, Японії (3,28%) та Сполучених Штатах Америки (2,76%), тоді як у Китаї - 2,06% і значно вищий, ніж у Росії - 1,1%, Україні - 0,4% . Згідно однієї з п'яти головних цілей стратегічного розвитку Європи для забезпечення стимулювання конкурентоспроможності ЄС, необхідно збільшити інтенсивність НДДКР до 2020 року до 3% [7].

У 2017 році найвищий рівень інтенсивності НДДКР серед країн ЄС був зафіксований у Швеції (3,33%), Австрії (3,16%), Данії (3,06%) та Німеччині (3,02%), у той час як Фінляндія, Бельгія та Франція звітували про витрати на НДДКР між 2,0% і 3,0% ВВП. На протилежному боці шкали, вісім держав-членів зафіксували інтенсивність нижче 1%: Румунія, Латвія, Мальта, Кіпр, Болгарія, Хорватія, Литва та Словаччина [7].

Про низьку результативність НДДКР вказує також показник питомої ваги обсягу виконаних робіт у ВВП, який за 2000-2017 рр. в Україні постійно скорочувався і на 2017 р. становив лише 0,4%. За такої тенденції у 2022 р. цей показник становитиме 0,3%.

Фінансування наукових і науково-технічних робіт в Україні зросло протягом 2000-2017 рр. в 4,7 рази. В структурі джерел фінансування найбільша частка припадає на кошти державного бюджету, найвищий рівень якого був у 2007-2009 рр, а у 2017 р. ця частка становила 47% [5]. За цей період зростає питома вага в структурі фінансування НДДКР власних коштів, у 2017 році частка фінансування наукових та науково-технічних робіт коштами підприємств України становила 29%, а іноземні інвестори профінансували 3% усього виду робіт (див. рис.1) .

Рис. 4. Структура джерел фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні в 2017 році
Джерело: побудовано автором за [5]

У всіх державах-членах ЄС основним сектором, де виконувались НДДКР у 2017 році, був сектор підприємств, за винятком Кіпру та Латвії (де домінує сектор вищої освіти) та Литви (частка сектору вищої освіти була такою ж, як у секторі підприємств). Найбільша частка витрат на НДДКР у секторі підприємницької діяльності зафіксована у Словенії (75%), Угорщині (73%), Ірландії та Швеції (71%), Болгарії та Австрії (70%), Німеччині (69%), Бельгії та Великобританії (68%) [7]. Найбільша частка витрат на НДДКР у державному секторі є у Румунії, а вищої освіти – в Латвії. У державному секторі найбільшу частку зареєстровано в Румунії (32%), Литві (28%), Люксембурзі та Латвії (26%).

Найбільші частки витрат на НДДКР у сфері вищої освіти були зафіксовані в Росії та Латвії (47%), Португалії (43%), Кіпрі (42%) та Естонії (40%).

Для України низький рівень фінансування відображається на результативності інноваційної діяльності, яка залишається на низькому рівні. За 2000-2017 рр. частка реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової скоротилася з 6,9 % до 0,7 % при загальному зменшенні питомої ваги підприємств, що впроваджували інновації з 14,8 % до 14,3 %. Незважаючи на зростання 1,3 рази у 2017 порівняно з 2000 роком обсягу впроваджених нових технологічних процесів, рівень освоєння виробництв інноваційних видів продукції зменшився майже в сім разів.

За 2000-2017 рр. обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в Україні збільшився у 6,8 разів [5], проте значною мірою внаслідок інфляційних змін, оскільки динаміка обсягу фінансування у цінах 2005 р. показує лише незначне зростання.

Виходячи з проведених досліджень, можна дійти висновку, що в основним джерелом фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств виступають власні фінансові ресурси. Актуальним питанням залишається збільшення частки державної участі у фінансуванні інноваційної діяльності підприємств України. Для активізації інноваційної діяльності в Україні актуальним завданням є удосконалення комплексного механізму стимулювання всього інноваційного процесу – від фундаментальних досліджень до впровадження розробок у виробництво.

Література

1. Геєць В. М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку. Київ : Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2009. 863 с.
2. Демчишак Н. Б., Крупка М. І. Оцінка фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України. *Фінанси України*. 2011. № 11. С. 22-32.

3. Про інноваційну діяльність : Закон України від 16.10.2012 р. № 5460-VI
URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40>.
4. Стан інноваційної діяльності та діяльності у сфері трансферу технологій в Україні у 2017 році : аналітична довідка / Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша та ін. Київ : Укр ІНТЕІ, 2018. 98 с.
5. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник 2018 р.
URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
6. Федулова Л. Тенденції розвитку національних інноваційних систем: уроки для України. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 94-104.
7. First estimates of Research & Development expenditure. Eurostat. URL : <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9483597/9-10012019-AP-EN.pdf/856ce1d3-b8a8-4fa6-bf00-a8ded6dd1cc1>

І.В. Лещух,

*к.е.н., науковий співробітник відділу просторового розвитку
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»*

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ВЕЛИКИХ МІСТ УКРАЇНИ

Активна інноваційна діяльність в сучасних умовах глобалізації є чи не найважливішим рушієм структурних зрушень у сучасній світовій економіці. Вона визначає головні, стратегічно орієнтовані та незворотні зміни у структурі економік через впровадження у ринковий простір нових технологій виробництва та бізнесу, які можуть істотно краще задовольняти існуючі потреби і створювати можливості для появи принципово нових потреб суспільства.

В контексті переходу до економіки, що базується на знаннях, а також для вдосконалення технологій виробництва і стимулювання зростання важливе значення має дослідження трансформації структури витрат на інноваційну діяльність.

Частка витрат на інноваційну діяльність промислових підприємств великих міст України у ВРП відповідної області протягом досліджуваного періоду становила менше 1 % у всіх досліджуваних містах, за винятком м. Вінниці, де у 2012 р. зазначений показник склав 1,2 %, а також м. Запоріжжя, де у 2017 р. відповідний показник становив 1,04 % (табл. 1).

Таблиця 1

Частка інноваційних витрат промислових підприємств міст-обласних центрів України у ВРП відповідної області у 2012 р. та 2017 р., %*

	Валовий регіональний продукт відповідної області, тис. грн		Витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств міст-обласних центрів, тис. грн		Частка інноваційних витрат промислових підприємств міста у ВРП відповідної області, %		
	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2017 р. щодо 2012 р., в.п.
Вінниця	33024	92427	403,1	81,9	1,221	0,089	-1,132
Запоріжжя	54828	130377	211,4	1355,6	0,386	1,040	0,654
Івано-Франківськ	32286	63850	28,3	33,6	0,088	0,053	-0,035

	Валовий регіональний продукт відповідної області, тис. грн		Витрати на інноваційну діяльність промислових підприємств міст-обласних центрів, тис. грн		Частка інноваційних витрат промислових підприємств міста у ВРП відповідної області, %		
	2012	2017	2012	2017	2012	2017	2017 р. щодо 2012 р., в.п.
Львів	61962	147404	110,8	192,4	0,179	0,131	-0,048
Миколаїв	29205	69371	98,0	283,8	0,336	0,409	0,074
Полтава	56580	150904	21,7	4,9	0,038	0,003	-0,035
Рівне	21795	48836	30,4	2,2	0,139	0,004	-0,135
Тернопіль	17957	40747	13,8	94,3	0,077	0,232	0,154
Ужгород	21404	43043	9,0	6,3	0,042	0,015	-0,027
Харків	82223	187454	411,7	736,8	0,501	0,393	-0,108
Херсон	19357	47868	36,6	22,4	0,189	0,047	-0,142
Черкаси	31265	73176	36,1	31,4	0,115	0,043	-0,073

*Джерело: складено автором за даними [2].

Попри це, частка інноваційних витрат промислових підприємств міст-обласних центрів у відповідному обласному показнику у 2017 р. становила, наприклад, у м. Запоріжжя 97,3 % (+10,3 в.п., порівняно із 2012 р.), м. Миколаїв – 87,4 % (+60,3 в.п., порівняно із 2012 р.), м. Вінниця – 81,6 % (-14,6 в.п., порівняно із 2012 р.), а у м. Львів – 62,1 % (-22,6 в.п., порівняно із 2012 р.). Цікавою є ситуація у Тернопільській області, де у 2017 р. щодо 2012 р. при зростанні частки ІАПП, які концентрувалися в обласному центрі, на 22,0 в.п., частка інноваційних витрат промислових підприємств м. Тернополя зросла на 69,7 в.п. (рис. 1).

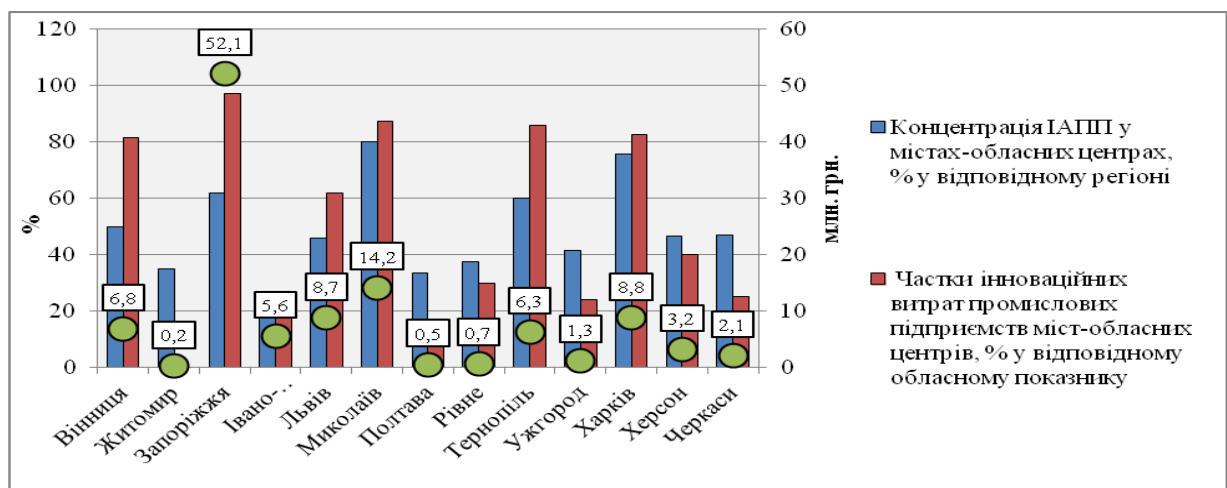

Рис. 1. Інноваційні витрати промислових підприємств регіонів України у 2017 р.*

*Джерело: складено автором за даними [2].

Отже, аналіз рис. 1 свідчить про те, що у звітному році частка витрат на фінансування інноваційної діяльності промисловими підприємствами великих міст України (у відповідному регіональному показнику) зростала значно вищими темпами, ніж концентрація ІАПП у містах-обласних центрах (частка у відповідному регіональному показнику, зокрема, у мм. Запоріжжя, Тернопіль та Вінниця).

Обсяг інноваційних витрат, понесених одним ІАПП, у 2017 р. становив, наприклад, у м. Запоріжжя становив 52,1 млн грн, у м. Києві – 19,6 млн грн,

мм. Харкові та Львові – близько 87,5 млн грн. При цьому, в середньому в Україні відповідний показник склав 12,01 млн грн, у Польщі – 40,5 млн грн¹ (5,7 млн польських злотих), а у високотехнологічних галузях промисловості – 53,4 тис. грн² (7,6 млн польських злотих).

Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств великих міст України протягом досліджуваного періоду були власні кошти підприємств (рис. 2).

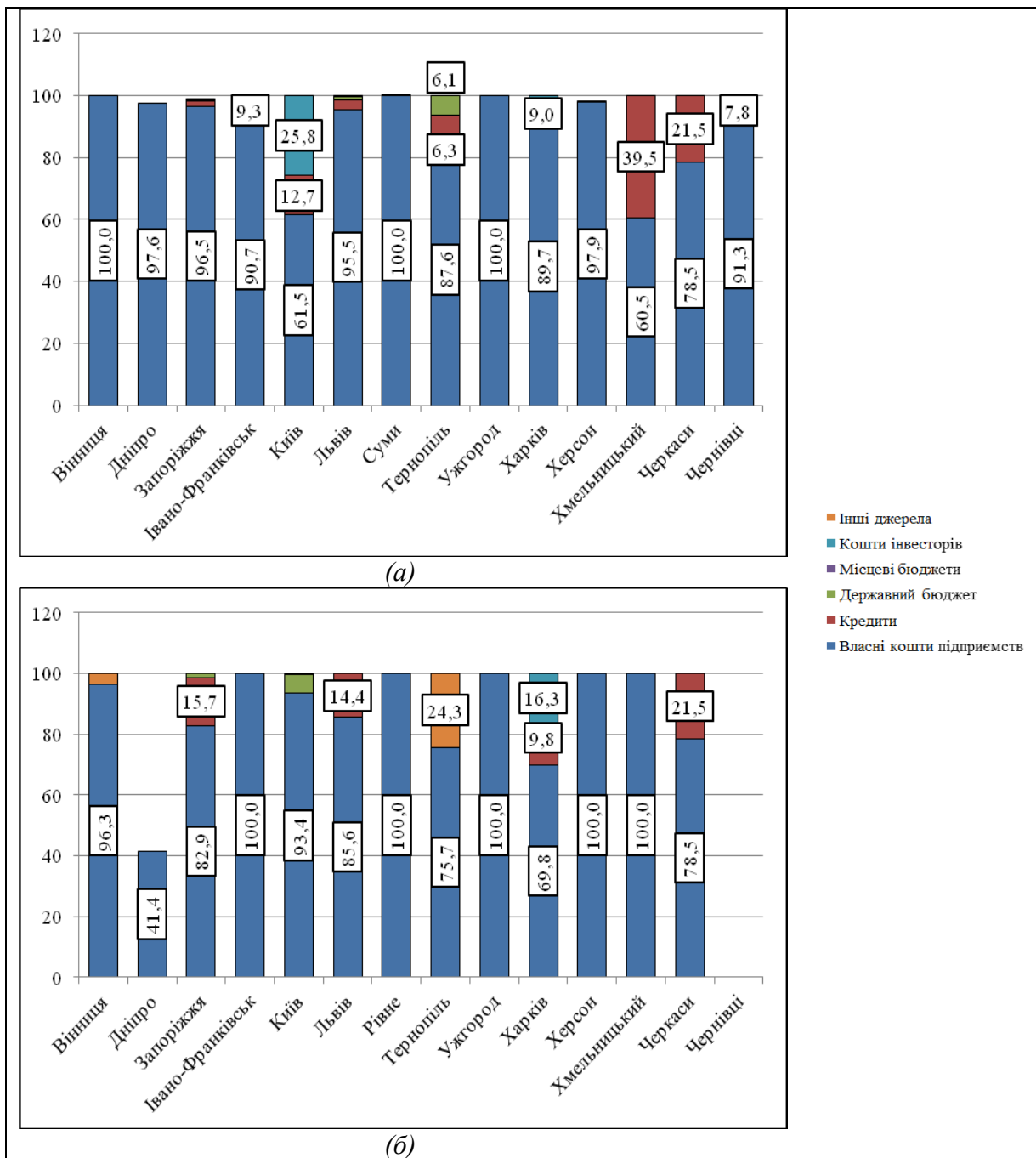

Рис. 2. Структура інноваційних витрат промислових підприємств великих міст України за джерелами фінансування у 2012 р. (а) та 2017 р. (б), %

*Джерело: складено автором за даними [2].

¹ Розраховано автором, виходячи з даних НБУ щодо офіційного курсу гривні щодо іноземних валют (середній показник за 2017 р. – 100 польських злотих=704,90 грн)

² Розраховано автором, виходячи з даних НБУ щодо офіційного курсу гривні щодо іноземних валют (середній показник за 2017 р. – 100 польських злотих=704,90 грн)

В середньому по досліджуваних містах частка власних коштів у загальних витратах на фінансування інноваційної діяльності становила у 2012 р. 74,2 % та зросла у 2017 р. до 78,7 % (відповідні показники по Україні – 52,9 % та 84,5 %). Така структура інноваційних витрат загалом відповідає практиці провідних країн Євросоюзу (наприклад, в Польщі у 2015-2017 рр. власними коштами було профінансовано 75,5 % інноваційних витрат промислових підприємств [1]). Однак, якщо державним сектором розвинутих країн світу фінансується 10-14 % інновацій у промисловості (у Польщі – 1,6 %, з них майже половина – державна фінансова підтримка для здійснення наукових досліджень у промисловості [1]), то відповідний показник по великих містах України становив в середньому у 2012 р. лише 0,09 %, а у 2017 р. – 0,41 %.

Крім того, у країнах ОЕСР, яка об'єднує 34 найрозвиненіших країн світу, держави використовують і непрямі методи стимулювання інноваційної діяльності – податкові пільги, дозвіл на застосування прискореного нарахування амортизації, податковий кредит тощо [3]. Тобто, розвинені країни, поряд із виділенням державних коштів на певні проекти, стимулюють розвиток інноваційних компаній шляхом пом'якшення їх фінансових зобов'язань перед державою.

Отже, вищезазначене вказує на те, що держава останніми роками практично відійшла від фінансового впливу на інноваційні процеси в промисловості. З-поміж іншого, це може бути наслідком надмірної соціальної спрямованості видатків бюджетів (зокрема, фінансування споживацьких потреб населення), що практично унеможливило здійснення інвестицій в інноваційний розвиток регіонів.

Важливим індикатором інноваційності країни є інвестиції, які не лише служать «грошовим паливом» для розвитку наукомістких галузей, а й відображають стан бізнес-середовища в державі, наявність людських ресурсів і кваліфікованої робочої сили, стан внутрішнього ринку. Однак, з-поміж джерел фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств великих міст України кошти інвесторів є майже відсутніми. Зокрема, у 2012 р. фінансову підтримку інвесторів отримали лише м. Київ (25,8 % від загального обсягу витрат на інноваційну діяльність, з них 97,6 % – кошти іноземних інвесторів), м. Харків (1,3 %) та м. Суми (0,02 %), а у 2017 р. – лише м. Харків³ – 16,3 %, при чому усі кошти було інвестовано вітчизняними інвесторами.

В середньому в Україні у 2012 р. коштами вітчизняних інвесторів було профінансовано 1,3 % інноваційної діяльності промислових підприємств, а коштами іноземних інвесторів – 8,7 %. У 2017 р. відповідні показники становили 3,0 % та 1,2 %. А у Польщі [1] в 2015-2017 рр. за рахунок іноземних інвестицій було профінансовано 3,7 %.

Отже, вітчизняний інвестиційний процес не виконує функцію сприяння оновленню промисловості на інноваційній основі, результатом якої мала б стати структурна перебудова національної економіки у напрямі формування виробництв з довгостроковими інноваційними конкурентними перевагами.

Фінансування інноваційної діяльності промислових підприємств за рахунок банківських кредитів в середньому у великих містах України в 2012 р. склало 6,5 % від загального обсягу інноваційних витрат, знизившись у 2017 р. до 5,7 % (-0,8 в.п.); в середньому в Україні відповідні показники становили 3,8 % та 6,5 %, а у Польщі – трохи більше 7 %.

Література

1. Офіційний сайт Головного статистичного управління Польщі. URL: <https://stat.gov.pl/>.

---

³ За наведеним показником було проаналізовано 21 місто – обласний центр.

2. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

3. Шестаков Д., Поляруш О. Стратегія розвитку інновацій в Україні. Вступ. URL: <https://www.slideshare.net/ukrinnovate/ss-80531956>.

Н.В. Магас,

*к.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки та підприємництва
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

С.В. Беніс,

студент Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

АНАЛІЗ І ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ КОШТАМИ ПІДПРИЄМСТВА

В економічній літературі існують різні підходи до визначення сутності оборотних коштів. Дехто з економістів спрощено трактує їх як «предмети праці», «матеріальні активи», «гроші, що перебувають в обігу». Найчастіше можна натрапити на два визначення оборотних коштів [1].

Оборотні кошти – це грошові ресурси, що їх вкладено в оборотні виробничі фонди і фонди обігу для забезпечення безперервного виробництва та реалізації виготовленої продукції.

Оборотні кошти – це активи, які протягом одного виробничого циклу або одного календарного року можуть бути перетворені на гроші. Деякі автори таке саме визначення терміну «оборотний капітал». Дехто вважає, що оборотний капітал – це кошти, котрі вкладено в оборотні активи підприємства і які використовуються або призначаються для використання у виробництві. Це свідчить про ідентичність понять – оборотні кошти і оборотний капітал підприємства [1].

Склад і розміщення оборотних коштів залежить від того, в якій сфері він функціонує: виробничій, товарно-посередницькій, у сфері послуг тощо.

У виробничій сфері оборотні кошти авансуються в оборотні виробничі фонди і фонди обігу (рис.1).

До виробничих фондів належить: сировина, основні й допоміжні матеріали, напівфабрикати, паливо, тара, запасні частини для ремонтів, малоцінні і швидкозношувані предмети, незавершене виробництво, напівфабрикати власного виробництва, витрати майбутніх періодів [62, с. 188].

Фонди обігу – це залишки готової продукції на складі підприємства, відвантажені, але не оплачені покупцями товари, залишки коштів підприємств на поточних рахунках в банку, касі, у розрахунках, у дебіторській заборгованості, а також вкладені в короткострокові цінні папери.

Управління виробничим процесом і оборотними коштами на підприємстві належить до завдань, які вирішують менеджери-фінансисти. Оскільки процеси виробництва та реалізації продукції супроводжуються рухом фінансових ресурсів, активну участь у вирішенні завдань, пов'язаних з управлінням оборотними коштами підприємства беруть фінансові менеджери. До найважливіших із таких завдань належать:

- визначення оптимального обсягу та структури оборотних коштів;
- мінімізація витрат на фінансування та підтримку певного їх обсягу;
- управління чистим оборотним капіталом підприємства;

- забезпечення ліквідності та платоспроможності, формування оптимального обсягу товарно-матеріальних запасів;
- управління дебіторською заборгованістю;
- управління грошовими коштами тощо.

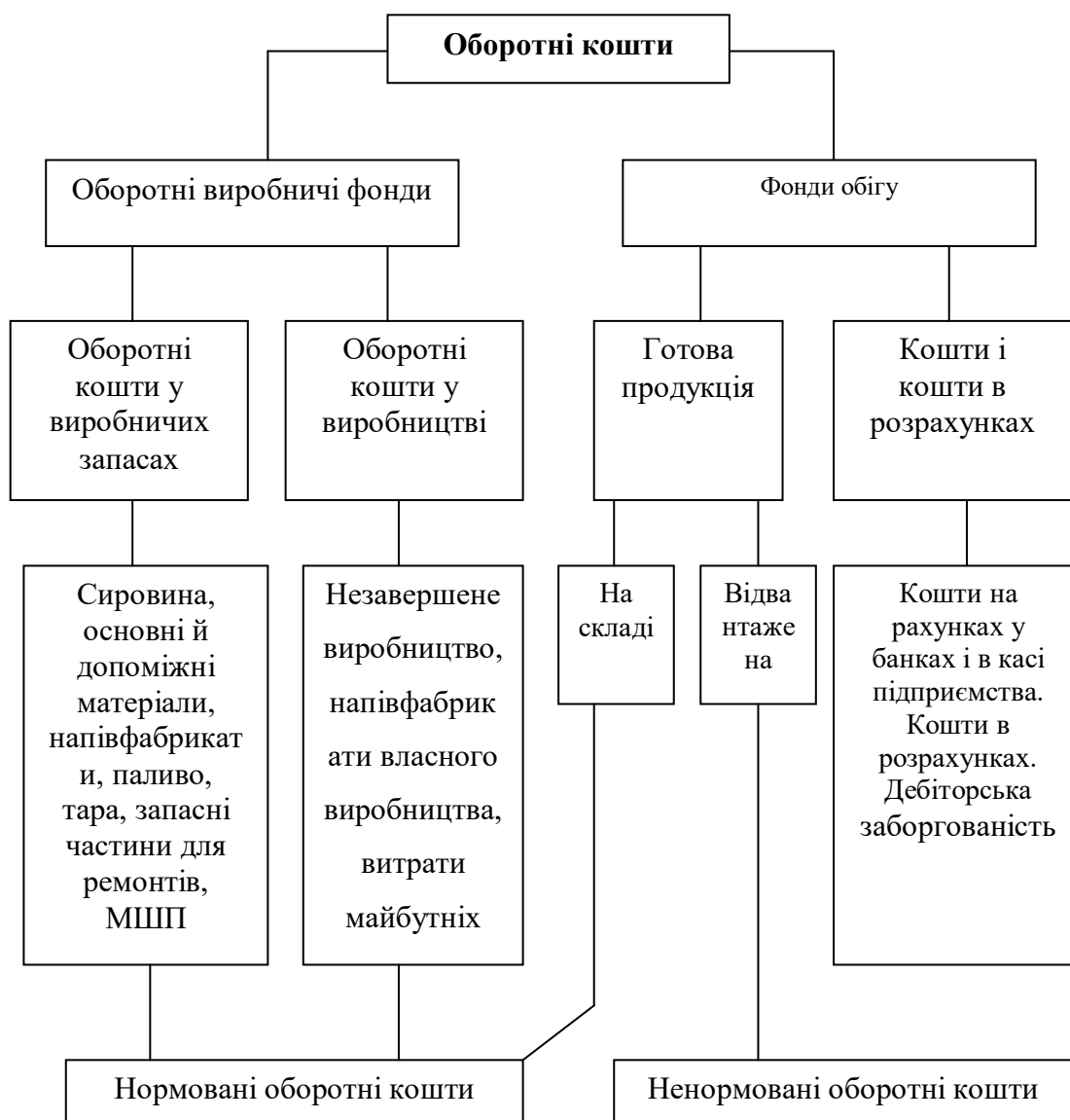

Рис. 1. Склад і розміщення оборотних коштів підприємства
Джерело: [1].

У процесі управління оборотними коштами при визначенні потреби в оборотному капіталі фінансовий менеджер насамперед аналізує структуру, оборотність, ліквідність оборотних коштів, а також забезпеченість оборотним і чистим оборотним капіталом підприємства. Аналізуючи усереднені та максимальні значення таких показників на інших підприємствах галузі, а також враховуючи політику підприємства щодо фінансування оборотного капіталу, менеджер приймає відповідні управлінські рішення [2].

Для оцінки ефективності використання оборотних коштів доцільно розрахувати також наступні показники: віддачу оборотних коштів; рентабельність оборотних коштів; інтегральний показник ефективності використання оборотних коштів.

Наявність у підприємства оборотних коштів, їх склад та структура, швидкість

обороту та ефективність використання досить суттєво впливають на фінансовий стан підприємства, стабільність його становища на фінансовому ринку, а саме:

платоспроможність, тобто можливість погашення у встановлений строк своїх боргових зобов'язань;

ліквідність – це вибір можливостей підприємства по сплаті заборгованості;

можливість подальшої мобілізації фінансових ресурсів.

Ефективне використання оборотних коштів відіграє велику роль у забезпеченні нормалізації роботи підприємства, підвищенні рівня рентабельності господарювання та залежить від дії множини факторів. У сучасних умовах великий негативний вплив на ефективність використання оборотних коштів, уповільнення їх оборотності мають фактори кризового стану економіки, що діють незалежно від бажання підприємства. Разом з тим, підприємства мають внутрішні резерви підвищення ефективності використання мобільних активів, на які воно може суттєво впливати. До них відносять: нормування матеріальних оборотних коштів; використання тривалих господарських зв'язків; удосконалення системи розрахунків; раціональна організація продажу; систематичний контроль за оборотністю коштів у розрахунках.

Визначення джерел формування оборотних коштів є важливою ділянкою управління підприємством. Недостатність джерел формування оборотних коштів призводить до недофінансування господарської діяльності та до фінансових ускладнень. Наявність зайвих джерел оборотних коштів на підприємстві сприяє створенню наднормативних запасів товарно-матеріальних цінностей, відволіканню оборотних коштів з господарського обороту, зниженню відповідальності за цільове й раціональне використання як власних, так і позичених коштів. Отже, якість управління оборотними коштами підприємства залежить від проведення аналізу та оцінки їх стану, визначення оптимальних джерел формування та здійснення поточного планування потреби в оборотних коштах.

Література

1. Поддєрьогін А. М. Фінанси підприємств : підручник. Київ : КНЕУ, 2002. 571 с.
2. Подольська В. О., Яріш О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 488 с.
3. Фінанси підприємств : підручник / наук. ред. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид. Київ : КНЕУ, 2000. 460 с.
4. Філімоненко О. С. Фінанси підприємств : навч. посіб. Київ : Ельга Ніка-Центр, 2002.

Н.В. Магас,

*к.е.н., доцент, завідувач кафедри економіки та підприємництва
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

Л.М. Гребінь,

студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯ ВЛАСНОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

В умовах ринкових відносин управління формуванням власного капіталу підприємства є надзвичайно важливим елементом діяльності фінансового менеджера. Від правильного розрахунку співвідношення між власним і позиченим капіталом

підприємства залежить фінансова стійкість, рентабельність, платоспроможність підприємства та ступінь впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, які несуть нові ризи і загрози фінансовій діяльності підприємства.

Капітал – це матеріальні засоби і грошові кошти, вкладені в підприємство з метою здійснення підприємницької діяльності [3].

Капітал – це кошти, якими володіє підприємство для здійснення своєї діяльності з метою отримання прибутку. Функціонування капіталу підприємства у процесі його використання характеризується процесом його постійного кругообігу (див. рис.1) [1].

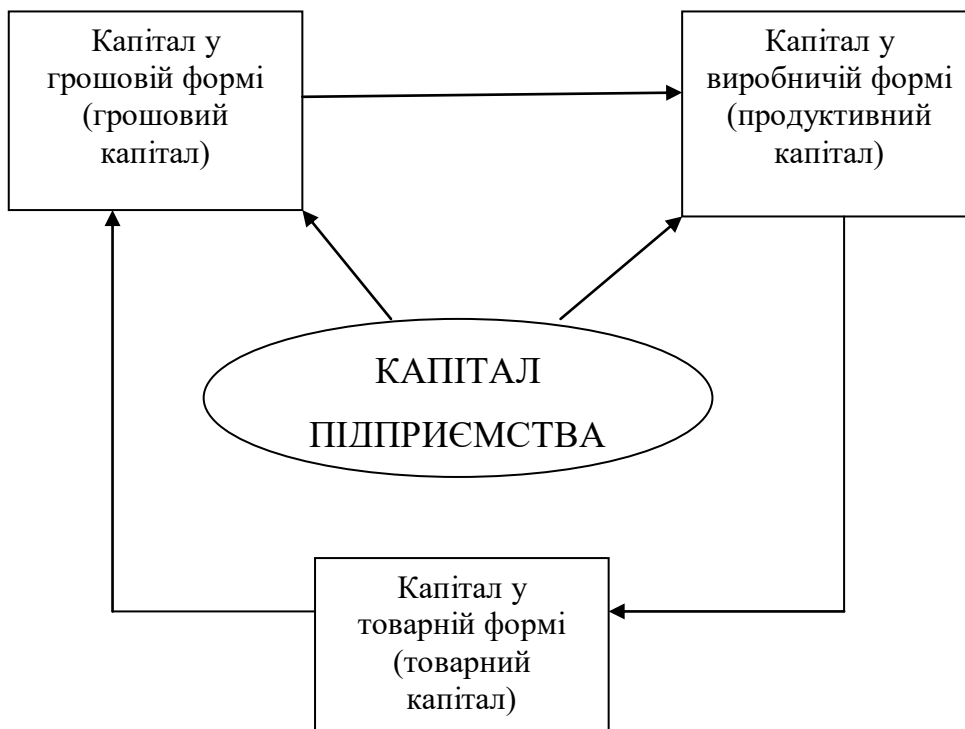

Рис. 1. Стадії кругообігу капіталу підприємства

Джерело: [1]

Отже, у процесі кругообігу капітал проходить три стадії:

На першій стадії капітал в грошовій формі інвестується в оборотні, необоротні активи, перетворюється при цьому у продуктивний капітал.

На другій стадії в процесі виробництва продукції виробничий капітал перевтілюється у товарну форму.

На третій стадії товарний капітал після реалізації товарів обертається у грошовий капітал.

Основною метою формування капіталу є забезпечення потреб підприємства у придбанні активів та оптимізація його структури з точки зору забезпечення умов ефективності використання. Для досягнення цієї мети процес формування капіталу формується на основі наступних принципів:

- врахування перспектив розвитку підприємства;
- забезпечення відповідності обсягу залученого капіталу обсягу активів, які підприємство має на меті сформувані для виробничої діяльності;
- забезпечення оптимальної структури капіталу з позиції ефективного його функціонування;
- забезпечення мінімізації затрат по формуванню капіталу з різних джерел;
- забезпечення ефективного використання капіталу в процесі господарської діяльності.

Під власним розуміють грошові кошти і матеріальні засоби, які самостійно формуються підприємством для забезпечення свого розвитку. до позикового капіталу відносять грошові кошти та інше майно, що залучається для фінансування розвитку підприємства із зовнішніх джерел на платній поворотній основі [3].

Управління власним капіталом пов'язано не тільки із забезпеченням ефективного використання вже накопиченої його частини, але й з формуванням власних фінансових ресурсів, які забезпечують майбутній розвиток підприємства. Саме тому увагу багатьох дослідників привертають проблеми формування власного капіталу підприємства.

Для ефективного управління власним капіталом фінансові менеджери повинні володіти достовірною інформацією про розмір власного капіталу підприємства.

Аналізу формування власного капіталу присвячені численні теоретичні дослідження. Основні теоретичні розробки в даному аспекті належать: І.О. Бланку, А.М. Поддєрьогіну, Г.Г. Кірейцеву, О.О. Терещенку та ін.

Власний капітал – це вартість засобів, які належать власникам підприємства. Власний капітал можна також трактувати як залишок в активах після вирахування зобов'язань підприємства. Таке визначення впливає зі скороченого запису балансу підприємства.

Власний капітал являє собою накопичений шляхом збережень запас економічних благ у формі грошових активів та реальних капітальних товарів, що залучені його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс та фактор виробництва з метою отримання доходу.

З позицій фінансового менеджменту власний капітал має багато характеристик:

- власний капітал підприємства є основним фактором виробництва;
- власний капітал характеризує фінансові ресурси підприємства, що приносять дохід;
- власний капітал є головним джерелом формування добробуту його власників;
- власний капітал є головним вимірником його ринкової вартості;
- власний капітал виступає носієм фактора ліквідності [2].

Основними джерелами інформації для аналізу власного капіталу є фінансова звітність підприємства. Аналіз руху власного капіталу здійснюється на основі Звіту про власний капітал. Для проведення аналізу необхідно перш за все ознайомитися зі змістом окремих складових власного капіталу і детально вивчити зміст кожної статті форми фінансової звітності «Звіт про власний капітал».

За результатами даного аналізу визначається динаміка структурних складових власного капіталу та інші показники руху капіталу – коефіцієнти надходження та вибуття:

– коефіцієнт надходження капіталу $K_{нкл} = \frac{ВКн}{ВКл}$, (1) д

є $ВКн$ – надходження капіталу за звітний період,

$ВКл$ – залишок капіталу на кінець звітного періоду;

– коефіцієнт використання (вибуття) капіталу $K_{вкл} = \frac{ВКв}{ВКп}$, (2)

де $ВКв$ – використання капіталу за звітний період,

$ВКп$ – залишок капіталу на початок звітного періоду.

Аналіз капіталу підприємства передбачає такі етапи.

1. Розглядається динаміка загального обсягу та основних складових елементів капіталу у співвідношенні з динамікою обсягу виробництва і реалізації продукції.

2. Далі розглядається система коефіцієнтів фінансової стійкості підприємства:

– коефіцієнт автономії дозволяє визначити долю чистих активів підприємства у загальній їх сумі;

– коефіцієнт фінансового левериджу (коефіцієнт фінансування) дозволяє встановити, яка сума позичених засобів припадає на одиницю власного капіталу підприємства;

– коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності характеризує відношення суми власного і довгострокового позиченого капіталу до загальної суми капіталу, що використовує підприємство і дозволяє визначити фінансовий потенціал майбутнього розвитку підприємства;

– коефіцієнт співвідношення довго– і короткострокової заборгованості дозволяє визначити суму залучення довгострокових фінансових кредитів у розрахунку на одиницю короткострокового позиченого капіталу, тобто характеризує політику фінансування активів підприємства за рахунок позичених засобів.

3. Наступна стадія аналізу передбачає оцінку ефективності використання капіталу в цілому і окремих його елементів. У процесі такого аналізу розраховуються і розглядаються у динаміці такі основні показники:

– період обороту капіталу характеризує кількість днів, протягом яких здійснюється один оборот власних і позичених засобів, а також капіталу в цілому;

– коефіцієнт рентабельності всього капіталу, що використовується, характеризує рівень економічної рентабельності;

– коефіцієнт рентабельності власного капіталу характеризує досягнутий рівень фінансової рентабельності підприємства і є одним із критеріїв формування оптимальної структури капіталу;

– капіталовіддача характеризує обсяг реалізації продукції, що припадає на одиницю капіталу; – капіталомісткість реалізації продукції показує, який обсяг капіталу задіяний для забезпечення випуску одиниці продукції [4].

Від ефективного управління формування власним капіталом підприємства залежить добробут власників, ділова репутація, можливість маневрування власними коштами, кредитоспроможність, платоспроможність, можливості подальшого розвитку підприємства.

Література

1. Подольська В. О., Яріш О. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2007. 488 с.

2. Уткин Э. И. Финансовый менеджмент : учебник для вузов. Москва : Изд-во «Зеркало», 1998. 320 с.

3. Ковалев В. В. Финансовый анализ: управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. Москва : Финансы и статистика, 1996. 432 с.

4. Крамаренко Г. О. Фінансовий аналіз : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 392 с.

Н.В. Магас,

*к.е.н., доц., завідувач кафедри економіки і підприємництва
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

М.В. Попівняк,

студент Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ФІНАНСОВОГО СТАНУ ПОЗИЧАЛЬНИКА

У світовій банківській практиці при вирішенні питання про надання кредиту діяльність клієнтів всебічно аналізується за найважливішими напрямками, перші літери назв яких (англійською мовою) склали аббревіатуру CAMPARI:

- C – character – характеристика клієнта, особисті якості;
- A – ability – здатність до повернення позики;
- M – margin – маржа (дохідність);
- P – purpose – ціль, на яку витратимуться гроші;
- A – amount – розмір позики;
- R – return – умови погашення позики;
- I – insurance – страхування ризику непогашення позики.

Такий методологічний підхід використовується і комерційними банками України в оцінці кредитоспроможності позичальника.

Кредитоспроможність – це такий фінансовий стан підприємства, що дає можливість отримати кредит і своєчасно його повернути [3].

Прийняття рішення про кредитування – результат сприятливої чи несприятливої оцінки кредитоспроможності позичальника.

Думка кредитора щодо ступеня кредитоспроможності позичальника формується під впливом трьох самостійних аналітичних блоків: загальне уявлення про клієнта; аналіз фінансового стану клієнта; аналіз ефективної кредитної угоди або інвестиційного проекту.

До основних функцій кредиту належать: 1) перерозподільна – за допомогою кредиту здійснюється перерозподіл вартості на засадах повернення; 2) емісійна – створення грошей для грошового обігу; 3) контрольна – вступивши в кредитні відносини, позичальник і кредитор повинні здійснювати контроль за своєю діяльністю.

Етапи процесу кредитування ілюструє рис.1.

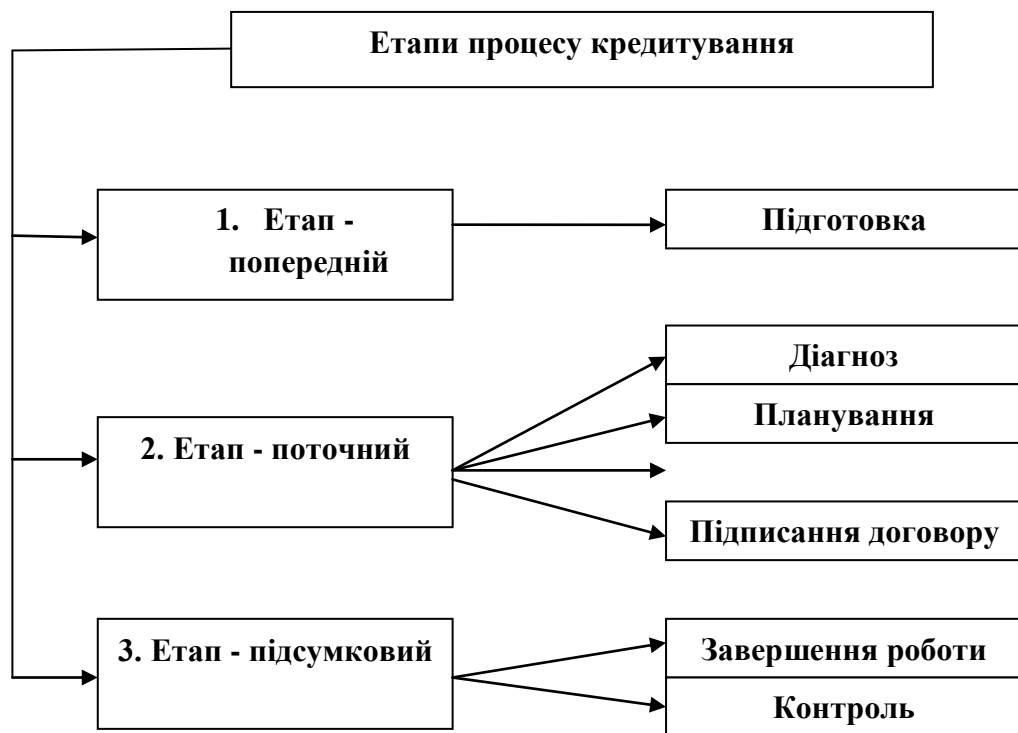

Рис. 1. Етапи процесу кредитування
Джерело: [4]

Підписання кредитного договору та інших документів, умови яких визначає банк на основі результатів, отриманих на попередніх етапах. У процесі структуризації позики визначають характеристику кредиту:

- вид кредиту;

- суму;
- строк;
- забезпечення;
- спосіб погашення;
- процентну ставку;
- інші умови.

Кредитоспроможність – це довіра банку за наявності передумов отримання кредиту у гранично визначеній сумі на підставі якісної оцінки, підтвердженої матеріалами та фінансовими можливостями позичальника, його репутації, наданої гарантією, бажанням і здатністю виконати своєчасно взяті на себе зобов'язання з погашення боргу та процентів, підтримуючи платоспроможність та фінансову стійкість підприємства [4].

Установи банку здійснюють оцінювання кредитоспроможності позичальника – юридичної особи перед наданням йому позики, а в подальшому – щоквартально для визначення розміру до резерву та контролю за діяльністю позичальника.

Аналіз фінансового стану позичальника є складовою аналізу кредитного ризику при формуванні рішення про надання кредиту.

Оцінювання фінансового стану позичальника передбачає аналіз його фінансово-господарської діяльності за такими даними:

- обсяг реалізації;
- прибутки і збитки;
- рентабельність;
- коефіцієнти ліквідності;
- грошові потоки;
- склад дебіторсько-кредиторської заборгованості;
- ефективність управління позичальника;
- ринкова позиція позичальника та його залежність від циклічних і структурних змін в економіці;
- історія погашення кредитної заборгованості в минулому.

Оцінювання фінансового стану позичальника виконується в три етапи:

1-й етап – обчислення значень показників, що характеризують фінансовий стан позичальника;

2-й етап – оцінювання та узагальнення показників і визначення класу надійності позичальника.

3-й етап – складання аналітичного висновку.

Аналізуючи фінансову інформацію, що характеризує діяльність позичальника, банки зазвичай мають на меті:

- виявити ризики;
- визначити стійкість підприємства виходячи з розміру його капіталу та активів;
- передбачити майбутні обсяги реалізації і прибуток.

Основною для оцінки кредитоспроможності позичальника є фінансова звітність підприємства.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності й рух коштів підприємства за звітний період [3].

Межі вивчення кредитоспроможності позичальника залежать від таких чинників:

- розмір позички;
- терміну позички;
- результатів минулої діяльності;
- забезпечення кредиту (яка форма забезпечення передбачається);
- відносини банку з клієнтом.

В західній економічній практиці розрахунок індексу кредитоспроможності

підприємства за допомогою різних моделей прогнозування банкрутства є обов'язковою. Важливе значення при виборі цього підходу відведено економіко-математичному моделюванню і методу експертних оцінок. Економіко-математичне моделювання дозволяє з певним ступенем ймовірності визначити динаміку показників у залежності від зміни факторів, що впливають на розвиток фінансових процесів у майбутньому [2].

Найбільш широке застосування серед методів прогнозування банкрутства отримала багатofакторна, так звана, Z – модель (індекс) Альтмана, розроблена Едвардом Альтманом в 1968 році.

Враховуючи досвід вітчизняної практики, а також міжнародний досвід організації кредитних відносин, доцільно створити єдину нормативну базу для визначення кредитоспроможності позичальників, вдосконалити методику оцінки кредитоспроможності, яка буде містити в собі певний набір часткових показників та розрахунок інтегрального показника, який буде враховувати вплив на кредитоспроможність позичальника різних кількісних та якісних факторів [5].

Література

1. Про банки і банківську діяльність : закон від 07.12.2000 р. № 2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
2. Дєєва Н. М., Дедіков О. І. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 328 с.
3. Данілов О. Д., Паєнтко Т. В. Фінанси підприємств у запитаннях і відповідях : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 256 с.
4. Фурик В. Г., Калугаряну Т. К. Комплексна оцінка кредитоспроможності підприємств позичальників комерційним банком. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2014. № 6. С. 63-68.
5. Суханова А. В., Пухальська Н. О., Черній Б. С. Сучасні методи оцінки кредитоспроможності позичальника банківськими установами. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. № 18. С. 821-826.

Т.В. Мединська,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

О.І. Лозинська,

магістр Львівського торговельно-економічного університету

МЕХАНІЗМИ ВИКОРИСТАННЯ ОФШОРНИХ ТА ОНШОРНИХ ЗОН З МЕТОЮ ПОДАТКОВОЇ ОПТИМІЗАЦІЇ

Розгалужена система видів та типів юрисдикцій обумовлена процесами глобалізації та економічної інтеграції. Найбільш поширеною класифікацією вважається поділ юрисдикцій, які використовуються в податкових схемах, на офшори (класичні офшорні зони та юрисдикції з офшорними режимами), оншори (низькоподаткові або холдингові юрисдикції) та високоподаткові юрисдикції.

Термін «офшорна зона» загалом має на увазі будь-яку країну з низькою або нульовою податковою ставкою на всі або окремі категорії доходів, певний рівень банківської або комерційної секретності, мінімальну або повну відсутність резервних вимог центрального банку або обмежень у конвертованій валюті. У наш час, одним з

універсальних способів ухилення від оподаткування та витоку вітчизняного капіталу з України є метод застосування легальних механізмів представлених офшорними зонами [1, с. 543].

До характерних рис класичних офшорів відносять країни або окремі території країн, в яких компанії-резиденти звільнені від корпоративного податку з всесвітніх доходів; мають додаткові державні заохочення створення компаній в цих зонах; сплачують річне спеціальне мито; зобов'язані наймати ліцензованого агента в даній офшорній зоні, при цьому обов'язок ведення бухгалтерського та податкового обліку відсутній.

Проте, зазначені компанії не можуть здійснювати будь-яку діяльність в межах даної території країни. До них відносять: Багамські Острови, Сейшельські Острови, Британські Віргінські Острови, Беліз, Маврикій, Панаму, Маршаллові Острови та інші.

Діяльність офшорів формується на основі організаційного механізму, елементами якого є [2]:

- інституційний (механізм взаємозв'язків інституцій у процесі здійснення офшорної діяльності);

- правовий (сукупність законодавчих норм регулювання діяльності офшорних зон);

- організаційний (сукупність організаційних підходів щодо організації діяльності офшорної зони);

- економічний (механізм державного регулювання, оподаткування, інвестиційно-інноваційний механізм);

- фінансовий (механізм формування коштів, перерозподілу коштів; грошових потоків);

- інформаційний (сукупність інформаційно-комунікаційного забезпечення діяльності офшорних зон).

У свою чергу, оншори характеризують юрисдикцію, яка застосовує принцип резидентного оподаткування. Для відповідного виду доходів застосовується пільгове оподаткування, що дає змогу вирівняти податкове навантаження аналогічно офшорним режимам.

Зазначимо, що усі види юрисдикцій характеризуються різною мірою лібералізації умов ведення бізнесу, зокрема податкових, номінальністю або реальністю діяльності, обмеженнями з точки зору резидентства. Дослідники підкреслюють також вагомість таких критеріїв юрисдикцій як дешевизна, простота реєстрації та вартість утримання компанії; необхідність у веденні фінансової звітності; відкритість власної інформації; оперативність руху грошових коштів; імідж країни реєстрації [3, с. 99].

Сукупність видів офшорних зон та режимів дає змогу використовувати механізми податкової оптимізації суб'єктів господарювання за допомогою нерезидентів (рис. 1).

Кожний з вищенаведених механізмів податкової оптимізації суб'єктів господарювання характеризується особливостями сфери діяльності, її метою, умовами отримання прибутку, ведення обліку та оподаткування. Загальними критеріями оцінювання методів податкової оптимізації є ризиковість та ефективність.

Розглянемо особливості структури механізмів податкової оптимізації за участю нерезидентів. Нерезиденти одночасно можуть виступати як суб'єктами тіньового бізнесу шляхом використання схем ухилення від сплати податків, так і потенційними інвесторами в економіку через інвестиційний механізм повернення коштів у державу.

Звісно, оптимізацію та мінімізацію податкового навантаження, загалом, намагаються здійснити за такими бюджетоутворюючими податками як ПДВ, податок на прибуток та інші.

Рис. 1. Механізми податкової оптимізації за участю нерезидентів
 Джерело: [4, с. 12].

Розглянемо можливі податкові оптимізаційні схеми для мінімізації сплати ПДВ. Зазначений податок вважається одночасно фіскально вагомим та корумпованим. Це пояснюється особливостями його адміністрування та справляння, зокрема, формування податкового кредиту та податкового зобов'язання. В даному випадку метою податкової оптимізації є досягнення мінімуму податкового зобов'язання за рахунок максимізації податкового кредиту при дотриманні допустимого рівня податкового ризику, оскільки для податкового контролю формування показника відшкодування податкового кредиту більше 100 тис. грн є гарантованою підставою для активізації податкової уваги.

Для реалізації схем оптимізації ПДВ формують організаційну систему, елементами якої виступають суб'єкти господарювання, що є ініціаторами податкової оптимізації, та суб'єкти господарювання, які здатні забезпечити та реалізувати оптимізаційні послуги замовнику. Серед останніх розрізняють, як було вище зазначено, транзитні та фіктивні підприємства, що можуть бути створені та підкорені діяльності певного суб'єкта господарювання або самостійно надавати послуги по здійсненню податкової оптимізації за комерційну винагороду, тобто виступати відповідними центрами податкової оптимізації.

Розглянемо схеми мінімізації податкових зобов'язань з податку на прибуток. В даному випадку об'єктом впливу та метою податкової оптимізації виступає або мінімізація валового прибутку, або максимізація валових витрат суб'єкта господарювання. Одним із способів максимізації валових витрат є коригування собівартості у бік збільшення за рахунок придбання товарів та послуг за завищеними цінами у сумнівних суб'єктів господарювання в офшорних зонах. Фактично, уникнути податкового зобов'язання з податку на прибуток можливо завдяки фіктивності первинної документації, збільшенню кількості учасників схеми оптимізації та слабкому державному регулюванню ринкових цін.

Розглянуті схеми податкової мінімізації з ПДВ та податку на прибуток представлені для формування уявлення про те, як використовують офшорні та оншорні механізми з метою податкової мінімізації. Застосування даних схем може здійснюватися в галузі страхування, ліцензування, операцій з цінними паперами, банківського сектору, сервісу, управління активами та орендними відносинами, фонду оплати праці, будівельно-монтажного сектору, іншого промислового сектору тощо. Отже, будь-яка сфера діяльності, що призводить до формування доданої вартості, може стати об'єктом податкової мінімізації за участю офшорних та оншорних механізмів.

Література

1. Мединська Т. В. Особливості оподаткування в офшорних зонах. *Сучасні проблеми обліку, аналізу, аудиту й оподаткування суб'єктів господарської діяльності: теоретичні, практичні та освітнянські аспекти* : зб. наук. праць за матеріалами II Всеукр. наук.-практ. конф. (29-30 берез. 2018 р.). Дніпро : НМетАУ, 2018. С. 542-545.
2. Макогон Ю. Нові форми організації територій з особливим податковим режимом (СЕЗ і ТПР). URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/271/>.
3. Тіньова міжнародна торгівля: макроекономічна теорія та фіскальні наслідки для України : монографія / [Вдовиченко А. М., Зубрицький А. І., Рубцов О.М. та ін.] ; за заг. ред. Д. М. Серебрянського. Київ : Алерта, 2013. 202 с.
4. Маринчук С. Г. Моделювання стратегій використання офшорних зон для податкової оптимізації суб'єктами господарювання : автореф.дис ... канд. екон. наук : 08.00.11. Східноєвроп. ун-т економіки і менеджменту. Черкаси, 2015. 20 с.

М.В. Оліховська,
*к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

О.І. Петрик,
студент Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

В.О. Романенко,
студентка Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»

МЕНЕДЖМЕНТ АГРАРНОГО ТУРИЗМУ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМОК РОЗВИТКУ АГРОТУРИСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

На фоні бурхливого розвитку світового туризму закономірно постає питання про роль України на світовому ринку туристичних послуг. Слід зазначити, що вона має всі передумови для інтенсивного розвитку туризму, адже володіє значним туристсько-рекреаційним потенціалом: сприятливими кліматичними умовами, переважно рівнинним ландшафтом, багатством флори і фауни, розвиненою мережею транспортних сполучень, культурно-історичними пам'ятками тощо.

Але, на жаль, на фоні світового туризму, який набирає потужностей фантастично швидкими темпами, Україна виглядає досить скромно. Сьогодні наші громадяни є своєрідними інвесторами зарубіжних країн, що є одним з найболючіших питань всієї туристичної галузі. Адже туризм, за розрахунками фахівців, лише у вигляді податків міг би щороку приносити в державну скарбницю до 4 млрд дол. [2, с. 48]. Безумовно, що причини такого становища потрібно шукати в складній соціально-економічній ситуації в державі, в невідрегульованості механізмів стимулювання

туристичної індустрії, відсутності ефективної стратегії розвитку цієї галузі як на національному, так і регіональному рівнях.

Сьогодні як у світі, так і в Україні спостерігається тенденція до зростання зацікавленості сільським відпочинком у формі проживання і проведення вільного часу. Актуальною на Заході є тема розвитку сільських територій, збереження культурної спадщини села, пошук додаткових джерел доходу, створення нових робочих місць. Функціонування сільського туризму повинно стати цікавим і для України, оскільки він стимулює не тільки соціально-економічний розвиток сільської місцевості, покращення комунікаційної структури, а й можливість розвитку людської індивідуальності.

Аграрний відпочинок в Україні за рахунок збереження етнографічної самобутності повинен набути національного значення. Адже він дає поштовх для відродження й розвитку традиційної культури: народної архітектури, мистецтва, промислів – усього, що складає місцевий колорит, і, що поряд із природно-рекреаційними чинниками, є не менш привабливим для відпочиваючих. Через сільський відпочинок мешканці урбанізованих територій з масовою культурою мають можливість пізнати справжні українські традиції, до того ж етнокультура села репрезентує Україну у світові й приваблює іноземних туристів. Характерно те, що серед охочих відпочити у сільській місцевості, є не тільки міські мешканці з невеликими статками, а й заможні люди. Це пояснюється не лише тим, що такий відпочинок дешевший, а й бажанням побути далі від міського гаму, позбутися стресів, спричинених бурхливою урбанізацією. Завдяки зеленому туризму, з одного боку, мешканці міст отримують здоровий відпочинок за цілком доступними цінами, а з іншого – селяни мають змогу вигідно реалізувати безпосередньо на місці частину виробленої продукції, розвивати власний бізнес.

Однак організація аграрного туризму в українських селах обмежується низкою обставин. Зокрема, подальший розвиток гальмується:

- 1) політичною та економічною нестабільністю в Україні;
- 2) невідповідністю переважної більшості туристичних закладів міжнародним стандартам;
- 3) відсутністю якісної та різнопланової і в достатній кількості друкованої продукції про місцевість, державні заповідники;
- 4) недостатністю державної підтримки та комплексного підходу до рекламування національного туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринку туристичних послуг;
- 5) відсутністю інноваційних проєктів та наукових досліджень з питань розвитку перспективних видів туризму;
- 6) недостатністю методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва туристичної галузі з боку держави;
- 7) відсутністю цілісної системи державного управління туризмом у регіонах;
- 8) незадовільним станом туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг та міжнародних транспортних коридорів;
- 9) недостатністю рівня розвитку інформаційної інфраструктури та ін. [1, с. 103].

Тому ми вважаємо, що сьогодні важливим є питання просування в Україні самої ідеї сільського туризму в цілому. Метою розробки цієї широкомасштабної програми повинно стати підвищення поінформованості населення і створення позитивного ставлення до цього виду відпочинку. Насамперед повинні бути задіяні такі види маркетингових комунікацій, як PR-статті, прес-конференції, семінари із залученням іноземних і вітчизняних організацій для вивчення та популяризації новітніх технологій у сфері туризму, телепередачі, що викликають довіру та позитивну реакцію населення.

Необхідним є розроблення Загальнодержавної програми розвитку туризму і курортів на 2010-2020 роки, а також адаптацію законодавства України у сфері туризму до відповідних директив і стандартів ЄС.

Варто також активізувати значення місцевої влади у підтримці цілей сільського туризму. Адже кожний місцевий чиновник має зрозуміти, що аграрний туризм – це додаткові грошові надходження й поліпшення інфраструктури району, створення нових робочих місць. Саме органи місцевої влади можуть клопотати про забезпечення податкових пільг при одержанні державних дотацій особам, які беруть участь у наданні туристичних послуг.

Напрацьовані на сьогодні стратегії розвитку аграрного туризму, спрямовані на вирішення соціально-економічних, екологічних і етнокультурних проблем сільських місцевостей, вимагають чіткого планування на рівні районів та окремих сільських громад. Важливою частиною планування є ефективне втілення у життя «пілотних» проектів сільського відпочинку, які здійснюють обласні Спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму [3, с. 411].

Можна з впевненістю стверджувати, що проблемним сьогодні є неефективне та нераціональне використання відповідних ресурсів, рівень розвитку туристичної індустрії не відповідає наявному потенціалу. Тому всі програми та проекти щодо розвитку туристичної галузі повинні бути максимально зорієнтовані не тільки на створення належних умов для туристів, а й на забезпечення високого комфорту проживання корінних жителів регіону. Іншими словами, розвиток туристичної галузі треба розглядати як фактор стабілізації місцевих ринків праці та розширення зайнятості населення.

Отже, стратегічною метою розвитку аграрного туризму в Україні є створення продукту, конкурентоспроможного на світовому ринку, здатного максимально задовольнити потреби населення країни, забезпечити на цій основі комплексний розвиток територій та їх соціально-економічних інтересів при збереженні екологічної рівноваги та історико-культурної спадщини. Це стосується насамперед таких привабливих туристсько-рекреаційних зон, як Автономна Республіка Крим, Волинська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Рівненська, Херсонська, Черкаська, Чернівецька області, місто Київ, де туризм посідає чільне місце в розвитку економіки.

Як відомо із статистичних інформаційних джерел, сфера туризму підтримує майже 50 суміжних галузей, постійно створює робочі місця, причому створення одного робочого місця в 20 разів дешевше, ніж у промисловості. Один турист дає роботу 10 особам [4], відповідно аграрний туризм, що багатий на освітньо-пізнавальні туристичні маршрути, зможе запобігти безробіттю на селі. А сільський господар, отримавши прибуток у цій сфері діяльності, щоб забезпечити привабливість своєї садиби, вклав кошти у підвищення рівня комунальних та побутових умов проживання. Згодом певну частку прибутків селянин сплачуватиме до місцевого бюджету саме для цільового використання на впорядкування, роботу транспорту, зв'язку тощо.

Вважаємо, що сьогодні для ефективного просування національного туристичного продукту на зовнішньому ринку потрібна не лише організаційна, а й фінансова підтримка з боку української держави. А створення позитивного образу нашої країни та її туристичних об'єктів має стати частиною загальної стратегії розвитку туризму в Україні. Наші гості мають отримати справжнє задоволення від живописних ландшафтів, затишної атмосфери українських містечок, гостинності українського народу і переконатися, що Україна – це європейська держава з давніми традиціями, багатими природними, історико-архітектурними та культурними цінностями.

Створення системних і комплексних передумов для розвитку сільського туризму, поліпшення функціональної та технічної якості складових національного та регіональних туристичних продуктів повинні стати пріоритетами забезпечення сталого розвитку нашої держави в цілому та вагомою складовою у вирішенні питань підвищення рівня життя населення. Україна має вагомими об'єктивними передумовами, щоб

увійти до найрозвиненіших у туристичному відношенні країн світу. Для нашої держави розвиток туризму може стати засобом покращення фінансового становища держави і можливістю підняти престиж на міжнародній арені [5].

Таким чином, розробка науково обґрунтованої концепції розвитку аграрного туризму, на наш погляд, стане одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки держави, важливим джерелом наповнення бюджету, створення нових робочих місць та соціального розвитку держави. За таких умов Україна може стати привабливою туристичною країною, а туризм сприятиме:

1) відродженню національної культури та народних ремесел, формування національної свідомості;

2) збереженню та відновленню унікальних природних та історико-культурних ресурсів, історичних місць України;

3) розвитку малого та середнього підприємництва у сфері обслуговування та розширення тимчасової зайнятості в сільській місцевості;

4) підвищенню зацікавленості подорожуючих до історії рідного краю, до вивчення культурних цінностей українського народу.

Література

1. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика : монографія. Київ : ЦУЛ, 2000. 240 с.

2. Базар І. М. Політична етнологія як наука: історія, теорія, методологія, праксеологія : курс лекцій. Київ : ЦУЛ, 2017. 145 с.

3. Іванілов О. С. Економіка підприємства : підручник. Київ : ЦУЛ, 2009. 728 с.

4. Урядовий портал. URL: <http://www.kmu.gov.ua> (дата звернення 31.05.2019 р.).

5. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення 31.05.2019 р.).

Є.І. Парфенюк,

*к.е.н., доцент, заступник директора
з навчально-методичної та виховної роботи
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»*

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА ТА ФАКТОРИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

В умовах глобалізації та необхідності інтегрування у світовий економічний простір універсальним критерієм стратегії розвитку будь-якого підприємства України має стати його конкурентоспроможність як імовірність реалізації конкурентних переваг на ринку.

Конкурентоспроможність підприємства – це відносна характеристика, яка виражає ступінь відмінності даного підприємства від конкурентів у сфері задоволення потреб клієнтів.

Висока конкурентоспроможність підприємства обумовлюється задоволеністю і готовністю споживачів повторно придбати продукцію цієї фірми, відсутністю претензій до підприємства з боку суспільства, акціонерів, партнерів, престижністю роботи на даному підприємстві.

На сьогоднішньому етапі розвитку національної економіки питанням, що потребує першочергового вирішення, є розробка ефективних механізмів і заходів, які

сприятимуть підвищенню рівня конкурентоспроможності вітчизняних підприємств та стануть запорукою загального зміцнення економічних позицій України.

Щорічно у вітчизняній і в зарубіжній пресі публікується велика кількість наукових робіт в даній області. Дослідженню сутності та шляхів підвищення конкурентоспроможності підприємств присвячували праці такі вітчизняні науковці, як В. В. Холод, С. К. Реверчук, А. Е. Воронкова, В. М. Геєць, Ю. Б. Іванов та ін., а також зарубіжні: М. Портер, Г. Л. Азоєв, Дж. Еванс, Й. Ліфіц, Д. Рікардо, Р. А. Фатхутдінов, А. Ю. Юданов та ін.

Конкурентоспроможність є одним з основних понять, яке активно використовується в теорії та практиці управління, виступає багатоаспектним поняттям, що в перекладі з латинської мови означає суперництво, боротьбу за досягнення найкращих результатів. В теоретичному плані поняття конкурентоспроможність далеке від сталого визначення. У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі можна зустріти значну кількість визначень, як самого поняття конкурентоспроможність, так і розумінь, що саме вона повинна забезпечувати.

Аналізуючи наукову літературу, можна виділити такі чотири підходи до визначення конкурентоспроможності підприємства: компаративний; ресурсний; сполучення компаративного та ресурсного; системний.

Компаративний підхід базується на теорії конкурентної переваги, розробленої М. Портером, відповідно до якої конкурентоспроможність підприємства може бути виявлена тільки в рамках групи підприємств однієї галузі, або серед фірм, що випускають товари-субститути. Конкурентоспроможність тут розглядається як відносна категорія, виявити яку можна лише в порівнянні підприємств у рамках країни й світового ринку.

Ресурсний підхід визначає конкурентоспроможність «як здатність підприємства виробляти та реалізовувати конкурентоспроможну продукцію; конкурентоспроможність залежить від загальної ефективності його діяльності та визначається досконалістю використання ресурсів підприємства» [8].

Трактування конкурентоспроможності підприємства, що базуються на компаративному й ресурсному підходах, відображають головні стратегічні цілі підприємства – і задоволення запитів споживачів, і ефективність виробничо-господарської діяльності в умовах конкурентного середовища. Але загальний недолік цих підходів полягає в тому, що в них не передбачається оцінка ефективності адаптації підприємства до умов навколишнього середовища, що змінюється [2].

Системний підхід до дослідження конкурентоспроможності підприємства базується на глибокому вивченні процесів, які відбуваються у внутрішньому середовищі підприємства, що відображає його взаємовідносини із зовнішнім середовищем.

Так, професор Гарвардської школи бізнесу М. Портер визначає конкурентоспроможність підприємства як здатність успішно оперувати на конкретному ринку у даний період часу шляхом випуску і реалізації конкурентоспроможних виробів і послуг.

М. Портер показує п'ять факторів, які, на його думку, найбільшою мірою впливають на конкурентоспроможність підприємства: боротьба з існуючими конкурентами; погрози з боку нових конкурентів; можливості проведення торгів з постачальниками; можливості споживачів зробити свій вибір та здійснити торги з ними; загрози з боку альтернативних виробів і послуг (продуктів-аналогів) [6].

Р. Фатхутдінов розуміє під конкурентоспроможністю властивість об'єкта, що характеризує ступінь реального чи потенційного задоволення ним конкретної потреби в порівнянні з аналогічними об'єктами, що існують на ринку [7].

Й. Ліфіц при визначенні конкурентоспроможності підприємства виділяє фактори, які впливають на забезпечення необхідної якості і рівня ціни продукції,

доповнюючи їх макроекономічними факторами. До першої групи автор відносить фактори виробничі (сировина, конструкція, рецептура, технологія), збутові (умови транспортування, зберігання), сервісні (допомога у виборі товару тощо), а до другої: економічну політику держави, стан нормативно-технічної бази, фінансової системи, зовнішньоекономічну стратегію країни, її науково-технічний потенціал, рівень розвитку інформаційних технологій, вартість ресурсів, географічне, політичне і економічне становище країни, продуктивність праці, витрати виробництва [4].

Конкурентоспроможність – це показник, рівень якого можна визначити для себе і для конкурента, а потім перемогти. Перш за все – це філософія роботи в умовах ринку, орієнтована на розуміння потреб споживача і тенденції їх розвитку; знання поведінки і можливостей конкурентів; знання стану і тенденцій розвитку ринку; знання навколишнього середовища і її тенденцій; уміння створити такий товар і так довести його до споживача, щоб споживач вважав за краще придбати в нього, ніж у конкурента [2, с. 39].

Значною мірою конкурентоспроможність підприємства визначається його здатністю в умовах, що склалися, проектувати, виготовляти та збувати товари, які за ціновими та неціновими характеристиками є більш привабливими для споживачів, ніж товари їх конкурентів. З іншого боку, конкурентоспроможним, як правило, є те підприємство, що тривалий час може залишатися прибутковим [3, с. 330].

В умовах господарювання мета кожного підприємства – знайти своє місце на ринку, тобто створити продукцію, яка б користувалася попитом у споживача, та витримати тягар податків і зборів, що є супутниками підприємницької діяльності. Тому на сьогодні виживають тільки ті підприємства, продукція яких завоювала відповідне коло своїх споживачів, тобто вона сучасна, якісна, має відповідні технічні характеристики і, головне, конкурентоспроможна [5].

Таким чином, конкурентоспроможність підприємства в умовах ринкової економіки є узагальнюючою характеристикою діяльності господарюючого суб'єкта, що відображає рівень ефективності використання наявних ресурсів у порівнянні з конкурентами, а з точки зору споживачів – спроможність задовольняти їх потреби краще, ніж це роблять конкуренти.

Варто зазначити, що конкурентоспроможність підприємства, як багатогранне поняття, включає не тільки якісні і цінові параметри продукції, але й залежить від рівня менеджменту, сформованої системи управління фінансовими потоками, інвестиційної та інноваційної складових його діяльності. Крім того, на конкурентоспроможність підприємства впливає кон'юнктура, що склалася на тому чи іншому ринку, ступінь конкуренції, технічна оснащеність, впровадження інновацій, система мотивації та кваліфікація персоналу, фінансова стійкість тощо.

Іншим важливим чинником зростання конкурентоспроможності підприємства може виступати концентрація виробництва, економія на ефекті масштабу. Але для того, щоб ця можливість була реалізована на практиці, компанії повинні збільшити інвестиції в інноваційний розвиток, зробити перестановку трудових ресурсів і т.і.

Особливу роль у підвищенні рівня конкурентоспроможності підприємства відіграє стратегічний підхід в управлінні інноваціями.

За рівних умов найважливішу роль відіграє маркетингова складова конкурентоспроможності підприємства. Маркетинг орієнтований на виявлення найбільш значущих потреб клієнтів, облік змін споживчих переваг, оцінку перспективності сегментів ринку, розробку і втілення дієвих стратегій щодо підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Для досягнення стійкої конкурентоспроможності підприємства в майбутньому необхідно: забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції на цільових сегментах ринку; підняти потенціал конкурентоспроможності підприємства, а отже, і його підрозділів, до рівня світових виробників в даній галузі. Щоб це зробити, підприємство

повинно володіти певним набором конкурентних переваг. До типових конкурентних переваг належать структурні, ресурсні, технічні, управлінські, ринкові, економічні.

У теорії конкурентних переваг М. Портера розглядаються два основних джерела переваг: маркетинг і витрати. Переваги в маркетингу – це конкурентна перевага в товарах і послугах, які більшою мірою задовольняють споживача, ніж товари конкурента. Перевага у витратах – це конкурентна перевага, що виникає завдяки меншим виробничим та маркетинговим витратам, ніж витрати конкурентів, що дозволяє компанії знизити ціни або використовувати економію на рекламу і розподіл.

Таким чином, конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективної господарської діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку. Підтримка на високому рівні конкурентоспроможності забезпечується всіма компонентами наявними у підприємства. Виробництво і ефективна реалізація конкурентоспроможних товарів і послуг – узагальнюючий показник життєстійкості підприємства, його вміння ефективно використовувати свій виробничий, науково-технічний, трудовий та фінансовий потенціал. Так, наприклад, в якості індикаторів конкурентоспроможності підприємства Т. Данько пропонує використовувати розмір відносної частки ринку, величину витрат, відмітні властивості його товарів, ступінь освоєння передових технологій, методи продажів, популярність фірми, її імідж.

Отже, стійке підвищення конкурентоспроможності підприємства може бути забезпечене тільки за умови довгострокового, безперервного і поступального вдосконалення усіх факторів конкурентоспроможності.

Література

1. Должанський І. З., Загорна Т. О. Конкурентоспроможність підприємства : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
2. Іванов Ю. Б., Орлова П. А., Іванова О. Ю. Конкурентні переваги підприємства: оцінка, формування та розвиток : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2008. 352 с.
3. Управління конкурентоспроможністю підприємства : навч. посіб. / Клименко С. М. та ін. Київ : КНЕУ, 2006. 527 с.
4. Лифиц Й. М. Теория и практика оценки конкурентоспособности товаров и услуг. Москва : Юрайт, 2001. 224 с.
5. Петренко М. І., Драбовський А. Г., Петренко В. М. Економіка підприємства : навч. посіб. Вінниця : Консоль, 2010. 510 с.
6. Портер М. Конкуренция. Москва : ИД «Вильямс», 2005. 608 с.
7. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации : учебник. 2-е изд. Москва : Изд-во ЭКСМО, 2005. 544 с.
8. Юданов А. Ю. Конкуренция: теория и практика : учеб.-прак. пособ. Москва : Тандем ; ГНОМ-ПРЕСС, 1999. 416 с.

О.Б. Пелех,

*к.е.н., доцент кафедри менеджменту
Рівненського державного гуманітарного університету*

АНАЛІЗ СЕКТОРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У структурних дослідженнях особлива роль відводиться секторальному аналізу економіки. На думку А. Карпінського, структурні зміни часто є «переходом» економік

до більш розвинених секторів, які завдяки високому рівню продуктивності прискорюють свій розвиток, тим самим сприяючи зміні існуючих економічних структур [6]. Йдеться про зміни, що відбуваються в трьох системах агрегованого поділу економіки, які відповідно називаються: сектор I (сільське господарство), сектор II (промисловість) і сектор III (послуги).

Ідея трьох секторів економіки з'явилася у першій половині XIX ст. Вважають, що цю ідею запропонував представник німецької школи політекономії Ф. Ліст (D. F. List). Науковці, які в 1930-1950 рр. перетворили цю ідею в цілісну теорію та поступово поглибили її, – це А. Фішер (A. Fisher) [3], К. Кларк (C. Clark) [1], Ж. Фурастьє (J. Fourastié) [4].

С. Шукальський так формулює основні тези цієї концепції:

«По-перше, для кожної економіки характерною є трисекторна структура, яка включає сектори: первинний (сільське господарство, рибальство, лісове господарство), вторинний (промисловість, будівництво) і третинний (послуги).

По-друге, у процесі економічного розвитку трисекторна структура зазнає трансформації. На поточному етапі у виробництві та в зайнятості домінує один із секторів. Процес економічного розвитку відбувається у формі послідовних етапів. На першому етапі, який називають «первинною цивілізацією», домінує сектор I (сільськогосподарський), на другому етапі (так званий «перехідний період»), переважає промислове виробництво (сектор II), третій етап – це «третинна цивілізація», яка характеризується переважанням послуг (сектор III).

По-третє, з розвитком стадій відбуваються зрушення в структурі ресурсів праці і капіталу спочатку від сектора I до сектора II, а відтак з сектора II до сектора III, що пов'язано зі змінами попиту і з технічним прогресом» [9].

Отже, в основі теорії лежить теза про те, що роль кожного сектора зумовлена процесом і рівнем розвитку економіки. Структуральні зміни відбуваються внаслідок того, що економічне зростання зумовлює зміну виробничих чинників у рамках трьох секторів.

Теорія трьох секторів була надзвичайно популярною на початку 1980 рр. і в 1990 рр. та відіграла значну роль у процесах трансформації економік багатьох країн. Подальші підходи до розгляду теорії секторального розвитку фактично звелися до дезагрегації секторів і більш докладного аналізу особливостей кожного сектора. Найчастіше дослідники розділяють третинний сектор на два, на три, а то й більше секторів.

Досвід багатьох країн підтвердив правдивість теорії секторальної структури економіки. Загалом розвиток світової економіки «супроводжується послідовними змінами, що виражаються в збільшенні і зменшенні частки окремих секторів економіки» [12]. Наприклад, за даними Євростату [5] частки сектора I (сільське господарство), сектора II (промисловість і будівництво) і сектора III (послуг) у ВДВ для ЄС-28 дорівнювали відповідно: у 1996 р. – 2,6 %, 28,9 % і 68,5 %; у 2017 р. відповідно складають 1,7 %, 25 % і 73,3 %. Для порівняння станом на 2017 р. це співвідношення було: для США – 1 % : 19,5 % : 79,5 %, для Японії – 1,2 % : 29,3 % : 69,5 % (за даними Центрального Європейського банку [8]).

З досвіду кількох поколінь дослідників, визначити рівень економічного розвитку можна вивчивши секторальну структуру економіки на основі показників:

– частка кожного сектора в економіці; – внесок кожного сектора у формуванні ВВП (ВДВ); – частка кожного сектора в загальній зайнятості в економіці.

На відміну від перелічених праць ми зупинилися винятково на аналізі динаміки секторальної структури ВДВ України на тлі аналогічних секторальних змін ВДВ Польщі. Для аналізу секторальної структури національної економіки нами використано структуру секторів, які застосовуються в ЄС [2], і використано класифікатор видів економічної діяльності КВЕД 2010.

У секторальній структурі української економіки, як і в інших європейських країнах, виразно виділяються три сектори. Сектор I (первинний сектор) охоплює аграрну галузь (секція А згідно з КВЕД 2010: сільське, лісове та рибне господарство). Сектор II (вторинний сектор) – це індустріальні види економічної діяльності (секції В-Г: добувна промисловість і розроблення кар’єрів; переробна промисловість; постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання, каналізація, поводження з відходами; будівництво). Сервісні види діяльності належать до сектора III (третинний сектор). Його утворюють секції G-S: оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; транспорт, складське господарство, пошта та кур’єрська діяльність; тимчасове розміщування й організація харчування; інформація та телекомунікації; фінансова та страхова діяльність; операції з нерухомим майном; професійна, наукова та технічна діяльність; діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; державне управління й оборона, обов’язкове соціальне страхування; освіта; охорона здоров’я та надання соціальної допомоги; мистецтво, спорт, розваги та відпочинок; надання інших видів послуг).

На підставі статистичних даних розраховано і представлено в табл. 1 динаміку змін секторальної структури ВДВ України та Польщі.

У вартісному вимірі ВДВ трьох секторів економіки безперервно зростала протягом досліджуваного періоду, за винятком окремих років. Спад мав місце лише в окремі роки: у секторі I – у 2002 р., у секторі II – у 2009 р. і 2013 р., у секторі III – у 2014 р. Найбільшими темпами зростала вартість надання послуг (сектор III), дещо нижчі темпи зростання спостерігаємо в промисловості та будівництві (сектор II). Як бачимо, кризові явища 2008-2009 рр. істотно позначилися на секторі II, а політична криза 2013-2014 рр. – на секторах II і III. Водночас сільське господарство (сектор I) практично не відчуло негативного впливу цих криз.

Таблиця 1

Секторальна структура ВДВ України та Польщі, 2001-2016 рр.

Рік	Обсяги ВДВ, в основних цінах			Структура ВДВ (сектор I : сектор II : сектор III)
	сектор I: сільське господарство	сектор II: промисловість і будівництво	сектор III: послуги	
Україна (млрд. грн)				
2001	29514	63158	94803	16 : 34 : 50
2002	29509	70746	109267	14 : 34 : 52
2003	29121	84390	136717	12 : 34 : 54
2004	37317	105017	183143	11 : 32 : 57
2005	40589	138049	225836	10 : 34 : 56
2006	40902	172576	281510	8 : 35 : 57
2007	47192	230278	387699	7 : 35 : 58
2008	64754	278256	523929	7 : 32 : 61
2009	65397	234486	530295	8 : 28 : 64
2010	82948	287422	621805	8 : 29 : 63
2011	109961	335124	721815	9 : 29 : 62
2012	113245	354065	794847	9 : 28 : 63
2013	132354	341536	862474	10 : 26 : 64
2014	161145	362118	859456	12 : 26 : 62
2015	239806	432070	1017511	14 : 26 : 60
2016	279701	552889	1190638	14 : 27 : 59

Польща (млрд. зл.)				
2001	25122	214309	452581	4 : 31 : 65
2002	21839	216631	475191	3 : 30 : 67
2003	21836	232841	489199	3 : 31 : 66
2004	30479	270306	522894	4 : 33 : 63
2005	28703	285507	554341	3 : 33 : 64
2006	28558	310549	596674	3 : 33 : 64
2007	35705	344059	655072	3 : 33 : 64
2008	32614	374348	713693	3 : 33 : 64
2009	34101	408995	773755	3 : 34 : 63
2010	37085	421694	810667	3 : 33 : 64
2011	44371	467421	862882	3 : 34 : 63
2012	43413	484646	913018	3 : 34 : 63
2013	47618	474236	946403	3 : 32 : 65
2014	44939	506328	972310	3 : 33 : 64
2015	39630	544655	1010705	2 : 34 : 64
2016	44308	550321	1047142	3 : 34 : 63

Джерело: власні розрахунки на підставі даних Держкомстату України ([10], [11]) і Головного статистичного офісу Польщі [7].

Однак, якщо дослідити динаміку структури ВДВ, то до початку економічної кризи 2008-2009 рр. траєкторія структурних змін загалом відповідала постіндустріальному розвитку економіки: частка сектора I спадала, натомість частка сектора III стрімко зростала. Рік 2010 став переломним, оскільки починаючи від цього часу тенденції змінилися: частка сектора I почала зростати, сектора II – спадати, а щорічне зростання частки сектора III спочатку призупинилося, а потім перейшло в падіння. Це йде в розріз до траєкторії постіндустріального розвитку.

Для порівняння в табл. 1 наведено динаміку змін секторальної структури Польщі. Як бачимо, за вартісними показниками обсяги ВДВ у секторах III і II увесь час зростають, на їхньому тлі обсяги ВДВ сектора I практично виглядають незмінними. Щодо структури ВДВ, то до 2004 р. (часу вступу в ЄС) мали місце деякі коливання у структурі, однак після 2004 р. ситуація більш-менш стабілізувалася, а співвідношення між секторами [3 : 33 : 64] стало своєрідною структурною «константою» сучасної для Польщі. Загалом, можна стверджувати, що структурні зміни ВДВ Польщі протягом усього досліджуваного періоду відбувалися в руслі постіндустріального розвитку.

Якщо зіставити секторальну структуру Польщі та України із структурою ВДВ ЄС-28, яка в 2016 р. визначалася співвідношенням [1,7 : 25,3 : 73], то у 2016 р. Польща зі своїм [3 : 34 : 63] була значно ближчою до цього еталону, ніж Україна – [14 : 27 : 59].

Література

1. Clark C. The conditions of economic progress. London : MacMillan and Co, 1940. 504 p.
2. European Union GDP – composition by sector / IndexMundi. URL: https://www.indexmundi.com/european_union/gdp_composition_by_sector.html
3. Fisher A. Production, primary, secondary and tertiary. *The Economic Record*. 1939. Vol. 15. Issue 1. P. 24-38.
4. Fourastié J. Le Grand Espoir du XXe siècle. Progrès technique, progrès économique, progrès social. Paris : Presses Universitaires de France, 1949. 224 p.

5. Gross value added and income by A*10 industry breakdowns[nama_10_a10] / Eurostat – Data Explorer. URL: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=nama_10_a10&lang=en
6. Karpiński A. Przemiany strukturalne w procesie transformacji Polski 1989-2003-2025. Warszawa : Oficyna Wydawnicza SGH, 2008. 23 s.
7. Rachunki narodowe. Roczne: 2000-2016 / Polska. Bank Danych Makroekonomicznych. URL: <https://bdm.stat.gov.pl>
8. Structure of the euro area economy / European Central Bank. URL: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/eaec/html/index.en.html>
9. Szukalski S. M. Zmiany sektorowej struktury gospodarki polskiej w latach 1992-2002 na tle gospodarek Wspólnoty Europejskiej. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*. 2004. Nr 1. S. 51.
10. Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2000-2012 / Держкомстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u_12.htm
11. Зведені національні рахунки. Рахунок товарів і послуг: 2012-2016 / Держкомстат України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/vvp/znr/znr_u.htm
12. Ходжаян А. Поняття структури і структурних трансформацій у системі економічних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2017. №4 (12). С. 48.

Р.М. Пилипjak,
студент Львівського торговельно-економічного університету

М.Т. Сітко,
студент Львівського торговельно-економічного університету

Т.В. Мединська,
*к.е.н., доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ВИНИКНЕННЯ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ

Система оподаткування з'явилася з виникненням найпростішої державної моделі. Багато грошей витекло з державних скарбниць, доки способи й види справляння податків не вдосконалилися настільки, що зробили їх одним з основних джерел доходу держави.

Витоки оподаткування дехто вбачає в стародавніх поганських жертвопринесеннях, що практикувалися як майже добровільна данина вищим силам ще до того, як було сформовано християнську 10-відсоткову ставку: «І всяка десятина на землі з насіння, землі і з плодів дерева належить Господові: це святиня Господня [1].

Першими джерелами податків були оподатковувані базові цінності: земля, худоба, раби. І самі податки були «прямими», справлялися безпосередньо з громадян, що одержують прибуток від майна. Ще одне первісне джерело податкових надходжень – податок з переможених – можна віднести вже до «державного підприємництва», якщо розглядати завоювання як проект зі своїми витратами (військо) і доходом (одноразовий податок на завойовані землі та постійна данина з переможених).

У міру розвитку держави виникла «світська» десятина, яка стягувалася на користь впливових князів поряд з церковною десятиною. Дана практика існувала протягом багатьох століть: від Стародавнього Єгипту до середньовічної Європи. Так, в Стародавній Греції в VII-VI ст. до н. е. представниками знаті були введені податки на доходи в розмірі 1/10 або 1/20 частини доходів. Це дозволяло концентрувати і витратити кошти на утримання найманих армій, будівництво храмів, укріплень і т.д.

Водночас в стародавньому світі здійснювали і серйозну протидію прямому оподаткуванню. В Афінах, наприклад, вважалося, що вільний громадянин не повинен сплачувати прямих податків. Інша справа – добровільні пожертвування. Але коли здійснювалися великі витрати, то рада або народні збори міста встановлювали відсоткові відрахування від доходів. Суми податку визначалася кожні п'ять років обраними чиновниками – цензорами. Громадяни Риму робили цензорам заяву про свій майновий та сімейний стан [4, с. 410]. Таким чином, закладалися основи декларування доходів. У IV-III ст. до н.е. Римська держава розросталася, завойовувалися все нові міста-колонії. Відбувалися зміни і в податковому праві. У колоніях вводилися комунальні податки і повинності. Як і в Римі, їх величина залежала від розмірів доходів громадян, а їх визначення відбувалося кожні 5 років. Римські громадяни, які проживали за межами Риму, платили як державні, так і місцеві податки. У випадку переможних воєн податки зменшувалися, а інколи зовсім скасовувалися. Необхідні кошти забезпечувалися контрибуцією завойованих земель. Комунальні ж податки з тих, хто проживав поза межами Риму, стягувалися постійно.

Поштучне оподаткування – запроваджене литовцями. Його сплачували селяни від кількості худоби та птиці, витканого полотна, ряден, рушників. Магдебурзьке право – це письмовий королівський дозвіл на місцеве самоврядування, куплене мешканцями окремих міст і містечок або дароване жителям окремих міст за особливі заслуги перед короною. Міський голова чи бургомістр за Магдебурзьким правом був найвищою виконавчою та судовою особою в місті. Він мав право встановлювати розміри податків та мита, відмінити їх чи звільнити від них окремих громадян, розглядав усі майново-боргові спори і виносив по них рішення. Міське населення було особисто вільним. Ковалі, гончарі, ювеліри, крамарі об'єднувались в окремі цехи і сплачували фіксовані податки колективно.

Робилися спроби запровадити непрямі податки, останні характеризувалися високим ступенем добровільності, але громадяни повинні були давати «податкову клятву» перед державою щодо зобов'язання сплачувати податки. Методи стягнення податків поступово змінювались. У VI ст. до н.е., коли заснували провінцію Іудею, було вперше впроваджено провінційний ценз із реєстрацією усіх. Це було зроблено для того, щоб відстежити категорії осіб, які можуть підпадати під оподаткування майнових цінностей. Було введено податкові декларації. Значна кількість податків стягувалася з селян. Загалом ці податки можна вважати ранньою формою виникнення прямих податків, а оподаткування селянських господарств – податком на прибуток. А селянське господарство в свою чергу можна вважати тогочасним підприємством. Протягом XIV-XV ст. велика кількість українських міст здобула магдебурзьке право – право самоврядування. На чолі міста стояв магістрат, який збирав міський податок, котрий спершу був загальним майновим прибутковим податком, а потім перетворився на податок з нерухомого майна.

У кінці XVIII ст. настає більш цивілізований третій етап розвитку податків. Формуються наукові теорії оподаткування. В Європі раціональна податкова система як прямих, так і непрямих податків [2, с. 29]. З 1789 р. і по 1908 р. федеральний уряд акцентував свою політику на акцизі та митному зборі. У 1909 р. було запроваджено податок на прибуток, а в 1913 р. – прибутковий податок. Власне податкова служба почала свою діяльність 1 липня 1862 року [4, с. 411].

Фактично розвиток податкової системи незалежної України умовно можна поділити на чотири етапи: 1 етап – 1991-1993 рр., 2 етап – 1994-1999 рр., 3 етап – 2000-2009 рр., 4 етап – 2010 – наш час. На сьогоднішній день Україна будує свою податкову систему, орієнтуючись на найрозвиненіші країни світу. Податкова система нашої держави повинна з одного боку виступати головним знаряддям реалізації її економічної доктрини, а з іншого – забезпечувати фінансову базу держави. Ефективна реалізація податкової політики потребує теоретичного обґрунтування системи принципів та інструментів її реалізації, а також методичного забезпечення їх застосування, що треба розглядати як окремий напрямок подальших досліджень проблеми.

Податкове законодавство України складається з Податкового Кодексу; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими Кодексом [3].

Реформування податкової системи будь якої держави відбувається як у процесі її становлення, так і в процесі подальшого розвитку. Зміст податкової реформи значною мірою залежить від покладеної в її основу моделі державного регулювання економіки.

Система оподаткування в Україні має ряд недоліків системного характеру, які спричинені низкою факторів, що перебувають як у межах податкової системи, так і поза її межами, зокрема [5, с. 23]:

- податкова заборгованість платників перед бюджетними та державними позабюджетними фондами;
- ухилення від оподаткування;
- нерівномірний розподіл податкового навантаження.

Отже, історичний аспект виникнення та розвитку податків полегшує розуміння становлення податкових систем країн на сучасному етапі. Від співвідношення тих чи інших податків залежить не лише рівень економічного розвитку країни і кожного суб'єкта господарювання зокрема, а й можливість виконання державою покладених на неї завдань.

Література

1. П'ятикнижжя Мойсея. Книга Левит 27, строфа 30.
2. Крупей Н. С. Податки і платежі: історичний аспект. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики* : зб. наук. праць. 2012. № 1 (12). С. 28-40.
3. Податковий кодекс від 02. 12. 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
4. Ярошенко Ф. О., Павленко В. В., Павленко В. П. Історія податків та оподаткування в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. А. М. Подоляки. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. С. 410-412.
5. Мединська Т. В., Власюк Н. І. Податкова система : навч. посіб. [2-ге вид., перероб. та доповн.]. Львів : Магнолія-2006, 2010. 276 с.

Ю. Савка,
студент спеціальності «Облік і оподаткування»
Львівського торговельно-економічного університету

Л. Савка,
студент спеціальності «Облік і оподаткування»
Львівського торговельно-економічного університету

О.М. Чабанюк,
к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету

ХАРАКТЕРИСТИКА, СТРУКТУРА ТА ПРИЗНАЧЕННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ ГОТЕЛЬНИХ ГОСПОДАРСТВ

До пасивів готельних господарств відносять: зобов'язання та власний капітал. Методологічні засади обліку і оцінки зобов'язань регулюються П(С)БО 11 «Зобов'язання». Зобов'язання – це кредиторська заборгованість підприємствам, яка виникає в результаті минулих подій і для погашення якої будуть використані ресурси, які втілюють у собі економічні вигоди. Зобов'язання – це заборгованість підприємства юридичним і фізичним особам станом на певну дату в результаті здійснення господарських операцій в ході звичайної і надзвичайної діяльності підприємства.

Умови визнання зобов'язань в системі бухгалтерського обліку:

1. суму зобов'язань можна достовірно визначити;
2. зобов'язання призводять до зменшення економічної вигоди підприємства (для його погашення будуть використані економічні ресурси, які втілюють у собі економічну вигоду).

Згідно П(С)БО 11, зобов'язання поділяються на:

1. Довгострокові зобов'язання – зобов'язання, що виникає в ході нормального операційного циклу або інших видів діяльності підприємства та термін погашення якого більше 12 місяців з дати складання балансу;

2. Поточні зобов'язання – зобов'язання, термін погашення яких менше 12 місяців з дати складання балансу;

3. Непередбачені зобов'язання:

- зобов'язання, яке може виникнути внаслідок минулих подій та існування якого буде підтверджене лише тоді, якщо відбудеться або не відбудеться одна чи декілька подій, над яким підприємство немає повного контролю;

- теперішнє зобов'язання, яке виникло в наслідок минулих подій, але малоймовірно, що для його погашення будуть використані ресурси, що втілюють у собі економічні вигоди;

4. Забезпечення (резерви підприємства) – це зобов'язання з невизначеною сумою або терміном погашення.

Методика обліку та оцінки забезпечення майбутніх витрат і платежів регламентується П(С)БО 11 «Зобов'язання». Забезпечення – це зобов'язання з невизначеною сумою або часом погашення.

Умови визнання забезпечень в системі бухгалтерського обліку:

- сума забезпечення може бути достовірно визначена;
- погашення (використання) забезпечень призведе до зменшення ресурсів, що втілюють у собі економічні вигоди.

Станом на кожен дату балансу розмір і оцінка забезпечень переглядається і коригується (збільшується або зменшується) залежно від ймовірності їх використання

або погашення.

Згідно П(С)БО 11 «Зобов'язання», забезпечення майбутніх витрат і платежів можуть створюватися підприємством на такі цілі:

- на оплату відпусток працівникам;
- на додаткове пенсійне забезпечення;
- на виконання гарантійних зобов'язань;
- на реструктуризацію підприємства;
- на покриття витрат від обтяжливих контрактів (обтяжливий контракт – це договір, за яким станом на дату складання балансу сума витрат перевищує очікувану суму доходів);
- на інші цілі передбачені установчими документами підприємства, що не суперечать чинному законодавству.

У зв'язку із тим, що у багатьох випадках готельно-ресторанні господарства працюють сезонно, доцільно створювати забезпечення на виконання таких видів робіт:

- підготовка до зимового періоду, до літнього періоду;
- облаштування прилеглої території, квітників, алей у весняному періоді;
- проведення необхідних ремонтних робіт тощо.

Забезпечення слід створювати відповідно до наказу про облікову політику та використовувати із визначеною метою відповідно до затвердженого керівником ГРГ плану робіт на конкретні заходи, терміну та забезпечувати необхідний рівень контролю за дотриманням планів проведення заходів.

Створення забезпечення відбувається у високому сезоні впродовж кількох періодів. При цьому збільшуються витрати періоду та зменшується фінансовий результат.

Забезпечення можна використовувати лише на заходи, для покриття витрат за якими вони створенні.

Сума забезпечень на дату балансу переглядається, за потреби – збільшується або коригується у бік зменшення.

Література

1. Бухгалтерський облік : [навч. посіб.] / П. Куцик, О. М. Чабанюк, Ф. Макарук. Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2015. 364 с.
2. Король С. Я. Бухгалтерський облік у готельному господарстві : [навч. посіб.]. Київ : 2005. 353 с.
3. Чабанюк О. М., Бабин І. М. Обліково-інформаційне забезпечення управління доходами підприємств сфери послуг : зб. наук. праць. ЛНТУ: економічні науки. Серія «Облік і аудит» / [ред. кол. : відп. ред. д.е.н., проф. Герасимчук З. В.]. Луцьк : ЛДТУ, 2010. Вип. 7 (25). Ч. 1. С. 43-50.
4. Чабанюк О. М. Методи обліку витрат готельних послуг. *Сучасні кризові явища в економіці і проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення управління підприємством* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф. (25 трав. 2012 р.) / [відп. ред. З. В. Герасимчук]. Луцьк : РВВ Луцьк. нац. технічн. ун-ту, 2012. 320 с.

О.М. Чабанюк,
*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

К.І. Кузьмінська,
*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

ЛІЦЕНЗУВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ В ОБЛІКУ

Порядок видачі ліцензій слід розглядати як процес, що передбачає наявність єдиного порядку видачі, переоформлення та анулювання ліцензії, а також стягнення плати за видачу ліцензії. Ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. У відповідності до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» під ліцензуванням розуміють видачу, переоформлення та анулювання ліцензій, видачу дублікатів ліцензій, ведення ліцензійних справ та ліцензійних реєстрів, здійснення контролю за додержанням ліцензіатами ліцензійних умов, видача розпоряджень про усунення порушень ліцензійних умов, а також розпоряджень про усунення порушень законодавства у сфері ліцензування.

Ліцензія – документ державного зразка, який засвідчує право ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов.

Згідно зі ст. 4 Закону про ліцензування, реалізацію державної політики у сфері ліцензування здійснює Кабінет Міністрів України, спеціально уповноважений орган з питань ліцензування, а також органи виконавчої влади, визначені Кабінетом Міністрів України, спеціально уповноважені виконавчі органи рад, уповноважені провадити ліцензування певних видів господарської діяльності.

Кожен ліцензіат (суб'єкт господарювання, який одержав ліцензію на провадження певного виду господарської діяльності, що підлягає ліцензуванню), який виконує діяльність, що підлягає ліцензуванню у встановленому чинним законодавством порядку, повинен виконувати так звані ліцензійні умови, які відповідно до ст. 8 Закону про ліцензування є нормативно-правовим актом, положення якого встановлюють кваліфікаційні, організаційні, технологічні та інші вимоги для провадження певного виду господарської діяльності.

Ліцензійні умови та зміни до ліцензійних умов підлягають оприлюдненню у порядку, встановленому законодавством, і набирають чинності через десять днів з дати державної реєстрації нормативно-правового акта, якщо в ньому не передбачений пізніший строк набрання чинності.

Для отримання ліцензії на оптову торгівлю тютюном і алкоголем та іншими підакцизними товарами необхідно надати наступні документи:

1. Заяву встановленого зразка;
2. Нотаріальну копію свідоцтва про державну реєстрацію суб'єкта підприємницької діяльності;
3. Нотаріальну копію довідки про внесення до ЄДРПОУ (статистика);
4. Нотаріальні копії документів, що підтверджують право власності, оренди складських приміщень;
5. Оригінал квитанції про оплату за торгівлю;
6. Довідку районного управління державного казначейства про зарахування

грошей на рахунок у державний бюджет;

7. Копія довідки форми 4-ОПП від ДПІ;
8. Довідку ДПІ про реєстрацію місць зберігання спирту, оптових партій алкогольних напоїв та тютюнових виробів;
9. Паспортні дані керівника підприємства або підприємця;
10. Банківські реквізити;
11. Номер свідоцтва платника ПДВ, індивідуальний номер платника податку;
12. Довіреність на співробітника юридичної компанії.

Відповідно до ст. 15 Закону про ліцензування плата за видачу ліцензії вноситься після прийняття рішення про видачу ліцензії. Безпосередньо розмір плати за видачу ліцензії визначається постановою Кабінету Міністрів України «Про термін дії ліцензії на провадження певних видів господарської діяльності, розміри і порядок зарахування плати за її видачу», яка встановлює, що плата за видачу ліцензії справляється в розмірі 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо органом ліцензування є центральний орган виконавчої влади, або 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, якщо органом ліцензування є місцевий орган виконавчої влади тощо. В окремих випадках розмір та порядок внесення плати за видачу ліцензії встановлюються спеціальними законами.

Відображення витрат, пов'язаних з отриманням ліцензії та оприбуткуванням права на торгівлю піддакцизними товарами в обліку, наведено у табл. 1.

Таблиця 1

**Кореспонденція рахунків з обліку операцій з ліцензіями
на здійснення торговельної діяльності**

№ з/п	Зміст операції	Бухгалтерський облік	
		Дебет	Кредит
1	Перераховано грошові кошти за ліцензію	371 «Розрахунки за виданими авансами»	311 «Поточні рахунки в національній валюті»
2	Отримана ліцензія на здійснення певного виду діяльності	127 «Інші нематеріальні активи»	685 «Розрахунки з іншими кредиторами»
3	Зараховано аванс	685 «Розрахунки з іншими кредиторами»	371 «Розрахунки за виданими авансами»
4	Нараховано амортизацію (знос) нематеріального активу, що підтверджений ліцензією (методом прямолінійного списання)	92 «Адміністративні витрати»	133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів»
5	Списання вартості ліцензій після закінчення строку дії за рахунок нарахованого зносу	133 «Накопичена амортизація нематеріальних активів»	127 «Інші нематеріальні активи»
6	Нарахування і сплата штрафних санкцій за порушення ліцензійного законодавства	92 «Адміністративні витрати»	642 «Розрахунки за обов'язковим платежами»
		642 «Розрахунки за обов'язковим платежами»	311 «Поточні рахунки в національній валюті»

Таким чином, ліцензування слід розглядати як процес, що здійснюється органами державної влади щодо видачі ліцензій та наступного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання за умови виконання ліцензійних умов щодо певного виду діяльності. Порядок видачі ліцензій слід розглядати як процес, що передбачає наявність єдиного порядку видачі, переоформлення та анулювання ліцензії, а також стягнення плати за видачу ліцензії.

Література

1. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/222-19>
2. Чабанюк О. М. Кузьмінська К. І. Облік і оподаткування у торгівлі та підприємствах ресторанного бізнесу : навч. посіб. Київ : Алерта, 2019. 214 с.

О.М. Чабанюк,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

О.А. Полянська,

*к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку
Львівського торговельно-економічного університету*

ОРГАНІЗАЦІЙНА ПОБУДОВА ГОТЕЛЮ ТА ЇЇ ПРИНЦИПИ

В сферу обслуговування подорожуючих залучають велику кількість робітників. Для таких цілей використовуються виробничі підприємства, транспортні компанії, готельно-ресторанні підприємства, туристичні фірми, національні парки, пляжі та інші рекреаційні території. Об'єднання всіх цих структур дістали назву підприємств готельного бізнесу.

Головним завданням готелю є надання подорожуючим тимчасового житла. Успіх роботи будь-якого готелю залежить від узгоджених дій великої кількості людей. Кожен працівник повинен знати і розуміти характер основної діяльності свого підприємства і направляти всі свої зусилля для успішного здійснення цієї діяльності.

Саме основна діяльність надає оточуючим уяву про роботу підприємства, розкриває перспективи розвитку готельного бізнесу в сфері послуг, показує шляхи завоювання ринку за допомогою використання прогресивних технологій, що призводить до підвищення конкурентоспроможності.

Основна діяльність – це операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є головною метою створення підприємства і забезпечують основну частину його доходів.

Типовий готель надає такі послуги: цілодобова робота служби приймання та розміщення; послуги портьє; багатомовний персонал; зберігання багажу; двічі на день прибирання у кімнаті; замовлення прання, хімчистки та прасування; послуги по перевезенню (компанія AVIS); поштові послуги; кур'єрська служба та інші. Проте основною діяльністю готелю є надання тимчасового житла подорожуючим.

Для здійснення своєї діяльності підприємствам готельного бізнесу необхідна організаційна структура. Організаційна побудова готелю формується на принципах, сформульованих Максом Вебером:

– принцип ієрархічності рівнів управління готельного комплексу, при якому кожен нижчий рівень контролюється вищим і підпорядковується йому;

- відповідності повноважень і відповідальності обслуговуючого персоналу згідно місця в ієрархії, що впливає з попереднього принципу;
- принцип розподілу праці на окремі функції і спеціалізації обслуговуючого персоналу за виконуваними функціями;
- принцип формалізації і стандартизації діяльності, що забезпечує однорідність виконання працівниками своїх обов'язків і скоординованість різних завдань;
- принцип знеособленості виконання працівниками своїх функцій;
- принцип кваліфікаційного відбору, відповідно до якого наймання і звільнення з роботи проводиться в суворій відповідності з кваліфікаційними вимогами.

Лінійна структура управління базується на зосередженні всіх виробничих та управлінських функцій в руках одного керівника. Тут усі повноваження є прямими (лінійними) й виходять від вищої ланки управління. До переваг лінійної організаційної побудови відносять: одноосібність щодо відповідальності і зобов'язань; чіткий розподіл обов'язків та повноважень; оперативний процес прийняття рішень; можливість підтримання високого рівня дисципліни.

Такий вид організаційної побудови є сприятливим для стабільної та міцної організації, тому що кожен управлінець підпорядкований лише одному керівникові.

До недоліків лінійної організаційної структури відносять: непристосованість до подальшого розширення підприємства; негнучкість; надто високі вимоги до компетентності керівника з усіх питань.

Функціональній структурі управління притаманна підпорядкованість виробничих підрозділів (виконавців) одночасно лінійним керівникам та управлінцям вищого рівня. Це традиційний і перевірений спосіб побудови організаційної структури підприємств готельного бізнесу. Перелік видів діяльності підприємств готельно-ресторанної сфери, як правило, є досить широким, проте всі вони зводяться до основної діяльності – надання подорожуючим послуг з тимчасового проживання.

Недоліки лінійної і функціональної організаційної побудови призвели до виникнення лінійно-функціональної структури.

Лінійно-функціональна структура управління відрізняється від функціональної тим, що зв'язки між функціональними службами або керівниками не є зв'язками керівництва й підпорядкованості. Будь-які накази, розпорядження працівники одержують лише від безпосередніх лінійних керівників. Функціональні службовці у межах своєї компетенції аналізують проблеми, консультують керівника, надають методичну допомогу виконавцям у їхній діяльності.

Лінійно-функціональна структура поєднує лінійну і функціональну структури. Проте лінійно-функціональній структурі притаманні певні недоліки. Насамперед – це інерційність і недостатня гнучкість. Потрібен час, поки сигнал про виникнення проблеми у первинній ланці керованої системи дійде через функціональні підрозділи до лінійного керівника, який має повноваження вносити певні корективи. При цьому коригуючий вплив може запізнитись і незначні негаразди перетворяться на серйозну проблему.

Таким чином, організаційна побудова готелю потрібна для ефективного виконання ключових функцій працівників, визначення їх підзвітності, забезпечення належних зусиль з боку персоналу. Організаційну побудову готелю варто періодично переглядати, особливо при значних змінах у структурі управління підприємством готельного бізнесу, оскільки вона є одним із найважливіших чинників підвищення ефективності роботи готелю.

Література

1. Агафонова Л. Г., Агафонова О. Є. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання : [навч. посіб.]. Київ : Знання Україна, 2002. 358 с.
2. Байлик С. И. Гостиничное хозяйство. Организация, управление, обслуживание : [учеб. пособ.]. Киев : Дакор, 2006. 288 с.
3. Балченко З. А. Бухгалтерський облік в туризмі і готелях України : [навч. посіб.]. Київ : КУТЕП, 2006. 232 с.
4. Чабанюк О. М. Особливості організації обліку в апарт-готелі. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. Серія «Економічні науки» / [ред. кол. : гол. ред. д.і.н., проф. Нестуля О.О.]. Полтава : ПУЕТ, 2010. Вип. 5 (44). Ч. 2. С. 213-215.
5. Чабанюк О. М., Бабин І. М. Обліково-інформаційне забезпечення управління доходами підприємств сфери послуг. *Збірник наукових праць ЛНТУ : економічні науки*. Серія «Облік і аудит» / [ред. кол. : відп. ред. д.е.н., проф. Герасимчук З. В.]. Луцьк : ЛДТУ, 2010. Вип. 7 (25). Ч. 1. С. 43-50.
6. Чабанюк О. М. Курортний бізнес в Україні та аспекти його розвитку. *Wschodnie partnerstwo – 2010 : materialy VI Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji*. Volume 2. Ekonomiczne nauki. Regionalna ekonomika. Przemysł : Nauka I studia. S. 18-20.

О. М. Чорний,

магістр Львівського торговельно-економічного університету

Т.В. Мединська,

*к.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

ПОДАТКОВИЙ БОРГ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ І ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Важливою умовою формування цивілізованих ринкових відносин в Україні є побудова і функціонування ефективної податкової системи. Водночас існуючі дисбаланси вітчизняної податкової системи зумовлюють недосконалість податкового адміністрування, що значною мірою впливає на виникнення податкового боргу та тіньових відносин у фінансовій сфері. Це обумовлено як кумулятивністю системи оподаткування, так і недоліками у формуванні адміністративно-правових механізмів контролю виконання платниками податків своїх податкових обов'язків, запобігання виникненню податкової заборгованості та забезпечення її своєчасного погашення [1, с. 92].

Розбудова податкової системи України здійснюється у складний період формування економічних відносин ринкового типу та супроводжується низкою кризових явищ майже в усіх сферах суспільного життя. За таких умов проблема щодо своєчасного та у повному обсязі надходження грошових коштів до бюджетів усіх рівнів та скорочення наявного податкового боргу суб'єктів господарювання є актуальною для забезпечення стабільності податкової системи та результативності її розбудови.

Податковий борг – це сума узгодженого грошового зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), але не сплаченого у встановлений Податковим кодексом строк, а також пеня, нарахована на суму такого грошового зобов'язання [2].

До основних причин виникнення податкового боргу відносять:

- значний спад виробництва та зростання цін на сировину і матеріали;
- відсутність ринків збуту продукції;
- проведення бартерних операцій;
- неплатоспроможність покупців, що тягне за собою несвоєчасне поступлення коштів на банківські рахунки та збільшення дебіторської заборгованості;
- відсутність обігових коштів;
- форс-мажорні та непередбачувані обставини;
- надмірна кредиторська заборгованість;
- невиконання умов договорів, контрактів партнерами;
- донарахування сум податків за результатами документальних перевірок підприємств, в яких відсутні обігові кошти та майно [1, с. 93].

Тому виникнення та наявність податкового боргу є наслідком порушення платниками податків положень діючого законодавства.

<i>Ознака класифікації</i>	<i>Вид податкової заборгованості</i>
Характер заборгованості	- нормальна (інституційна);
	- невинуватена;
	- відстрочена (розстрочена);
	- призупинена до стягнення;
	- прострочена;
Вид заборгованості	- безнадійна до стягнення.
	- підтверджена (зафіксована);
	- прихована.

Рис. 1. Класифікація податкового боргу

Джерело: [3].

У момент виникнення податкового боргу податковий орган набуває права податкової застави на все майно боржника у межах розміру податкового боргу. При цьому платник податку зберігає право користування майном що перебуває в податковій заставі. Платник податку може відчувати таке майно тільки у разі згоди податкового органу або якщо податковий орган протягом 10 днів не надав відповіді на відповідне звернення.

Згідно даних Державної фіскальної служби України можна помітити тенденцію зростання податкового боргу у 2018 році, що є негативним для економіки країни в цілому (табл. 1).

Податковий борг платника податків може бути стягнутий примусово. Право на це настає у ДФС, якщо він не сплачений протягом 60 календарних днів. Цей час надається платнику податків для добровільної сплати та фінансового оздоровлення. Після цього ДФС має право звернутися до суду по стягненню заборгованості. Це право зберігається протягом 1095 днів з дня виникнення податкового боргу. Якщо цей термін вийшов, то борг визнається безнадійним та має бути списаним [4].

При стягненні заборгованості з ПДВ у першу чергу кошти списуються з рахунку у системі електронного адміністрування ПДВ у межах коштів, які обліковуються на такому рахунку. Для примусового стягнення коштів з банківських рахунків на підставі рішення суду оформляється інкасового доручення на примусове стягнення коштів. Рішення суду необхідне тільки для стягнення боргу на підставі ППР (нарахований самим ДФС); у разі недостатності коштів на рахунках орган ДФС знову звертається до суду та отримує дозвіл на погашення суми боргу за рахунок майна, що знаходиться в податковій заставі [4].

Динаміка податкового боргу України за 2018 р. (в млн. грн)

№	Назва показника	З початку року станом на											
		01.01.	01.02.	01.03.	01.04.	01.05.	01.06.	01.07.	01.08.	01.09.	01.10.	01.11.	01.12.
1.	Загальна сума податкового боргу	91417,3	91138,1	90212,6	89694,1	94402,7	94935,7	95720,4	96693,0	97359,2	97164,4	99798,5	102857,9
2.	Сума списаної безнадійної заборгованості	4968,2	379,3	507,4	641,5	770,6	1207,9	1611,4	1542,5	2317,3	2821,9	2677,5	2796,0

Джерело: [3].

Отже, в Україні хронічна заборгованість зі сплати податків та обов'язкових платежів стала постійним атрибутом державних фінансів. Невиправдане зростання обсягів несплачених податків гальмує процес макрофінансової стабілізації й економічного зростання країни. Приховування об'єктів оподаткування, ухилення від сплати податків, незадовільний стан фінансової дисципліни великих платників нарощують дефіцит бюджетних надходжень. Недосконала практика подолання існуючих проблем багато в чому обумовлена відсутністю відповідного теоретико-методологічного обґрунтування економічної природи, сутності податкового боргу та концептуальних засад управління ним в Україні.

Література

1. Мединська Т. В., Понятівський І. С., Керод Т. Р. Погашення податкового боргу в системі адміністрування податків та зборів в Україні. *Підприємництво і торгівля* : зб. наук. праць / [ред. кол. : Куцик П. О., Апопій В. В., Семак Б. Б. та ін.]. Львів : Вид-во Львів. торговельно-економічного ун-ту, 2017. Вип. 21. С. 92-96.
2. Податковий кодекс від 02.12.2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/>
3. Інформація про податковий борг. URL: <http://sfs.gov.ua/diyalnist-/pokazniki-roboti/dinamika-podatkovogo-borg/370020.html>.
4. Податковий борг. URL: <https://www.golovbukh.ua/article/7324-podatkoviy-borg>.

І.Р. Чуй,
*к.е.н., доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

Р.М. Пилипак,
студентка Львівського торговельно-економічного університету

О.О. Гаврилюк,
студентка Львівського торговельно-економічного університету

СУЧАСНИЙ СТАН ТА СТРУКТУРА ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Фінансовий ринок є однією із важливих складових економіки країни. Від його стану та ефективності функціонування залежить економічний розвиток країни. В Україні передумовою появи потужного джерела інвестицій, які власне будуть спрямовуватися в сектори економіки держави, шляхом акумуляції вільних грошових коштів є становлення та подальший розвиток фінансового ринку. Його функціонування є неможливим без роботи фінансової системи, яка забезпечує його існування та розвиток [1, с. 184].

Фінансовий ринок – це сукупність обмінно-перерозподільних відносин, пов'язаних з процесами купівлі-продажу фінансових ресурсів, необхідних для здійснення виробничої та фінансової діяльності; відносини обміну, пов'язані з переданням одним суб'єктом іншому за відповідну плату (проценти, дивіденди, дисконтні знижки тощо) права на тимчасове чи постійне використання фінансових ресурсів. Таке передання може здійснюватись прямо чи через фінансових посередників (комерційні банки, інвестиційні фонди та ін.). При безпосередніх взаємовідносинах операції з купівлі-продажу ресурсів відображають як відносини обміну (передання права використання), так і перерозподілу цих ресурсів між власником і користувачем. При участі у торгівлі фінансових посередників відносини з ними продавців і покупців ресурсів є відносинами обміну, а перехід ресурсів від власника до користувача – відносинами перерозподілу [2]. Фінансовий ринок такий же багатоплановий і різноманітний, як і загальний ринок, але предмет купівлі-продажу, по суті, один – гроші, надані в користування у різних формах, відповідно, господарські суб'єкти, що мають надлишок коштів, дають їх суб'єктам, які потребують коштів. Основними складовими фінансового ринку є фондовий ринок, кредитний, валютний тощо.

Ринок цінних паперів (фондовий ринок) – це частина ринку капіталів, де здійснюється емісія, купівля і продаж цінних паперів. На фондовому ринку України продаються акції, державні і муніципальні облігації, облігації підприємницьких структур, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, державні і компенсаційні сертифікати, житлові чеки, інвестиційні сертифікати.

Кредитний ринок – це специфічна сфера економічних відносин, де об'єктом операцій виступає наданий на певних умовах у позику капітал. Необхідними умовами функціонування кредитного ринку є наявність кредиторів, що мають тимчасово вільні кошти та позичальників, які можуть вчасно і в повному обсязі виконати зобов'язання за кредитами. Кредитний ринок банківських установ забезпечує найбільшу частину операцій кредитного ринку. Кількість діючих комерційних банків України на кінець 2018 року становила 77 установ, з них 37 – це банки з іноземним капіталом. Крім банківських установ кредитні операції забезпечуються і небанківськими кредитними установами: кредитними спілками, ломбардами та іншими.

Валютний ринок – ринок, на якому грошова одиниця однієї країни використовується для купівлі валюти іншої країни. На ньому обертається іноземна валюта і фінансові інструменти, що обслуговують операції з нею.

Страховий ринок (ринок страхового захисту) – це частина фінансового ринку, де об'єктом купівлі-продажу виступає страховий захист, формуються попит і пропозиція на нього. Головною функцією страхового ринку є акумуляція та перерозподіл страхового фонду з метою страхового захисту суспільства.

Ринок дорогоцінних металів (золота, срібла, платини) – це сфера економічних відносин між учасниками операцій з дорогоцінними металами, а також з цінними паперами, що котируються в золоті. Інструментами ринку золота (срібла, платини) є різні види цінних металів, які використовують з метою формування фінансових резервів і тезаврації, а також цінні папери, які обслуговують цей ринок.

Ринок фінансових послуг – особлива форма організації руху фінансових ресурсів в економічній системі, яка за своїм призначенням має забезпечити юридичним, фізичним особам і державі належні умови для залучення необхідних коштів і продажу тимчасово вільних грошових засобів. Фінансові послуги – це послуги фінансового посередництва або послуги з кредитування. Прикладом організацій, що надають фінансові послуги є біржі, страхові, інвестиційні, лізингові, брокерські компанії та багато інших (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість фінансових установ в Україні

Фінансові установи	2016 р.		2017 р.		2018 р.		Відхилення 2018/2016		
	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %	Кількість, од.	Частка, %	В сумі, од.	%	Питомої ваги, %
Кількість фінансових установ, всього в т.ч.:	2125	100	1993	100	2024	100	-101	-4,8	x
Страхові компанії	310	14,6	294	14,8	281	13,9	-29	-9,4	-0,7
Кредитні установи	462	21,7	378	19,0	358	17,7	-104	-22,5	-4,1
Ломбарди	456	21,5	415	20,8	359	17,7	-97	-21,3	-3,7
Фінансові компанії	809	38,1	818	41,0	940	46,4	131	16,2	8,4
Довірчі товариства	2	0,1	2	0,1	2	0,1	0	0,0	0,0
Недержавні пенсійні фонди	64	3,0	64	3,2	62	3,1	-2	-3,1	0,1
Адміністратори НПФ	22	1,0	22	1,1	22	1,1	0	0,0	0,1

Джерело: складено за [3].

Бачимо, що за три роки кількість фінансових установ зменшилася на 101 (на 4,8 %). Найбільше скоротилися установи кредитного ринку (на 104 од. або на 22,5 %), ломбарди (на 97 од. або на 21,3 %), страхового ринку (на 29 од. або на 9,4 %). У той же час кількість небанківських фінансових установ збільшилася на 131 од. або на 16,2 %.

З рис. 1 бачимо, що найбільшу частину на фінансовому ринку займають небанківські фінансові компанії (940 установ або 46,4 %), ломбарди (359 установ та 17,7 %) та кредитні установи (358 од. із часткою 20,7 %), а найменшою за кількістю

установ ланкою є ринок недержавного пенсійного забезпечення, який представлений лише 62 установами (3,1 %), адміністратори НПФ (22 установи із часткою 1,1 %) та довірчі товариства (2 установи або 0,1 %).

Структура ринку фінансових установ змінилася: частка кредитних установ зменшилася на 4,1 в.п., а частка небанківських фінансових установ зросла на 8,4 в.п.

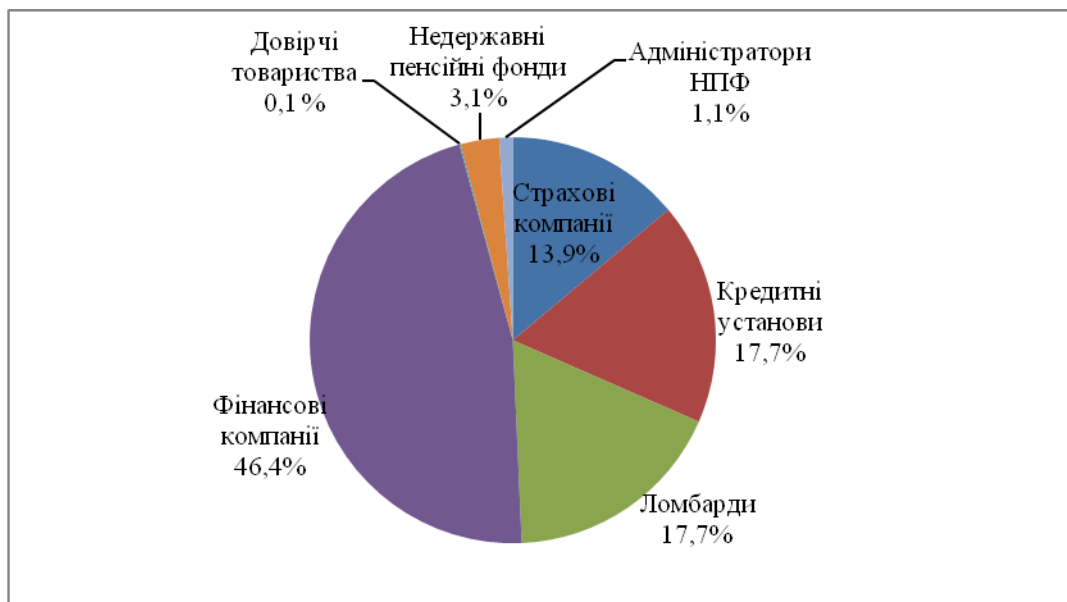

Рис. 1. Структура фінансового ринку України у 2018 р.

Основною причиною зменшення фінансових установ є нестабільність економічного розвитку в Україні, економічні кризи, а також ліквідація фінансових установ. Зменшення кількості фінансових установ є позитивним для забезпечення їх надійності та ефективності, оскільки засвідчує очищення фінансової системи від фіктивних, недобросовісних та нерентабельних суб'єктів фінансового ринку.

Незважаючи на складну економічну ситуацію в країні, інвестори зацікавлені у діяльності на вітчизняному ринку фінансових послуг, підтвердженням чого є збільшення активів ринку небанківських фінансових послуг (табл. 2).

Таблиця 2
Активи небанківських фінансових установ за 2016-2018 рр.

(млн грн)

Показники	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Приріст, %	
				2018/2016	2018/2017
Активи ринку небанківських фінансових послуг всього у тому числі:	170586	185811	187270	9,8	0,8
страхові компанії	55377	56814	59468	7,4	4,7
недержавні пенсійні фонди	2077	2327	2651	27,7	13,9
фінансові компанії	107704	121012	118744	10,3	-1,9
ломбарди	3235	3494	4054	25,3	16,0
кредитні спілки	2193	2165	2352	7,3	8,6

Джерело: складено за [3].

Активи ринку небанківських фінансових послуг збільшилися на 16,7 млрд. грн (або на 9,8 %). Найбільшого зростання активів за період 2016-2018 рр. демонструють недержавні пенсійні фонди (27,7 %), ломбарди (25,3 %) та фінансові компанії (10,3 %).

Удосконалення функціонування фінансового ринку в Україні повинно враховувати необхідність державного регулювання, це довела глобальна фінансова криза, за підсумками якої кількість установ фінансового ринку зменшилася. Процес державного втручання повинен зводитись не лише до регулювання, держава повинна визначати пріоритети розвитку та запроваджувати механізми стимулювання.

Література

1. Коніна М., Реха К., Янковський В. Сучасний стан фінансового ринку України та шляхи його вдосконалення. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 2. С. 183-192.

2. Бодрова Н. Е. Валютний ринок: стан, проблеми, перспективи. *Економіка*. 2012. № 1. С. 102-114.

3. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfr.gov.ua/>

4. Стан валютного ринку України в серпні 2017 року (статистика) URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/rp/eans/eans_u/arch_nzn_smpvg_u.htm

В.О. Школа,

студентка Львівського торговельно-економічного університету

І.Р. Чуй,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівського торговельно-економічного університету*

СУЧАСНІ ПОДАТКОВІ СИСТЕМИ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

В умовах розвинутих ринкових відносин податкові надходження є однією із основних складових формування бюджету будь-якої країни. Ефективність функціонування податкової системи насамперед визначається рівнем економічного становища країни, досягненнями науки, соціальною свідомістю та податковою культурою. Частка податків у ВВП свідчить про роль і місце податкової системи в державному регулюванні економікою.

Виділяють 4 моделі систем податків і зборів:

- 1) англосаксонська модель (Австралія, Великобританія, США);
- 2) євроконтинентальна модель (Австрія, Бельгія, Німеччина, Нідерланди, Франція й Італія);
- 3) латиноамериканська модель (Болівія, Чилі, Перу);
- 4) змішана модель (Японія).

За даними OECD податковий тиск розвинених країн варіюється в межах 30-40 %. Так у 2016 році середнє податкове навантаження країн OECD становило 34 %. Найвищий податковий тиск був у Ісландії – більше 50 %, Данії – 46 %, Франції – 45 %, Бельгії – 44,8 % і у Фінляндії – 43 %. Найнижчий рівень оподаткування спостерігається у Мексики – 17,5 %, Чилі – 21,3 % та Ірландії – 24 % [1].

Україна входить до числа країн із середнім рівнем оподаткування (35 % до ВВП). Частка основних податків у доходах Зведеного бюджету за 2015-2017 рр. відображена у табл. 1 [2]. Проте структура української податкової системи дещо відрізняється від інших держав. У більшості країн світу є досить значною частка особистого прибуткового податку в загальній сумі податкових надходжень – понад

30 %, що майже в 6 разів більше, ніж в Україні. Податки на споживання, тобто непрямі податки, які бувають переважно в формі податку на додану вартість і різних видів акцизів, становлять в середньому чверть від усіх надходжень. В Україні їх частка нижча більш як удвічі. Для економічно розвинутих країн характерною є також незначна частка податків із прибутку корпорацій.

У зв'язку з посиленням податкового тиску в Україні багато українських підприємців почали думати про реєстрацію свого бізнесу за кордоном, у країнах з нижчим рівнем оподаткування та сприятливішими або лояльнішими умовами для ведення бізнесу. У списку таких країн опинилися Естонія, Польща, Литва, Латвія, Чехія, Словаччина та Угорщина. Наприклад Естонія не має податку на нерозподілений прибуток. Він сплачується лише в тому випадку, коли власники розділяють цей прибуток між собою.

Таблиця 1

Податкові надходження до Зведеного бюджету України у 2017-2018 рр.

Показники	2017 р.		2018 р.		Відхилення 2018 р. від 2017 р.	
	сума, млрд. грн	питома вага, %	сума, млрд. грн	питома вага, %	млрд. грн	%
Доходи всього, у тому числі:	1017,0	100,0	1184,3	100,0	167,3	116,5
Податкові надходження всього, у тому числі:	828,2	81,4	986,3	83,3	158,2	119,1
Податок на прибуток підприємств	73,4	7,2	106,2	9,0	32,8	144,7
Рентна плата за користування надрами	45,0	4,4	43,0	3,6	-1,9	95,7
Акцизний податок	121,4	11,9	132,6	11,2	11,2	109,2
Податок та збір на доходи фізичних осіб	185,7	18,3	229,9	19,4	44,2	123,8
Податок на додану вартість	314,0	30,9	374,5	31,6	60,5	119,3
Ввізне мито	23,9	2,4	26,6	2,2	2,7	111,1
Єдиний податок	24,1	2,4	29,6	2,5	5,5	122,8

Естонія відноситься до країн, які входять до офшорної зони. Офшорна зона – це вид економічних відносин, який має сприятливі для підприємців валютно-фінансовий та фіскальний режими. Також її називають «податкова гавань», «безподаткова зона» тощо. Офшорною зоною називається будь-яка країна, яка має низьку або нульову податкову ставку на певні види доходів та гарантовану фінансову безпеку. У цих країнах або взагалі не стягується податок на прибуток або стягується у меншому розмірі і лише на окремі категорії доходу.

Важливим є ще той факт, що у багатьох країнах присутня тіньова економіка, що показує рис. 1. Вона є однією з ключових проблем розвитку господарства. Її суть полягає в тому, щоб приховати свої реальні доходи та не відображати їх реальний

рівень у офіційній статистиці, не сплачуючи при цьому податки та збільшуючи свої прибутки.

У розвинених країнах масштаби тіньової економіки досить невеликі (5-15 %). Країни, що розвиваються, мають помітніший рівень тіньового сектору. Так, в деяких з них рівень тіньової економіки перевищує реальну (Нігерія, Болівія, Таїланд, Азербайджан).

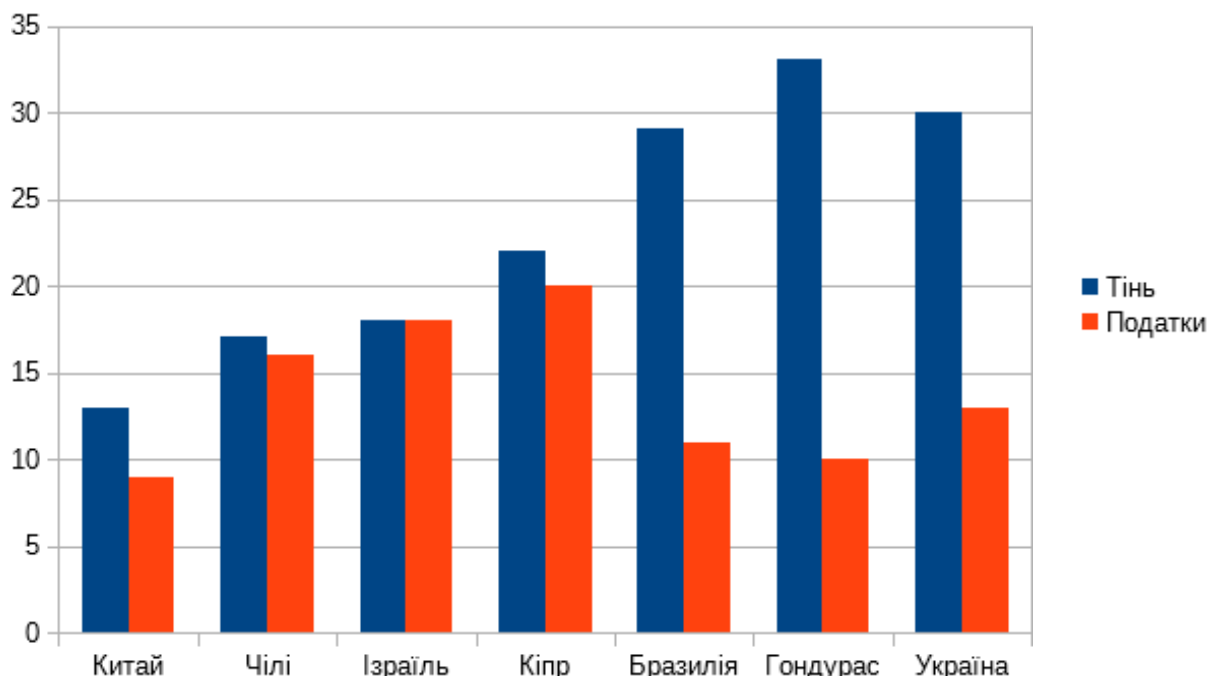

Рис. 1. Тіньова економіка та податкове навантаження країн світу, у % до ВВП з урахуванням тіньового сектора (дані Світового банку)

На жаль, Україна увійшла до трійки країн з найвищим рівнем тіньової економіки (46 % у 2017 р.). У Нігерії цей показник становить 48 % ВВП, на першому місці – Азербайджан із рівнем 67 % ВВП [3]. Україні необхідно зосередити зусилля для зменшення рівня тіннізації економіки.

Література

1. Revenue Statistics – OECD countries: Comparative tables. URL: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>.
2. Інформація про виконання Державного бюджету України за доходами, надходження до місцевих бюджетів та ЄСВ. URL: http://www.treasury.gov.ua/main/uk/publish/category?cat_id=23596&page=0.
3. Шевчук І. В. Тіньова економіка як загроза безпеці України в економічній сфері. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. № 12. 2016. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1176>.

ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ СЕКТОРА ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

В Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 рр., прийнятій Кабінетом Міністрів України 12.01.2018 р., визначені основні напрями цифрового розвитку та окреслені основні інструменти, за допомогою яких можлива реалізація напрямів та досягнення результатів [2, с. 1-18]. Такими напрямками окреслено подолання цифрового розриву, а його головним інструментом визначено розвиток цифрової інфраструктури, як комплексу технологій продуктів та процесів, що забезпечують обчислювальні, телекомунікаційні та мережеві можливості на цифровій основі. Наступним напрямом в концепції окреслено розвиток цифрових компетенцій, а його інструментами – оновлення державного класифікатора професій із запровадженням переліку цифрових професій, розробка навчальних програм із їх запровадження в навчальних закладах. Напрямок цифровізації реального сектору економіки має бути реалізованим через масштабні трансформації підприємств із застосуванням економічних інструментів та стимулів, а інструментами його досягнення визначено таргетинг – проведення аналізу та дослідження промислових секторів із метою оцінки їх конкурентоспроможності, перспектив розбудови; а також впровадження сучасних інформаційних технологій в промисловості та визнання міжнародних стандартів «Індустрії 4.0». Для реалізації проектів цифрових трансформацій в Концепції пропонується ініціювання та запровадження концесійних та сервісних моделей організації фінансування, розбудови та управління інвестиційними проектами [4, с. 195]. Стосовно поширення безготівкових розрахунків пропонується застосування інструментів лібералізації законодавчої, нормативної, регуляторної державної політики в сфері використання безготівкових розрахунків, лібералізація валютного регулювання та вільний доступ до використання міжнародних систем і технологій безготівкових розрахунків, створення умов для поширення та розвитку платіжних систем, а також наголошується на необхідності гармонізації вітчизняних цифрових ініціатив із європейськими та світовими науковими ініціативами в сфері цифрового розвитку [2, с. 1-18]. Підкреслимо, що зазначена Концепція, є першим і безумовно важливим кроком у формуванні концептуально-методичних засад та методичного інструментарію державного регулювання розвитку цифрової економіки [1, с. 129]. Наразі, в Концепції систематизовано та закріплено основні засади функціонування цифрової економіки, обґрунтовано напрями цифровізації суспільного та економічного життя, описано бачення трансформації економіки країни та її перетворення із традиційної в цифрову та визначено першочергові кроки інструменти і заходи, необхідні для здійснення таких перетворень, що в першу чергу пов'язані із імплементацією провідного світового досвіду щодо впровадження процесів цифровізації в реальному секторі економіки, науці, освіті, сфері охорони здоров'я, суспільному житті та державному управлінні та окреслено основні інструменти розвитку цифрової інфраструктури.

Розвиток сектору цифрової економіки залежить від низки умов, чинників, що впливають на його стан, структуру, динаміку, вектори руху та особливості, пов'язані із реаліями функціонування існуючої економічної системи та формуванням нових взаємозв'язків та взаємозалежностей підсистем, не тільки пов'язаних із розвитком нового для країни сектору цифрової економіки, але й в рамках впровадження процесів цифровізації всіх інших, традиційних секторів економіки країни [3, с. 142]. Такими чинниками виступають формування відповідного бізнес-середовища впровадження

процесів цифровізації; ресурсне забезпечення процесів цифровізації; наявність, достатність та ефективність використання інтелектуально-кадрового, дослідницько-інноваційного, фінансово-інвестиційного, техніко-технологічного забезпечення; наявність та розвиненість інфраструктури необхідної для цифровізації економіки (наявність науково-дослідних організацій, ІТ-компаній, інноваційних компаній, інноваційних центрів, розвиток інноваційно-технологічних кластерів і т.д.); та вплив кон'юнктурних факторів: попиту на ІТ-розробки, вартість впровадження цифрових та високотехнологічних процесів, стан ринкової конкуренції, рівень відкритості ринку, рівень монополізації ринку та інші.

Узагальнені результати досліджень щодо систематизації інструментів державного регулювання розвитку сектору цифрової економіки під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Інструменти державного регулювання розвитку сектору цифрової економіки

Механізми	Чинники розвитку цифровізації		
	Середовище	Ресурсне забезпечення	Інфраструктура
Інституційно-правовий	Розробка і прийняття Закону «Про цифрову економіку» та Стратегії цифрового розвитку національної економіки. Розробка та прийняття цільових програм цифровізації сфер та галузей економіки.	Розробка та прийняття концепцій: «Індустрія 4.0.», «Цифрове виробництво», «Інтернет у промисловості», «Відкрите виробництво». Зміни в законодавстві щодо визнання криптовалют як засобів платежу.	Створення відповідального робочого органу координації дій із цифровізації економіки. Розбудова інститутів розвитку цифрової економіки.
Економічний	Таргетинг – проведення аналізу та дослідження промислових секторів із метою оцінки їх конкурентоспроможності та перспектив розбудови. Удосконалення податкової, митної, інвестиційної, інноваційної політики цифрового розвитку.	Удосконалення інструментів податкової та митної політики щодо введення спеціальних ввізних мит на техніку та технології. Фондування, створення спеціальних фондів спільного, венчурного інвестування. Державні закупівлі та замовлення в секторі цифрової економіки.	Запровадження концесійних та сервісних моделей фінансування та управління інвестиційними проектами розбудови інфраструктури. Кредитування проектів розвитку цифровізації.
Адміністративно-організаційний	Перехід на системи електронного самоврядування розширення доступу до широкосмугового Інтернету. Ліцензування технологій та послуг.	Розробка регламентів переходу на електронний документообіг та оцифрування технічної документації. Визнання міжнародних стандартів Індустрії 4.0. Стандартизація та сертифікація технологій.	Розбудова та забезпечення функціонування інноваційно-індустріальної та цифрової інфраструктури.
Інформаційний соціально-	Прийняття та реалізація	Формування освітніх програм із визначенням	Підключення до широкосмугових

психологічний	національних проєктів цифровізації, впровадження ефективних моделей державно-приватного партнерства.	нових освітніх (цифрових) компетенцій персоналу. Внесення змін до класифікатора професій із розробкою переліку нових професій.	мереж Інтернет та масове використання цифрових платформ, засобів та пристроїв.
Техніко-технологічний	Розробка та реалізація проєктів поетапної цифровізації галузей промисловості країни, соціальної сфери та державного управління.	Впровадження «хмарних технологій», що забезпечать зберігання інформації та розподіл ресурсів, мінімізацію кадрових ресурсів, перехід на масове провадження роботизованих технологій виробництва.	Стимулювання впровадження пристроїв засобів, мобільних технологій для контролю та управління бізнес-процесами.

Дослідження методичних засад та характеристик процесів цифровізації економіки дало можливість для визначення та систематизації основних механізмів та інструментів державного регулювання із метою здійснення необхідного впливу на процеси створення відповідного середовища формування та розвитку цифрової економіки; ресурсного забезпечення планування та впровадження процесів цифровізації; розбудову супутньої та забезпечувальної інфраструктури цифрової економіки; та зміни кон'юнктури, пов'язані зі станом ринку інноваційних та цифрових технологій, із метою формування та розбудови цифрового сектору та забезпечення зростання конкурентоспроможності економіки країни.

Узагальнюючи слід зазначити, що основним методичним інструментарієм державного регулювання сектору цифрової економіки є інструменти інституційно-правового механізму із розробкою і прийняттям Закону «Про цифрову економіку», Стратегії цифрового розвитку національної економіки та концепцій економічного розвитку «Індустрія 4.0.», «Цифрове виробництво», «Інтернет у промисловості», «Відкрите виробництво» із подальшим ініціюванням прийняття цільових програм цифровізації сфер та галузей економіки.

Література

1. Васильців Т. Фінансово-економічні інструменти стимулювання розвитку ІТ-сфери України. *Економічний дискурс* : міжнародний наук. журн. 2017. Вип. 4. С. 128-136.
2. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>
3. Ляшенко В. І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку : монографія. Київ : НАН України, Інститут економіки промисловості, 2018. 252 с.
4. Юдина Т. Н. Цифровая экономика сквозь призму философии хозяйства и политической экономии. *Философия хозяйства*. 2017. № 1. С. 193-201.

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

В умовах перебудови держави і економічних, фінансових, правових та інших трансформацій важливого значення набуває вивчення проблеми безпеки, зокрема національної, економічної та фінансової.

Правильне вирішення проблеми забезпечення безпеки держави залежить від чіткого розуміння основного понятійного апарату, який використовується при її здійсненні, і насамперед – уточнення такої категорії як «безпека». З точки зору системного підходу, який досить аргументований, безпеку можна визначити як властивість системи, що забезпечує її стійке і стабільне функціонування та розвиток в умовах виникнення різних видів зовнішніх і внутрішніх загроз.

У підручнику за редакцією проф. С. М. Фролова надано визначення поняття «безпека» – це стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз [1, с. 10].

З набуттям незалежності та закладанням базових засад державності Конституцією України 1996 р. було визначено необхідність здійснення безпеки різних сфер суспільного життя, зокрема й економічної.

У 1997 р. Верховною Радою України схвалено Концепцію національної безпеки України, в якій національна безпека трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз і є необхідною умовою збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей.

19 червня 2003 р. був прийнятий Закон України «Про основи національної безпеки України», у якому зазначено, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів людини та громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам.

12 лютого 2007 р. прийнято Стратегію національної безпеки, в якій підкреслено взаємодію з системою міжнародної політики.

2 березня 2007 р. прийнято Методику розрахунку рівня економічної безпеки України, у якій здійснено правове закріплення поняття економічна безпека.

15 серпня 2012 р. ухвалено Концепцію забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері.

29 жовтня 2013 р. прийнято Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [1, с. 16-17].

Безпечне функціонування підприємств потребує їх власної системи безпеки, завданнями якої мають бути: захист прав підприємництва; прогноз розвитку несприятливих подій; аналіз конкурентів і партнерів фірми; превентивний вияв загроз підприємству; недопущення незаконного проникнення у злочинних цілях; управління функціонуванням системи безпеки [2, с. 332].

Для вдосконалення безпеки на підприємстві потрібно проаналізувати загрози та розробити перспективний план їх усунення; утворити підрозділ або призначити відповідального за дотриманням економічної безпеки працівника.

Проблемами забезпечення безпеки підприємницької діяльності в Україні є такі: 1) наявність динамічного конкурентного середовища; 2) український ринок товарів і послуг характеризується частою зміною «правил гри»; 3) відсутні стійкі норми права

захисту інтересів суб'єктів господарювання; 4) активізація процесів криміналізації економіки України; 5) збільшення випадків рейдерських атак на підприємства [3].

Література

1. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів [Текст] : навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів економічних і юридичних спеціальностей усіх форм навчання / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України»; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. С. М. Фролова ; [С. М. Фролов, О. В. Козьменко, А. О. Бойко та ін.]. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015. 332 с.

2. Петренко О. В., Антонечко В. М. Економічна безпека підприємства: загрози та шляхи їх пересічення. *Економіка і суспільство*. Мукачівський державний університет. 2016. Вип. 2. С. 328-333.

3. Перхач О. Л. Проблеми забезпечення безпеки підприємств в Україні. *Інтегроване стратегічне управління: проблеми адміністрування, економічної безпеки та проектної діяльності* : тези доп. першої міжвузівської наук.-практ. конф. (24-26 квіт. 2013 р.). Львів, 2013. С. 48.

**МІГРАЦІЯ В УКРАЇНІ І СВІТІ:
СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ
НАСЛІДКИ.
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА, АНАЛІТИКА
ТА УПРАВЛІННЯ ЛЮДСЬКИМИ
РЕСУРСАМИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ
І ТРАНСФОРМАЦІЙ**

І.Є. Бараняк,
*провідний інженер відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів ДУ
«Інститут регіональних досліджень
ім.М.І.Долішнього НАН України»*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІГРАЦІЙНИХ СИСТЕМ І ДЕМОГРАФІЧНОГО ВІДТВОРЕННЯ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Демографи різних країн, вивчаючи проблеми демографічного відтворення до ХХ ст., мало приділяли уваги питанню міграції, недооцінювали її можливості щодо впливу на трансформацію процесів народжуваності та смертності. Проте технічний та технологічний прогрес в умовах зародження і поширення глобалізаційних ідей розвитку сучасного суспільства, створив сприятливі умови для активізації міграційної активності та мобільності населення. Кількісне зростання активів переміщення, актуалізувало потребу в дослідженні міграції та вилилось у дослідженнях цілої низки вчених зі всього світу.

Равенштейн Е., як один з перших дослідників з питань міграції населення та засновник соціально-економічної теорії міграції, на прикладі переселення населення Великобританії у північну Америку, спробував визначити вплив міграції на демографічне відтворення та сформулював одинадцять законів міграції, в яких висловив гіпотези, що головна причина переселення – економічна, більшість мігрантів – дорослі особи працездатного віку, сім'ї рідко переїжджають, населення великих міст збільшується більше за рахунок міграційного приросту ніж природного, потоки мігрантів направлені з сільськогосподарських районів в центри промисловості і торгівлі, чим більший територіальний центр, тим більше він має можливостей [1].

Науковець звернув увагу на гендерні відмінності в структурі міграційних потоків. Жінки більш мобільні у плані міжрегіонального переміщення, натомість чоловіки значно частіше переміщуються на великі відстані [2, с.36].

Проблемам міграції у своїй праці «Загальна теорія населення» велику увагу приділив французький вчений А. Сові. Зокрема, науковець виділив економічну і демографічну міграцію або поворотну та безповоротну. До першої категорії, на думку автора, відноситься міграція робочої сили (зазвичай чоловіків), часто неодружених осіб та тих, які тимчасово покидають свої сім'ї та рано чи пізно планують повернутися до сім'ї. До другого типу – належать переселенці, які переїжджають цілими сім'ями (безповоротна міграція). В такому випадку, міграція вносить демографічний внесок в розвиток демо процесів, розміри якого залежать від ступеня її сталості. Розвиваючи демографічний аспект міжнародної міграції, Сові робить ще один важливий, висновок: «Еміграція завжди має демографічні наслідки, навіть в тих випадках, коли вона являє собою тимчасову міграцію з метою знаходження роботи, так як вона роз'єднує подружжя і скорочує природні можливості до відтворення населення» [1]. Таким чином, А. Сові одним з перших серед вчених спробував теоретично обґрунтувати негативні наслідки міграції для країн-донорів робочої сили.

Поруч із законами Равенштейна та досліджень А. Сові, до класичних міграційних теорій, які з економічної точки зору описують процес міграції та зміни у демографічну відтворенні, належить економетрична модель Е. Лі

Відповідно до цієї моделі, на кожній території діють декілька груп факторів міграції, які можуть створювати ефект притягування, відштовхування та тяжіння людських ресурсів.

До основних факторів виштовхування належать чинники економічного характеру (безробіття, низький рівень доходу, високі податки); соціальні і політичні (бідність, дискримінація, обмеження на свободу совісті та віросповідання, війни); несприятливі природні і кліматичні умови і т.д.

Факторами притягування людських ресурсів може бути порівняно високий рівень економічного розвитку, більш високі доходи, безпека, можливість отримати доступ на ринок праці і інші.

Разом з факторами притягування і виштовхування, на міграційні процеси впливають проміжні чинники (фактори тяжіння) у вигляді міграційних бар'єрів. Міграційні бар'єри зростають зі збільшенням відстані між територіями і можуть виступати в якості головних регуляторів міграційних потоків. До них відносять транспортні витрати, законодавче регулювання процесу міграції, доступність інформації про потенційний регіон прибуття.

Вчений доходить до висновку, що міграція активно впливає на трансформацію освітньої структури населення територій, що залучені до процесу переміщення, а відтак опосередковано призводить до змін у системі демовідтворення. Так, фактори притягування здійснюють більший вплив на високоосвічених людей, які до того ж і так мають певне становище в регіоні походження. Висока мобільність характерна для висококваліфікованих фахівців тому, що часто міграція означає просування вгору по кар'єрній драбині і рівню доходів. Для низькокваліфікованих працівників навпаки, більше значення мають фактори виштовхування. Іншою важливою характеристикою, що впливає на схильність конкретної особи до міграції, є знаходження людини на певних етапах життєвого циклу. Так, до здійснення акту міграції схильні ті, хто здійснює зміну соціально-статусної позиції – особи, що завершують навчання й виходять на ринок праці, звільняються і здійснюють пошук нового місця праці або вступають у шлюб чи розривають шлюбно-сімейні відносини, виходять на пенсію [4].

До класичних теоретичних підходів, які з точки зору демографічних особливостей населення певної території (вік, стать, освіту, професійні здібності) пояснюють процес міграції, можна віднести теорію людського капіталу. У даному підході міграція розглядається як інвестиція в «людський капітал», що спрямована на підвищення доходів та рівня освіти.

Згідно з концепцією, вірогідність міграції зменшується з віком, відображаючи менший очікуваний виграш від переїзду людей старшого покоління. Молодь більш схильна до міграції, на відміну від старшого покоління, що, зазвичай, залишається вдома та дбає про сім'ю. У молоді більше шансів знайти роботу, так як вони готові працювати за меншу заробітну платню, а у старшого покоління, загалом, менше економічних стимулів для міграції.

Мігранти з вищою освітою проявляють більшу схильність до міграції, так як вища освіта мінімізує ризики від неї, завдяки набутим вмінням збирати та обробляти інформацію. Ризики та витрати від переїзду, скоріше всього, будуть зростати з відстанню, так як інформація про умови на ринках праці буде кращою та об'єктивнішою в країнах, що знаходяться на невеликих відстанях [5].

До демографічних теорій міграції варто віднести гендерну концепцію міграції, яка вивчає міграційні процеси крізь призму гендерних відмінностей.

Науковці, які зосереджують свою увагу на вивченні особливостей чоловічої і жіночої міграції, дійшли до висновку, що в сучасних умовах глобалізації та старіння населення відбувається процес фемінізації міграції. Через трансформацію європейських ринків праці дедалі більше зростає потреба в «емоційних» професіях: нянь, вихователів, доглядальниць за людьми похилого віку та зменшується потреба у виключно чоловічих видах зайнятості. Оскільки «емоційні» професії у великій мірі гендерно детерміновані, то чисельність жінок-мігрантів у Європі значно зростає [6]. Вчені гендерного напрямку досліджень визначили, що порівняно з чоловіками, жінки більш економічно розпоряджаються заробітками та відсилають більшу частину свого доходу в країну походження, а також встановлюють більш суворий контроль за цільовим використанням грошових переказів для людського та економічного розвитку домогосподарств [7]. Щодо вікового розподілу мігрантів, то він є доволі рівномірним.

Проте серед чоловіків істотно вища частка молоді до 30 років, а серед жінок – до 50 років, адже міграційна активність молодих жінок значно стримується народженням та вихованням дітей. Жінки старшого віку, через особливості європейських ринків праці, мають кращі можливості працевлаштуватися закордоном, в той час як у чоловіків ймовірність працевлаштування – навпаки зменшується з віком.

Гендерні особливості міграції з України досліджує С. Одинець, Г. Герасименко. Дослідники наголошують на таких відмінностях жіночої та чоловічої міграції як вибір країни; працевлаштування; розпорядження фінансами; кількість коштів, які пересилаються в Україну тощо. Українські вчені дійшли до висновку, що жінки мігрують не тільки з метою заробляти гроші, а й дуже часто вони просто тікають від обставин (особистісних, сімейних, професійних), які склалися. Тому міграція стає для них своєрідною втечею, яка дозволить кардинально покращити життя родини, і не тільки фінансово. Як зазначає С. Одинець міграція для багатьох українських жінок, це колосальний життєвий переворот. Дослідниця вживає таке поняття як «вакцинація мобільністю», під якою розуміє явище, в процесі якого людина отримує принципово новий досвід, після якого починає раптом переосмислювати усю себе, і все прожите. Її життя починає ділитися на час до та після першого перетину кордону віддаленої країни. І хоч на її думку повернутися у ту саму географічну точку можна, то повернутися тією самою практично неможливо. Окрім цього, родина мігрантки також змінюється.

Вивченню особливостей впливу трудової міграції на сімейні ролі її учасників багато уваги приділяє В. Володько.

Дослідниця намагається з'ясувати структуру цих ролей в міграційний та післяміграційний періоди, а також зміни, що мають місце у сімейному житті трудових мігрантів у процесі набуття досвіду трудової міграції. У рамках прикладного дослідження В. Володько виокремлює шість головних сімейних ролей: домогосподарська, годувальна сім'я, батьківська, голови сім'я, репродуктивна та сексуальна. у післяміграційний період більшість респонденток поверталися до доміграційних моделей сімейного функціонування [8, с.40-41].

Підсумовуючи, варто відзначити, що процеси демографічного відтворення тісно пов'язані через міграцію з загальною економічною ситуацією в країнах-походження та країнах-поглинання людських ресурсів. Економічні теорії міграції у своїй суті намагаються пояснити причини міграції та стали основою для теоретичного обґрунтування нового утворення – територіальної міграційної системи. В той час як демографічні концепції міграції швидше пояснюють наслідки міграційної активності, визначають закономірності розвитку демоподій.

Література

1. Василенко П. В. Зарубежные теории миграции населения [Електронний ресурс] / П. В. Василенко – Режим доступу до ресурсу: <http://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnye-teorii-migratsii-naseleniya>.
2. Чорна В. О. Специфіка та детермінанти трудової міграції у Південному регіоні України : дис. канд. соц. наук : 22.00.04 – спец / Чорна Вікторія Олександрівна – Запоріжжя, 2016. – 255 с.
3. Сова А. Общая теория населения [Електронний ресурс] / А. Сова. – 1977. – Режим доступу до ресурсу: http://www.demoscope.ru/weekly/knigi/sovi/sovi_t2.pdf.
4. Абылкаликов С. И. Экономические теории миграции: рабочая сила и рынок труда [Електронний ресурс] / С. И. Абылкаликов, М. В. Винник. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.hse.ru/mag/27364712/2012--12/71249233.html>.

5. Синковець Н.І. Аналіз основних теорій міжнародної міграції в сучасному економічному просторі http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/2927/2622
6. Абдуразакова Н. Г. Гендер и миграция (к постановке проблемы) [Електронний ресурс] / Н. Г. Абдуразакова – Режим доступу до ресурсу: <https://cyberleninka.ru/article/n/gender-i-migratsiya-k-postanovke-problemy>.
7. Курій Л. О. Фемінізація міжнародної трудової міграції і проблема збереження людського капіталу [Електронний ресурс] / Л. О. Курій – Режим доступу до ресурсу: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/2011_5_1/119-122.pdf.
8. Ілик Х. В. Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні : дис. канд. соц. наук : 22.00.04. / Ілик Христина Василівна – Львів, 2017. – 233 с.

М.В. Бачинська,
к.е.н., науковий співробітник
відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М.І. Долишнього НАН України»

ТЕНДЕЦІЇ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Зростання міграційної активності населення в Україні, особливо осіб працездатного віку досягає великих масштабів. Багато країн вже почали конкурувати між собою за залучення працівників. Попит на українських заробітчан найбільше зростає в Чехії, Польщі, Словаччині, Литві і Хорватії. Так, за підрахунками Союзу підприємців і роботодавців Польщі для підтримки зростання економіки цієї країни необхідно залучити 5 млн емігрантів, а загальна кількість виданих запрошень на роботу в 2018 році для українців складе 3 млн. [1].

Міграції населення є складним суспільним феноменом, що вивчається багатьма науками, зокрема історією, правознавством, економікою, демографією, географією, соціологією тощо. У трактуваннях поняття «міграція» немає однотайності. Існує дуже багато поглядів на сутність цього явища, що знайшло відображення у розмаїтті визначень цього феномену. Дослідження різноманітних аспектів міграцій, зокрема, міграційної активності висвітлено в працях науковців міжнародного рівня, таких як Д. Маккензі та Д. Массей. Дослідженнями міграції в Україні займаються науковці НАН України, Е.М. Лібанова, О.В. Позняк, О.А. Малиновська, У.Я. Садова, Л.К. Семів.

Міграційну активність населення можна розглядати в «широкому» сенсі слова як сукупність будь-яких переміщень людей у просторі і в більш «вузькому» значенні слова як сукупність переселень людей, пов'язаних зі зміною ними місця проживання на відносно тривалий термін. Міграція населення у «вузькому» сенсі слова – це безповоротна форма руху населення (переселення) між поселеннями, а в широкому – переселення, маятникова та сезонна міграція.

Існує науковий підхід, що розглядає три можливих підходи зарахування до міграційної активності різних видів територіального руху населення. По-перше, під міграційною активністю розуміється все різноманіття просторового руху населення, незалежно від його характеру і цілей. Сюди відносять переїзди з одних населених пунктів в інші, щоденні поїздки на роботу або навчання за межі населених місць, прибуття в той чи інший район на тимчасові, в тому числі і сезонні, роботи, поїздки у відрядження, відпустку та інші переміщення. Більшість дослідників усувають з міграції ті просторові переміщення, які здійснюються в межах одного і того ж населеного пункту. По-друге, до міграційної активності зараховують такі просторові переміщення,

які здійснюються між населеними пунктами, які ведуть до постійної або тимчасової зміни місця проживання, а також є регулярним двостороннім рухом між місцем проживання і сферою праці або навчання. Не враховуються епізодичні ділові та рекреаційні поїздки з одних населених місць в інші. Нарешті, до міграційної активності відносять такий процес просторового руху населення, який насамкінець веде до його територіального перерозподілу. У цьому випадку віднесення просторового переміщення до міграції визначається фактичним переселенням з однієї місцевості в іншу і в окремих країнах формальною реєстрацією у новому місці проживання. Залежно від одного з трьох підходів або їх комбінації можна до міграції віднести будь-який набір видів територіального переміщення населення. Не випадково у фаховій літературі можна зустріти протилежні точки зору. До міграції відносять зміну місць проживання і маятникову міграцію, у той час, як маятникову міграцію потрібно вилучити, позаяк вона є лише особливою формою розселення. Міграційні процеси у світі неможливо повністю спинити тому, що в країнах з розвинутою економікою існують роботи, які згодні виконувати іноземні мігранти за значно нижчу заробітну плату, ніж місцеве населення. Тому одним з основних завдань, яке стоїть перед переважною більшістю країн світу, зокрема і Україною, – це вивчення міграційних процесів та їх контроль як на регіональному, так і на державному рівнях.

В найближчі роки міграційні процеси в Україні посиляться за рахунок високого попиту на кваліфіковану робочу силу, а через кілька десятків років дефіцит кадрів в Україні загрожуватиме економічній безпеці держави.

Додатковий ризик для України – збільшення кількості студентів, що навчаються за кордоном. Взагалі серед населення економічно активна частка наразі не досягає 50%. За експертними оцінками, сьогодні за кордоном працюють до 5 млн. українців. Найбільше працювати за кордон від'їжджають до Польщі, Чехії та Угорщини.

Міжнародна організація з міграції оцінює можливе потенційне збільшення кількості міжнародних трудових мігрантів у короткостроковій перспективі на 41%. Серед потенційних трудових мігрантів майже половина – віком від 18 до 29 років.

Саме серед таких молодих людей кількість довгострокових трудових мігрантів, які вирішили не повертатися до України, є майже вдвічі більшою ніж серед людей віком від 45 до 65 років. Додатковий ризик для українського ринку праці – збільшення кількості студентів, що навчаються за кордоном. Вже сьогодні в Україні більшість компаній не в змозі закрити власні вакансії в запланований ними термін. При цьому якщо раніше потрібно було довго підбирати персонал зі специфічними та унікальними навиками, то зараз не вистачає робітників зі звичайним набором кваліфікацій

Окрім того, що компанії не можуть знайти працівників, так вони ще й не можуть їх утримати. В Україні найвищий рівень плинності кадрів в Європі - за рік кожен п'ятий робітник звільняється і через це підприємства вимушені знову шукати нових людей. Тому українські компанії вже зараз називають дефіцит кадрів критичним. Погіршує ситуацію активне переманювання та залучення робітників з України іншими державами. .[2]

В Україні кадровий голод вже загрожуює національній безпеці. Ситуація ще більше почала ускладнюватися після введення безвізового режиму з ЄС.

Сусідні країни намагаються на повну використати компетенції українських робітників. Україна інвестує в їх навчання, але люди величезним потоком переїжджають за кордон для працевлаштування. Зупиняти це тільки за рахунок підняття зарплати не є єдиним вірним шляхом.

Один з кроків поліпшення ситуації з нестачею кадрів - це повернення трудових мігрантів назад до України, але для цього потрібно працювати в кількох напрямках, необхідно проводити реформи з перетворення України на дійсно динамічну економіку з високим попитом на робочу силу з адекватною зарплатою.

Окрім того, потрібно створювати додаткові можливості для трудових мігрантів,

які хочуть повернутися сюди і вкладати кошти в економіку, з відповідними умовами та фінансовими гарантіями для цієї категорії. Проте цим повинна опікуватися не тільки держава, але й український бізнес, який має стати прозорим і не високоризиковим.

Щодо міжнародного досвіду повернення трудових мігрантів для України, то він міг би бути корисним, але слід зважати на сьогоднішній високий рівень мобільності робочої сили. Методи, які використовували 10-15 років назад, вже зараз можуть бути неефективними. Але, наприклад, цікавим для України міг би бути досвід Польщі зі створення так званих «полонійських фірм» з наданням певних пільг, в тому числі фінансових та податкових, для поляків, що працювали за кордоном, але вирішили повернутися на батьківщину.

Література

1. Союз підприємців і роботодавців Польщі. URL : <https://inpoland.net.pl/novosti/spravzhnijj-bunt-ukraïnciv-u-polshhi-ne-khochut-pracyuvati-za-20-zlotikh-na-godinu-tomu-shho-cogo-nedostatno/>.
2. Державна служба зайнятості. URL : <https://www.dcz.gov.ua>.

М.М. Біль,
*к.держ.упр., с.н.с., старший науковий співробітник
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долишнього НАН України»*

І.М. Гринчишин,
*к.е.н., старший науковий співробітник
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долишнього НАН України»*

ЛЮДСЬКИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЇЇ СПРОМОЖНОСТІ

Реформа децентралізації, що реалізується в Україні з 2014 року, є однією з небагатьох, яка має реальні успіхи. Подальший хід реформи залежить від політичної волі центральних органів державної влади та активності самих громад. Приклад ефективного об'єднання має спонукати інші громади до активізації управлінської діяльності та мобілізації внутрішніх ресурсів з відображенням на рівні територіального розвитку.

Реалізація реформи децентралізації актуалізує дослідження *спроможності територіальних громад* (правової, організаційної, фінансової) з погляду здатності самостійного вирішення питань місцевого значення [6]. Спроможність громади залежить від ефективності використання її *ендогенного потенціалу*. Ендогенний потенціал є складною та актуальною дослідницькою категорією, яка має тривалу історію використання в державно-управлінській плановій документації України. Зокрема, в Методичних рекомендаціях щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджених 2002 року, зазначено, що проект регіональної стратегії розвитку має містити характеристику конкурентних переваг та обмежень перспективного розвитку регіону; розроблення стратегічного плану розвитку здійснюється на основі діагнозу стартових умов шляхом аналізу SWOT, у тому числі аналізу екзогенних та ендогенних факторів [5].

Ендогенний потенціал за своєю сутністю слід відрізнити від внутрішнього. Його детермінують не лише внутрішні ресурси громади, але й їх використання з відображенням на зміні стану й якості потенціалу [1, с. 270].

Ендогенний потенціал громади визначають такі *складові*: економічна (виробничий, природно-ресурсний, підприємницький, організаційно-управлінський, інфраструктурний, інноваційний, науково-інформаційний потенціал), фінансова (бюджетно-податковий, інвестиційний, потенціал реального сектора економіки, потенціал фінансово-кредитних установ, потенціал домогосподарств) і людська [3, с. 240].

Людський потенціал у загальному дискурсі відображає сукупність фізіологічних, соціопсихологічних, інтелектуально-трудова, соціально-стратифікаційних, етнокультурних можливостей суспільства, що можуть бути використані вже або в найближчому майбутньому та реалізуються в середовищі, що забезпечує їхній розвиток (відтворення, нагромадження, якісне використання).

Людський потенціал тісно пов'язаний за змістом, практикою формування і використання з людським капіталом та людським розвитком. Людський капітал формується внаслідок капіталізації людського потенціалу. Це підтверджують провідні учені-економісти: капіталізація людського потенціалу є процесом накопичення і зростання вартості людського капіталу [2, с. 70; 4]. Капіталізація людського потенціалу стосується всіх його складових: фізіологічної, що відображає стан здоров'я – фізичного і психічного; психологічної, що відображає особистісні характеристики, набуті особою – організованості, стресостійкості, моральності, адаптивності, активності і т. д.; інтелектуальної, що відображає генетично закладені здібності людини, рівень їх використання і розвитку; освітньо-кваліфікаційної, що відображає рівень здобутих (втрачених) знань і кваліфікації; соціальної, що відображає нові соціальні контакти (символічне поле зв'язків); культурної, що відображає прийняття і збереження цінностей, норм, традицій.

Людський потенціал є потужною детермінантою спроможності територіальної громади. Це підтверджує його змістовність та складові оцінки, про що буде йти мова нижче (рис. 1).

Рис. 1. Людський потенціал у забезпечення спроможності територіальної громади

Джерело: складено авторами.

Людський потенціал територіальної громади як сукупність зазначених властивостей формує населення, яке: постійно проживає в межах громади, незалежно від місця працевлаштування (навчання); регулярно перебуває поза межами громади, однак періодично повертається, здійснює різні інвестування в місцеву економіку (допомога рідним, закупівлі, вкладення в місцевий бізнес тощо); тимчасового перебуває на території громади, працевлаштоване (навчається) тут та може залишитись тут надалі.

Таблиця 1

Показники оцінки людського потенціалу
територіальних громад в Україні

№ з/п	ПОКАЗНИКИ
<i>Демографічна складова</i>	
1	Чисельність зареєстрованого населення, осіб; чисельність фактично проживаючого населення, осіб; демовідтворення за останні 5 років (втрати, приріст), %; чисельність домогосподарств, одиниць; чисельність осіб пенсійного віку (старше 60 років), осіб; чисельність молоді до 15 років, осіб; кількість народжених, осіб; кількість померлих, осіб; щільність населення, осіб/км кв.
<i>Інтелектуально-трудова складова</i>	
2	Чисельність економічно активного населення, осіб; чисельність зайнятих, осіб; чисельність самозайнятих, осіб; чисельність безробітних, осіб; кількість осіб, які перебувають за кордоном (мігрантів), осіб; кількість робочих місць суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, одиниць; кількість осіб, які перебувають за кордоном (мігрантів), осіб; середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих на суб'єктах господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, грн; середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих на суб'єктах господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, грн
<i>Соціально-управлінська складова</i>	
3	Кількість структурних підрозділів в апараті ради ОТГ, одиниць; кількість співробітників в апараті ради ОТГ, одиниць; зміна кількості співробітників в апараті ради ОТГ з моменту створення, %; середньомісячна заробітна плата працівників, зайнятих в апараті ради ОТГ, грн; кількість проєктів міжмуниципального співробітництва, одиниць; кількість проєктів транскордонного, міжнародного співробітництва, одиниць; кількість планових зустрічей керівництва ОТГ з представниками бізнесу, раз/рік
<i>Соціально-економічна складова</i>	
4	Наявний дохід у розрахунку на одного жителя, грн; кількість осіб, які потребують соціального захисту, осіб; кількість домогосподарств, які отримують субсидії, одиниць; кількість суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність в ОТГ, одиниць; кількість специфічних просторових утворень для підтримки бізнесу (бізнес-інкубаторів, індустріальних парків тощо), одиниць
<i>Соціально-інфраструктурна складова</i>	
5	Кількість дошкільних навчальних закладів, одиниць/місць; кількість загальноосвітніх навчальних закладів, одиниць/місць; кількість професійно-технічних навчальних закладів, одиниць/місць; кількість закладів вищої освіти, одиниць/місць; кількість закладів охорони здоров'я (приймальні сімейних лікарів, фельдшерсько-акушерські пункти, амбулаторії, лікарні), одиниць/місць; кількість закладів торгівлі, одиниць; кількість ЦНАП на території громади, одиниць; наявність відділення поліції на території громади, одиниць; наявність пожежної бригади, одиниць; благоустрій житла – електро-, газо-, водопостачання, каналізаційне відведення, утилізація відходів, підключення до широкосмугового Інтернету, %; довжина доріг з твердим покриттям, км/кв. площі
<i>Соціально-політична складова</i>	
6	Кількість громадських організацій, одиниць; кількість політичних організацій, одиниць; кількість молодіжних центрів, одиниць
<i>Культурна складова</i>	
7	Кількість закладів культури (театрів, концертних приміщень, музеїв), одиниць/місць; кількість мистецьких шкіл (музичних, художніх, хореографічних тощо), одиниць/місць; кількість спортивних споруд, одиниць/місць; кількість виставкових заходів і ярмарок на території ОТГ, одиниць на рік

Джерело: складено авторами.

Прикладні особливості дослідження людського потенціалу громади дає змогу розкрити *методика його оцінки на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ)*. Використання відповідної методики утруднене початковістю формування статистичної бази оцінки ОТГ в Україні. Разом з тим, це перспективний напрям наукових досліджень. Нині проводиться багато соціологічних (експертних) опитувань на рівні Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України у рамках реалізації Програми Ради Європи «Децентралізація і реформа місцевого самоврядування в Україні». Їх результати, дані місцевих бюджетів, деякі показники з сайту «Децентралізація в Україні» дають змогу відібрати індикатори, аналіз яких виявляє поточний стан, проблеми і перспективи використання людського потенціалу громад.

Оцінювання людського потенціалу ОТГ слід здійснювати за складовими – демографічною, інтелектуально-трудою, соціально-управлінською, соціально-економічною, соціально-інфраструктурною, соціально-політичною і культурною. Кожна складова розкриває певні можливості громади, які є сформованими і набутими. Більшість з них можуть бути мобілізованими у короткому періоді часу. Питання – у кваліфікації управлінських кадрів та їх активності щодо залучення додаткових ресурсів для використання ендogenous потенціалу (табл. 1).

Отже, людський потенціал територіальної громади є складною оціночною категорією. Наукові дослідження різних питань використання ендogenous потенціалу ОТГ в Україні лише починаються. Важливо сформувані належні методичні підходи оцінки спроможності територіальних громад, яка залежить від ефективності використання ними ендogenous потенціалу. Ключовою його складовою є людський потенціал, який в умовах високої міграційної активності населення України є особливим стратегічним ресурсом подальшого розвитку громад. Наявність кадрів в апараті управлінських структур, ініціації бізнесу і самозайнятості є рушіями збереження громад. У наступних публікаціях автора буде здійснена апробація методики оцінки людського потенціалу для окремих ОТГ в Україні з метою виявлення сильних і слабких сторін даного процесу в контексті забезпечення їх спроможності.

Література

1. Біль М. М., Лещух І. В., Попадинець Н. М. Наукові засади дослідження ендogenous потенціалу територіальних громад. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 26. С. 267-274.
2. Дерій Ж. В. Механізм капіталізації людського потенціалу: складові та їх взаємодія. *Економічний простір*. 2013. № 79. С. 69-77.
3. Лещух І. В., Біль М. М., Попадинець Н. М. Ендogenous потенціал територіальної громади: зміст і структура. *Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (28 лист. 2018 р.). Львів : Львів. ін-т МАУП, 2018. С. 236-241.
4. Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. та ін. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : монографія / НАН України ; Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2008. 468 с.
5. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо формування регіональних стратегій розвитку : Наказ Міністерства економіки та питань європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002 р. URL: www.rv.gov.ua/sitenew/data/upload/photo/REGrozv.doc (дата звернення: 24.05.2019).
6. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 333-р від 1.04.2014 р. URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80> (дата звернення: 24.05.2019).

*О.С. Гринькевич, д.е.н., доцент,
професорка кафедри статистики ЛНУ імені Івана Франка*

*Т. З. Кубішин, студентка магістратури
Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,
заступник головного лікаря з медичної частини
КНП «Золочівська центральна районна лікарня»*

*Л.Г. Данилюк, к.е.н., доцент, завідувач кафедри
менеджменту організацій Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП»,*

КАДРОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ МЕДИЧНОЇ РЕФОРМИ: ПРИКЛАДИ УСПІШНОЇ ПРАКТИКИ У ПРОЕКТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

З 2017 року в Україні розпочато активну фазу процесів реформування системи охорони здоров'я. Нормативними актами, які визначають і регламентують ці процеси є Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. [4], Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я» [7] від 06.04.2017 р. № 2002-VIII, Закон України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» [8]. Зазначені на низка інших документів [9-12] забезпечили правову основу для старту процесів реформування медичної галузі та їх реалізацію у три етапи: 1) підготовчий (2017 р.); 2) впровадження, який передбачає поетапний процес реформ у первинній, вторинній і третинній медичній допомозі (2018-2020 рр.), 3) етап інтеграції (з 2021 року).

За даними Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» медичну реформу вважають однією з першочергових в Україні, а пріоритетною її назвали мешканці східних областей країни [13]. Результати соціологічного дослідження «Ефективна первинна медична допомога в громаді» у Харківській області, проведеного у рамках проекту «Ефективна первинна медицина в громаді» ГО «Українська експертна ліга» 2019 року, виявили, що кожен другий мешканець регіону (52,1 %) «не має стійкої звички звертатися до лікаря без скарг на здоров'я для проведення профілактичного обстеження». Факторний аналіз первинних даних опитування показав, що рівень задоволення взаємодією з медичним персоналом залежить від «здатності лікаря створити довірчість бесіди та зацікавленості особистою ситуацією пацієнта, а також ретельності уваги до його проблеми» Найбільший негатив серед опитаних (17,4 %) проковує необхідність чекати у черзі на прийом до лікаря [5].

Актуальними у галузі охорони здоров'я є проблеми скорочення чисельності медичних працівників і, як наслідок, неукомплектованість посад лікарів і середнього медичного персоналу, низький рівень матеріально-технічного забезпечення медичних закладів. У медичних установах Золочівського району станом на 01.01.2019 р. зареєстровано 205,25 посади лікарів, які обіймають 199 медичних працівників, з них пенсійного віку – 59 осіб (таблиця 1).

Укомплектованість медичними кадрами у закладах охорони здоров'я Золочівського району Львівської області становить 98,4%, у тому числі Золочівській ЦРЛ – 98,7%, що трохи вище середнього показника у районі. Дані обліку медичних кадрів показують, що у ЦРЛ не зафіксовано гострої проблеми укомплектованості кадрами, але у закладі працює 130 медичних працівників, з яких 41 – пенсійного віку. Загалом частка молодих спеціалістів серед лікарів медичних закладів Золочівського району Львівської області становить 1% [2].

Таблиця 1

Характеристика медичного персоналу у Золочівському районі
станом на початок 2019 року

	Всього	у тому числі за типами закладів			
		ЦРЛ	РЛ	МЛ	АЗПСМ
		<i>Лікарі</i>			
Всього посад	205,25	139,25	21,25	4,5	25,5
Вакантні посади	3,25	1,75	0,75	0,75	-
Кількість посад, зайнятих зовнішніми сумісниками.	2,5	0,5	1	0,5	2,25
Укомплектованість., %	98,41	98,74	96,47	83,33	100,0
Кількість фізичних осіб	199	130	21	3	28
з них пенсійного віку	59	41	7	1	3

Джерело: [2].

У Золочівському районі Львівської області, як і у більшості районів областей України, має місце значна диференціація показників забезпеченості населення медичними кадрами, а відтак – якості і доступності медичних послуг. Ще однією проблемою є щорічне зменшення чисельності середнього медичного персоналу у Львівській області та Золочівському районі зокрема. Водночас, у зв'язку з вищими темпами зменшення чисельності населення, забезпеченість населення лікарями і середнім медичним персоналом залишається у більшості районів Львівської області на стабільному рівні.

У таблиці 2 наведено динаміку показників чисельності медичних кадрів у Львівській області та забезпеченості ними населення.

Таблиця 2

Динаміка показників кадрового забезпечення галузі охорони здоров'я
у Львівській області у 2010-2017 роках

Показники	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість лікарів усіх спеціальностей	15035	15113	14479	14360	14265	13960	14117	13935
Кількість лікарів на 10 тис. населення	60	60	57	57	57	56	56	55
Кількість середнього медичного персоналу	28500	28673	27462	27694	27384	26367	26184	25407
Кількість середнього медперсоналу на 10 тис. населення	113	114	109	110	109	105	104	101

Джерело: [1; 2].

На рис. 1-2 наведено динаміку показників забезпеченості лікарями і середнім медичним персоналом населення Львівської області та Золочівського району зокрема за період 1995-2017 рр..

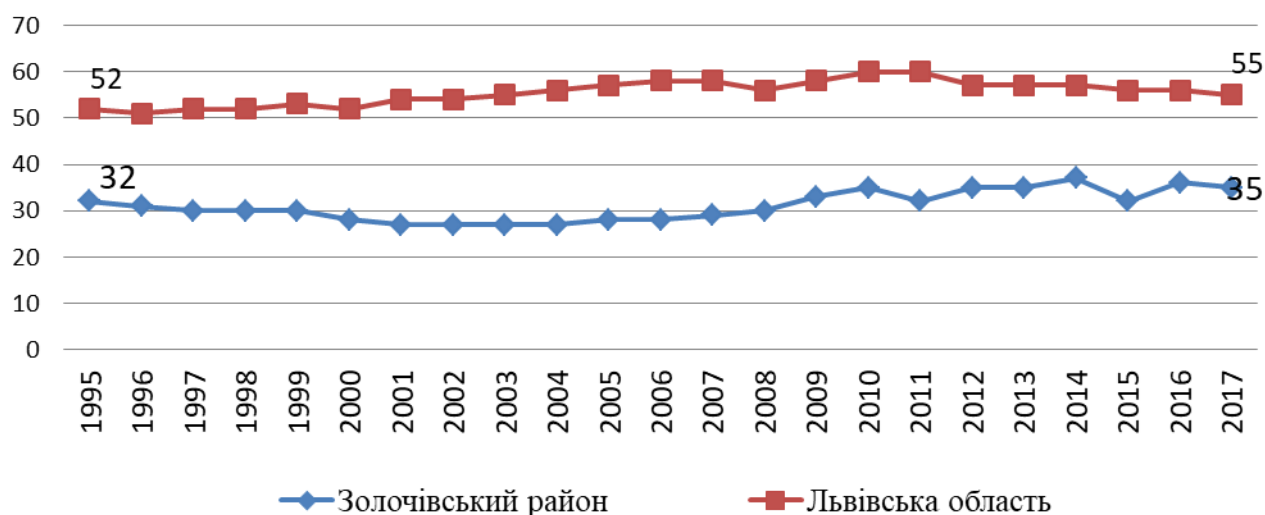

Рис. 1. Забезпеченість лікарями населення Львівської області та Золочівського району області у 1995-2017 роках (у розрахунку на 10 тис. населення)
Джерело: побудовано за [1].

Як видно з рисунку 1, у Львівській області та Золочівському районі зокрема має місце відносно стабільна динаміка показника забезпеченості лікарями населення, проте, рівень цього показника у Золочівському районі є значно нижчим. Аналогічні висновки можна сформулювати за результатами вивчення динаміки забезпечення населення середнім медичним персоналом (рис. 2).

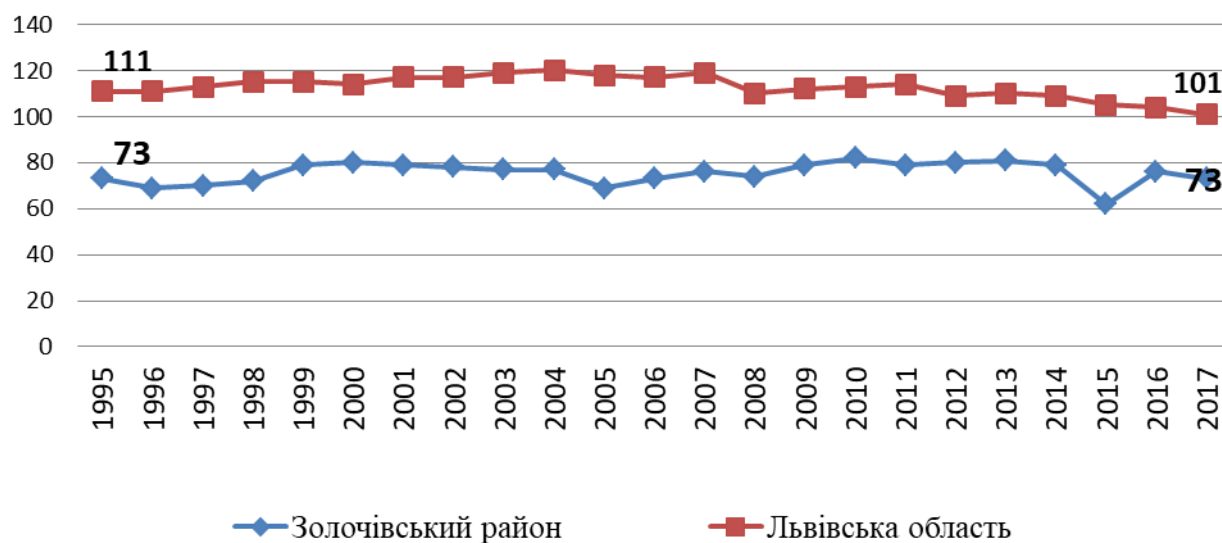

Рис. 2.5. Забезпеченість середнім медичним персоналом населення Львівської області та Золочівського району області у 1995-2017 роках (у розрахунку на 10 тис. населення)
Джерело: побудовано за [1].

За висновками міністра регіонального розвитку, будівництва і ЖКГ у 2018 році Г. Зубка, «базова медицина у сільській місцевості практично ліквідована. У 23 тисячах сіл та селищ наявні 4 тисячі амбулаторій та 12,7 тисяч ФАП. Їхній технічний стан - жалюгідний. У 71% із них відсутнє водопостачання, у 75% - водовідведення, у 82% сільських амбулаторій немає санвузлів. ФАП перетворився на проміжний пункт, через який пацієнта транспортують з точки "А" у точку "Б" - у район чи область, де є певний

рівень медицини. Таким чином ФАПи не здійснюють функцію первинної ланки медицини». На думку Зубка Г., вирішенню кадрового забезпечення закладів охорони здоров'я можуть сприяти такі заходи [3]:

- 1) створення профільних підготовчих відділень для жителів сільської місцевості у немедичних закладах вищої освіти в містах
- 2) започаткування профільних класів у сільських школах;
- 3) право першочергового зарахування до медичних вишів абітурієнтів, які уклали угоду про відпрацювання не менше 3 років у своїх сільських громадах;
- 4) підвищення стипендіального забезпечення для таких студентів, можливо частково за рахунок громад, де вони потім працюватимуть.

У законодавчих ініціативах передбачено мотиваційний пакет медичного персоналу. Насамперед ідеться про лікарів первинної ланки. За розрахунками, зарплата сільського лікаря первинної медичної допомоги в залежності від кількості пацієнтів сягатиме 15 - 30 тисяч гривень, медичної сестри - 4-8 тисяч [3].

Одним із механізмів вирішення проблем галузі охорони здоров'я є участь у конкурсах проектів місцевого розвитку (пріоритет «Заклади охорони здоров'я»), підвищення кваліфікації кадрів через професійні тренінги, програми, орієнтовані на розвиток професійної та управлінської культури.

Прикладом ефективної реалізації процесів реформування галузі охорони здоров'я є «Школа успішного медичного менеджера» (ШУММ) у Львівській області. Цей регіональний проект започаткував у 2017 року Департамент охорони здоров'я Львівської облдержадміністрації за підтримки Світового банку в Україні (Проект «Поліпшення здоров'я на службі у людей»), Проекту ULEAD та обласної профспілки працівників охорони здоров'я. У 2017 році шляхом конкурсного відбору у Школі успішного медичного менеджера взяли участь 30 керівників закладів охорони здоров'я та їх заступники, а саме, медики обласного, міського, районного рівня та сільських лікарських амбулаторій. У 2018 році список лікарів був розширений [6].

На початку 2019 року в Україні стартувала навчальна програма Leaders for Health, яку організувала компанія Be-it Health & Social Impact разом із Львівською бізнес-школою Українського католицького університету. Програма для управлінців в сфері охорони здоров'я "Leaders for Health" здійснюється в рамках проекту Світового Банку і фінансується Швейцарською агенцією з розвитку співробітництва. Основною метою програми є сформувати коло управлінців у сфері охорони здоров'я, які добре усвідомлюють основні складові реформи охорони здоров'я, наділені необхідними компетенціями та націлені на лідерство у процесі реформування закладів охорони здоров'я на рівні регіонів. Програма Leaders for Health розрахована на такі цільові групи учасників [14]: директор, головний лікар (заступник) закладу охорони здоров'я державної або комунальної форм власності; керівник (заступник) департаменту (управління) охорони здоров'я обласної державної адміністрації чи міської ради.

Основними результатами навчальної програми для менеджерів у сфері охорони здоров'я є такі [14]: 1) можливість зміцнити лідерські компетенції за напрямками: комунікація та управління стосунками, лідерство, професійна та соціальна відповідальність, розуміння сфери охорони здоров'я, бізнес-компетенції; 2) розуміння логіки процесу здійснення реформ на національному, регіональному та місцевому рівнях; 3) конкретні інструменти та рішення для управління ключовими аспектами реформи на рівні свого закладу / регіону; 4) можливість підтримки від кураторів курсу протягом одного місяця після завершення програми для розробки плану дій для реалізації конкретного проекту в рамках свого закладу/міста/області.

Участь співавтора тез (Т. Кубішин) у зазначених вище навчальних програмах для управлінців в сфері охорони здоров'я дала змогу не лише підвищити компетентності у галузі фандрайзингу (залучення коштів у некомерційні організації), управління лікарнею як комунальним підприємством, розробки стратегії розвитку

медичного закладу, підвищення якості соціальних комунікацій, але й реалізувати здобуті знання і навички у складі ініціативної групи для участі у конкурсах проектів місцевого розвитку.

Прикладами успішної проектної діяльності Золочівської ЦРЛ у 2017-2019 роках є мікропроекти, які забезпечили реалізацію таких заходів у лікарні: 1) капітальний ремонт головного корпусу (заміна дерев'яних конструкцій та перегородок між відділеннями та сходовими клітками на металопластикові); 2) придбання м'якого інвентарю (медичних матраців тощо) для покращення умов перебування пацієнтів; 3) капітальний ремонт терапевтично-інфекційного корпусу (заміна віконних та дверних блоків на металопластикові); 4) капітальний ремонт відділення анестезіології з ліжками для інтенсивної терапії. Організаціями-партнерами і співвиконавцями проектів виступили Львівська обласна рада, Золочівська районна рада, Золочівська ЦРЛ, спонсори (представники бізнесу Золочівського району та Львівської області загалом). Фінансування реалізованих проектів здійснено за рахунок чотирьох складових: місцевих бюджетів двох рівнів (обласного і районного), а також коштів спонсорів і громади.

Література

1. Головне управління статистики у Львівській області. Статистична інформація. URL: <https://www.lv.ukrstat.gov.ua>.
2. Довідка про роботу закладів охорони здоров'я Золочівського району за 2018 рік. Департамент охорони здоров'я Львівської обласної державної адміністрації.
3. Зубко Г. Як вгамувати кадрову спрагу на медперсонал: мотиваційний пакет. Геннадій Зубко розповів про реанімацію сільської медицини. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/7673>
4. Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1013-2016-%D1%80>
5. Кравченкова Г., Крижанівська В. Оцінка якості взаємодії лікарів / медичних установ первинної медицини з пацієнтами. Презентація за результатами соціологічного опитування. Українська експертна ліга за підтримки експертів Борисов Р, Хижняк О., Фоломєєв М., Решетняк О., Довгопол М. у рамках проекту «Ефективна первинна медицина в громаді». Харківська область, 2019.
6. На Львівщині триває креативний проект "Школа успішного медичного менеджера". Прес-служба Львівської обласної державної адміністрації. URL: <https://loda.gov.ua/news?id=38896>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони здоров'я. Закон України від 06.04.2017 р. № 2002-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19>.
8. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення. Закон України від 19.10.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19>.
9. Про затвердження Концепції управління якістю медичної допомоги у галузі охорони здоров'я в Україні на період до 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0454282-11>
10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. №285 // Офіційний вісник України. 2016. №30. Ст.1184 (Із змін).
11. Про затвердження Методичних рекомендацій з прогнозування потреби закладів охорони здоров'я України у медичних кадрах на довгострокову перспективу.

Наказ МОЗ України від 15.08.2011 № 512. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0512282-11>

12. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про реформу охорони здоров'я в Україні»: Постанова Верховної Ради України від 21 квітня 2016 р. №1338-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. №21. Ст.450 (Із змін.).

13. Фонд Демократичні ініціативи Імені Ілька Кучеріва. Які реформи українці вважають першочерговими? URL: <https://dif.org.ua/article/yaki-reformi-ukraintsi-vvazhayut-pershochergovimi>.

14. Leaders for Health: запрошуємо на навчання для управлінців у галузі охорони здоров'я / Офіційний сайт Українського католицького університету. URL: <https://lvbs.com.ua/events/executive-health-care-managers-training-program>.

O. O. Levytska,

PhD (Economics), Senior Research Worker, State Institution "Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine"

V. Ya. Bidak,

PhD (Economics), Senior Research Worker, State Institution "Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine"

M. I. Kolosinska,

PhD (Economics), Assistant Professor, Department of Accounting and Taxation, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

INDICATORS OF MIGRATION ACTIVITY OF THE POPULATION: MONITORING AND GOVERNANCE⁴

Trends in increasing migration activity of the population observed in most countries, its transnational challenges and effects have returned migration processes to a new direction of development and have necessitated innovative approaches to interpreting this phenomenon, including its social analysis, as well as quantitative and qualitative assessment. It is relevant today to introduce a system of monitoring and analysis of indicators of population migration activity to obtain reliable information suitable for the development and improvement of socio-economic levers of counteracting the outflow of economically active population from the country or region.

The authors' position on understanding migration activity of the population is based on a systematic approach, according to which this activity is a complex characteristic formed under the influence of objective and subjective factors. Thus, in particular, migration activity of the population in a country or a region is a motivated desire and realization of migration intentions of the population (or group of people), connected with their movement in territorial-spatial and temporal dimensions between countries or regions. The main reason for migration activity is to achieve the desired living standards, quality of life and self-reproduction, as well as obtain a higher level of remuneration and institutional living conditions through permanent or temporary residence (stay) and displacement. It should be noted that labour migration activity of the population causes positive and negative socio-economic effects and risks in both the donor countries and recipients of labour migrants.

---

⁴ The research has been conducted within the framework of Applied Research "Migration Activity of the Population of the Carpathian Region" (Dolishniy Institute of Regional Research of NAS of Ukraine, No 0119U002010, 2019-2021).

Migration activity influences the changes in population distribution in a country (or region), its human resources, in particular labour potential and employment.

At the same time, some authors consider migration activity at an individual level (individual activity). This is, in particular, the ability of a person to change his/her place of residence for a certain period of time, which is accompanied by initiative activity (work, training, etc.) and changes in human potential according to needs, goals and views. In this case, human needs are determined by the influence of the environment and its capabilities (the need for quality training, decent remuneration and proper working conditions). The goals are formed as a result of performance needs (for example, goals of personal development in the new environment), and views – based on a personal experience or formed under the social environment impact (for example, views on cosmopolitanism, attractiveness of the culture of a country, etc.) [1, p. 109-110].

The broad interest of social and economic studies in the issues of population migration in Ukraine clearly demonstrates the existence of at least two problems. The first one: currently, the regulation of migration processes in the country has been concentrated not in one state agency (State Migration Service) but has been implemented within the activities of different institutions. The second problem is that there is still no effective statistical information system which can be used to permanently monitor and analyse migration allowing for development of valid forecast trends, vectors, current challenges and risks of migration processes in Ukraine, selectively tracking them on different social strata, basic population motivation, including motivation for intellectual migration. Only in 2017, the Strategy for State Migration Policy until 2025 was developed and approved in Ukraine [2]. Until that time, there was actually no comprehensive state program or strategy that would fully take into account internal and external, labour legal and illegal migration, mechanisms for attracting migration funds to the national economy, as well as protection of migrants' intellectual property.

The statistical methodology for estimating population migration in Ukraine is limited by a number of traditionally used indicators (the absolute and relative ones), namely: distribution of migrants by age groups and territories; number of arrivals, departures, net and gross migration (migration turnover) in the context of interregional and international flows; migration coefficients (in terms of arrivals, departures, net and gross migration) as a proportion of total population; migration efficiency as a ratio of migration balance to migration turnover.

However, indicators of specifically migration activity in terms of its social, economic and institutional efficiency, as well as general effect, have not been developed. Therefore, we propose our approach to measuring this indicator. From an economic point of view, migration activity of the population corresponds to the economic activity of the population and can be calculated as a ratio of the number of migrants to the total number of permanent population. In addition, measuring migration activity of the population involves structuring factors, types, forms of migration and its consequences (effects) for the social and economic development of the country's macrosystem. The monitoring system for these processes requires the formation of a set of mandatory indicators.

The peculiarities of statistical methodology are related to the measurement, quantitative description and analysis of the differentiation of migration processes and flows, based on the use of generalized indicators [3, p. 17]. At the same time, quantitative indicators, combined with qualitative ones from sample surveys may underlie the modernization of the migration component of national and regional social policy in terms of the formation of national and regional databases on migrants, control over quantitative and qualitative parameters of their mobility, monitoring of main population characteristics. This may greatly contribute to development of social (migration) capital, in particular by improving the efficiency of managing migration activity of the population, by stabilizing social security for migrants and minimizing risks in various labour markets.

In 2019 an important step towards implementation of the best international migration monitoring practices was the development (with an active support of the International Organization for Migration and the Economist Intelligence Unit) and the adoption of the Profile of Migration Governance Indicators (MGI) for Ukraine. It includes around 90 indicators grouped under the 6 different dimensions of migration governance (Table 1) [4; 5].

Table 1

Dimensions and indicators of migration governance developed by International Organization for Migration (adopted in Ukraine in 2019)

<i>No.</i>	<i>Dimensions</i>	<i>Description of indicators</i>
1	Migrants' rights	The indicators assessing the extent to which migrants have the same status as citizens in terms of access to basic social services such as health, education and social security. The indicators also describe the rights of migrants to family reunification, to work, and to residency and citizenship. The ratification of the main international conventions is also included within this group
2	Whole-of-government approach	The indicators assessing a country's institutional, legal and regulatory frameworks related to migration policies. This group also reviews the existence of national migration strategies that are in-line with development, as well as institutional transparency and coherence in relation to migration management. The indicators also investigate the extent to which a government collects and uses migration data
3	Partnerships	This group focuses on a country's efforts to cooperate on migration-related issues with other states and with relevant non-governmental actors, including civil society organizations and the private sector. Cooperation can lead to improvements in governance by aligning and raising standards, increasing dialogue and providing structures to overcome challenges
4	Well-being of migrants	The indicators concern a country's policy for managing the socio-economic well-being of migrants, through aspects such as the recognition of migrants' educational and professional qualifications, provisions regulating student migration and the existence of bilateral labour agreements between countries. Indicators equally focus on policies and strategies related to diaspora engagement and migrant remittances
5	Mobility dimensions of crises	This group studies the type and level of preparedness of a country when it is faced with mobility dimensions of crises, linked to either disasters, the environment and/or conflict (i.e. war conflict in Ukraine). The questions are used to identify the processes in place for nationals and non-nationals both during and after disasters, including whether humanitarian assistance is equally available to migrants as it is to citizens
6	Safe, orderly and dignified migration	This group analyses a country's approach to migration management in terms of border control and enforcement policies, admission criteria for migrants, preparedness and resilience in the case of significant and unexpected migration flows, as well as the fight against trafficking in human beings and smuggling of migrants. It also assesses efforts and incentives to help integrate returning citizens

Source: elaborated by the authors according to [5].

Due to the Profile, it will be possible to compare Ukrainian migration policies with real-world best practices. This will allow Ukrainian government agencies to evaluate their programmatic activities and facilitate strategic planning. However, the incompleteness of economic reforms in the country, the low level of remuneration of many professional groups, the lack of adequate number of attractive jobs lead to excessive temporary and long-term emigration activity not only for the representatives of the mass labour professions, but also for highly qualified specialists.

References

1. Migration Phenomena and Processes: Concepts, Methods, Facts: 2nd edition – supplemented and revised / U. Ya. Sadova, R. T. Tesliuk, M. M. Bil, O. T. Ryndzak, O. P. Mulska, et al; State Institution “Dolishny Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine”. Lviv, 2018, 226 p.
2. On Approval of the Strategy for State Migration Policy of Ukraine for the Period up to 2025: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 482-r of July 12, 2017 / Legislation of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>
3. Statistics: Tutorial [2nd edition, ed.] / S. O. Matkovskyy, L. I. Halkiv, O. S. Hrynkevych, O. Z. Sorochak. Lviv, New World-2000, 2011, 460 p.
4. Ukraine approves IOM Migration Management Indicators // International Organization for Migration, 2019. URL: <http://iom.org.ua/en/ukrayina-zatverdzhuye-indykatory-upravlinnya-migraciyeyu-za-pidtrymky-mom>
5. Migration Governance Indicators / IOM’s Global Migration Data Analysis Centre. URL: <https://gmdac.iom.int/migration-governance-indicators>

О.Р. Марець,

*к.е.н., доцент, доцент кафедри статистики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МОВИ ПРОГРАМУВАННЯ R У ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ТА АНАЛІТИЦІ ДАНИХ

Безмежні можливості для візуалізації – одна із причин, чому мова програмування R зараз набуває популярності [3].

Хочемо зосередитись на одному з видів візуального представлення географічних даних, яка зараз дуже популярна – так звана карта *tilegrid*, яка є альтернативою хороплетним картам. Це суміш таблиці та карти, де географічні елементи представлені полігонами однакового розміру. Завдяки цьому є можливість добре роздивитися дані та тенденції і збільшується кількість інформації, яку можна представити за допомогою одної діаграми без втрати її наочності.

На рис. 1 представлено порівняння карт Львівської області: (а) адміністративна карта; (б) *tilegrid*.

(a)

(б)

Рис. 1. Два варіанти представлення карти Львівської області
 Джерело: (а) <http://ukrainaincognita.com/karty/karty-oblastei-ta-raioniv/karta-lvivskoi-oblastij> (б) побудовано автором.

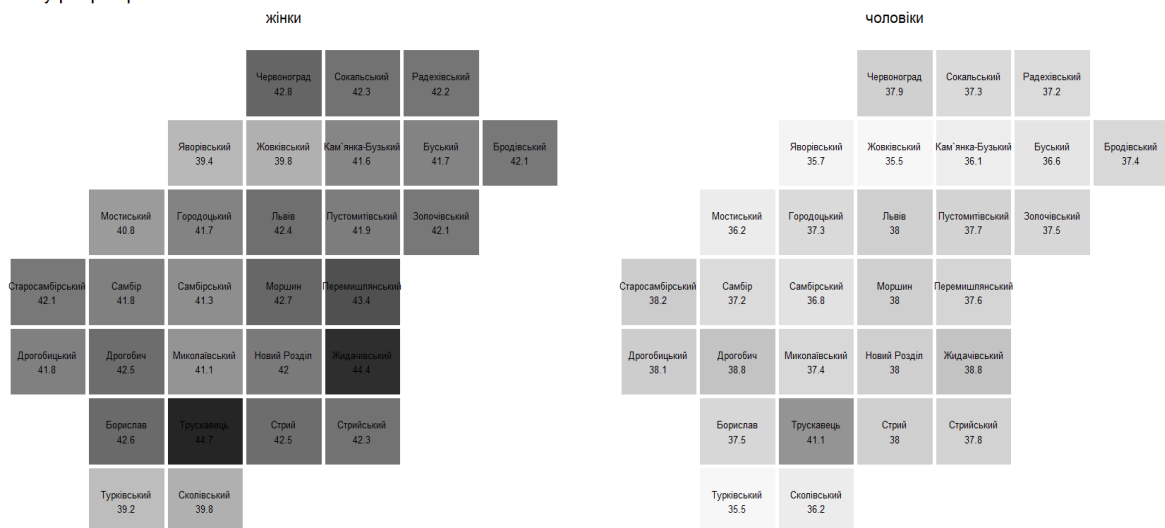
Отже бачимо, що на цій карті всі полігони однакового розміру та використане кодування кольором, щоб показати значення показника, яке візуалізують. Таке представлення спрощує зчитування інформації.

Незважаючи на те, що така форма візуалізації даних зараз дуже популярна, користувачам, які вперше з нею стикаються, вона може видатись надто абстрактною та незвичною. Тому всі полігони підписані назвами районів Львівської області. Також на графіку немає легенди – вона не потрібна, оскільки всюди є підписи значень.

Надалі для демонстрації можливостей мови програмування R ми будемо використовувати дані Головного управління статистики [4]. Для перетворень даних в потрібний формат ми використовували бібліотеку R `dplyr` [2], а для побудови діаграм – бібліотеку `ggplot2` [1].

Перш за все розглянемо середній вік чоловіків та жінок Львівської області (рис. 2).

Середній вік населення Львівської області у 2018 р., років
 у розрізі регіонів та статей

Дані: Головне управління статистики у Львівській області

Рис. 2. Tilegrid map середнього віку населення Львівської області
 у розрізі регіонів і статей
 Джерело: побудовано автором на основі даних [4].

Перше, що кидається в очі при аналізі цих карт – насиченість кольорів: ліворуч вони темніші, а праворуч світліші, тобто середній вік жінок є вищим, за середній вік чоловіків (рис. 2). Також на обох графіках виділяється м. Трускавець з вищим середнім віком на фоні всіх інших адміністративних одиниць.

Розріз даних можна змінити – наприклад, щоб прослідкувати динаміку середнього віку мешканців Львівської області упродовж 2003-2018 рр. (рис. 3).

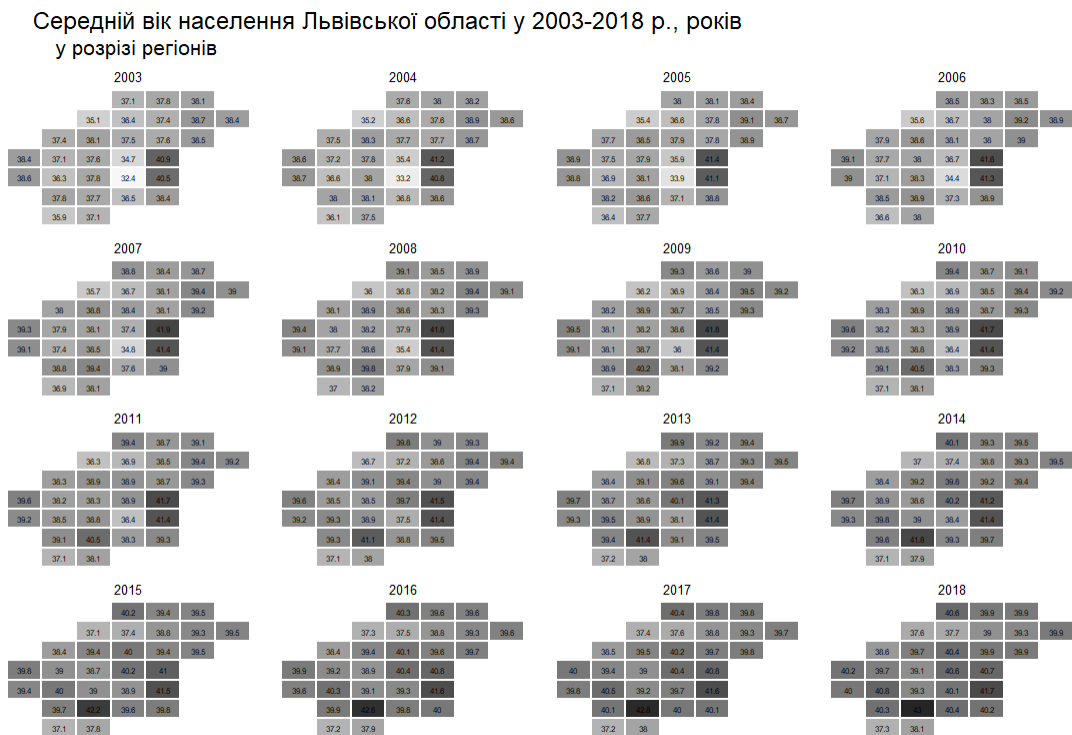
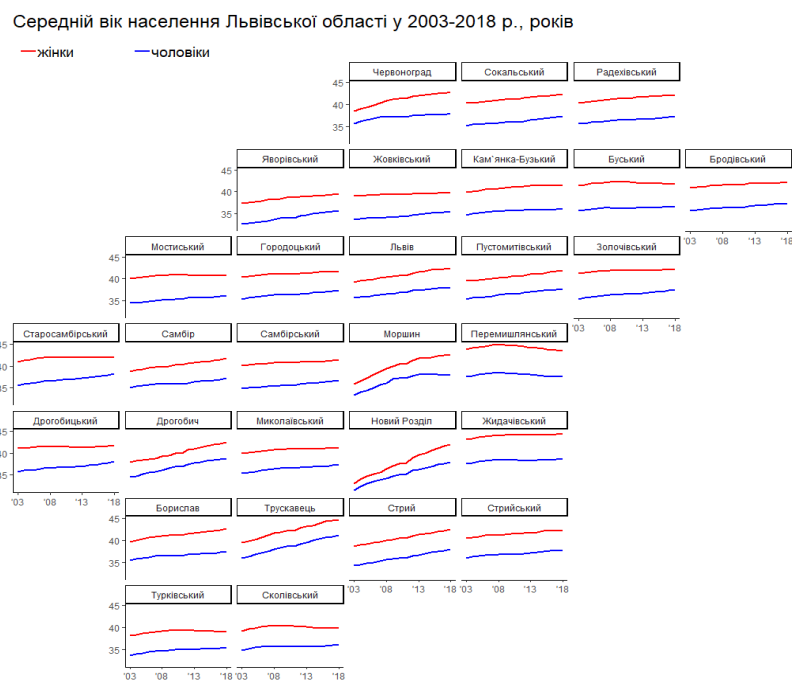

Рис. 3. Середній вік населення Львівської області у 2003-2018 рр.
Джерело: побудовано автором на основі даних [4].

На даній карті лаконічно зображено середній вік населення Львівської області за період 2003-2018 років. Можна звернути увагу на те, що починаючи із 2012 року середній вік населення міста Трускавця починає збільшуватись, у 2012 році цей показник становив 41,4 років, то у 2018 році – 43 роки (рис. 3).

Продовженням ідеї спрощених карт є панелі з графіками, де розміщення кожного з них відповідає позиції на карті (рис. 4). Відповідно до такого підходу за допомогою панелі можна розмістити будь-який тип графіка і візуалізувати завдяки цьому регіональні особливості в даних.

Дана графік-карта складається із 29 маленьких графіків, які характеризують кожен регіон Львівщини. На осі ординат зазначається середній вік, а на осі абсцис – роки. Завдяки такій візуалізації даних можна швидко побачити, що відбувалось у регіонах Львівської області за період 2003-2018 рр. Так, для прикладу у Новому Роздолі та Стрию спостерігалась стрімка тенденція до збільшення середнього віку як чоловіків, так і жінок, а ось у Перемишлянському районі середній вік чоловіків, починаючи із 2008 року, починає зменшуватись (рис. 4).

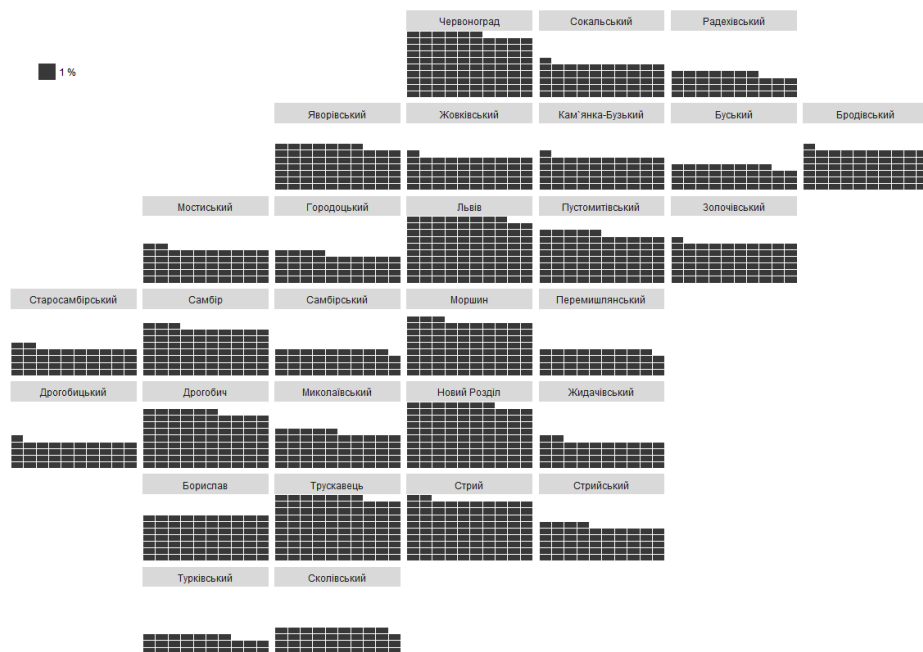
Дані: Головне управління статистики у Львівській області

Рис. 4. Панель з графіками середнього віку населення Львівської області у 2003-2018 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [4].

За допомогою такої комплексної візуалізації даних можна зображувати й інші типи графіків. Покажемо, як виглядає waffle chart на панелях графіків – це теж досить новий вид візуалізації, який показує структуру і використовується як альтернатива секторним діаграмам (рис. 5).

Рівень обладнання загальної площі житлового фонду Львівської області (на кінець 2017 р., %) водогонном

Дані: Головне управління статистики у Львівській області

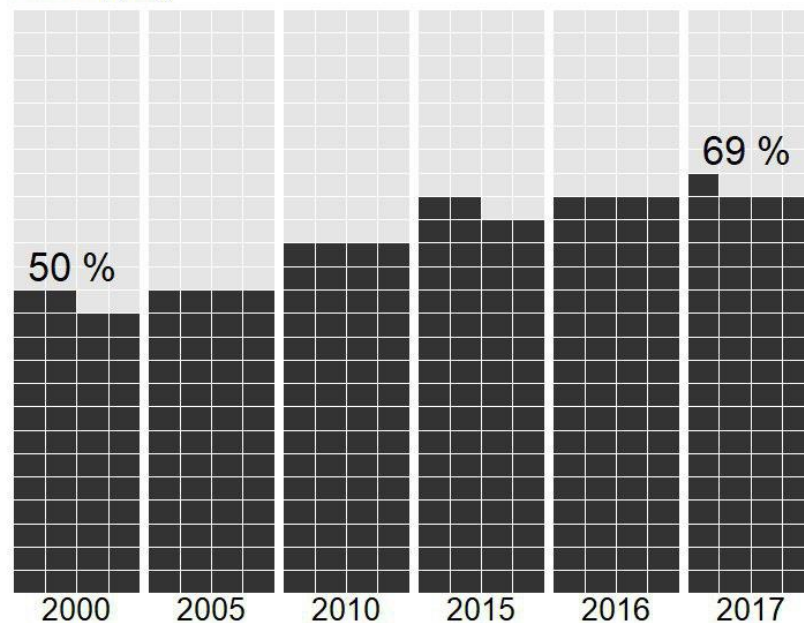
Рис. 5. Рівень обладнання загальної площі житлового фонду Львівської області водогонном (кінець 2017 р.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [4].

На рисунку 5 за допомогою маленьких чорних кубиків, кожен з яких представляє 1 %, показано відсоток площі житлового фонду регіону, яка обладнана водогонном. Наочно показано, що у місті Львові та у всіх великих містах вагома частка площі житлового фонду обладнана водогонном, а в таких районах як Турківський, Радехівський та Дрогобицький така частка є незначною.

Цей же принцип можна використати, щоб відобразити структурні дані в динаміці (рис. 6).

Відсоток загальної площі житлового фонду Львівської області, обладнаної водогонном на кінець року

Дані: Головне управління статистики у Львівській області

Рис. 6. Рівень обладнання загальної площі житлового фонду Львівської області водогонном (2000-2017 рр.)

Джерело: побудовано автором на основі даних [4].

Отже, мова програмування R дуже динамічно розвивається, зокрема у сфері візуалізації даних, і виникає проблема з використанням термінології. Зокрема є потреба в українських відповідниках термінів *tilegrid* та *waffle chart*.

Література

1. H. Wickham. Ggplot 2: Elegant Graphics for Data Analysis. Springer-Verlag New York, 2016.
2. Hadley Wickham, Romain Francois, Lionel Henry and Kirill Muller (2019). dplyr: A Grammar of Data Manipulation. R package version 0.8.0.1. URL : <https://CRAN.R-project.org/package=dplyr>
3. R programming for beginners – Why you should use R. URL : https://www.youtube.com/watch?v=9kYUGMg_14s
4. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області. URL : <http://www.lv.ukrstat.gov.ua/>

О.П. Мульска,
к.е.н., науковий співробітник
відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долішнього НАН України»

НАЦІОНАЛЬНИЙ РИНОК ПРАЦІ ТА МІГРАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ: УМОВИ БАЛАНСУВАННЯ

Структурні зрушення, що відбуваються в економіці України на сучасному етапі, призводять до суттєвих негативних змін на ринку праці. Вони полягають у зростанні масштабів загального і довготривалого безробіття та, як наслідок, неефективного використання трудового потенціалу населення, зменшення кількості економічно активного населення як у окремих регіонах, так і у країні загалом. Проблема запровадження активних заходів механізму попередження довготривалого безробіття набуває особливої актуальності в умовах, коли в Україні склалася вкрай складна і напружена ситуація щодо зрівноваження попиту та пропозиції на ринку праці. Відсутність реальних перспектив щодо зменшення трудової міграції та створення нових робочих місць веде до ще більшого дисбалансу національного ринку праці.

Обсяги трудової міграції в Україні зростають з кожним роком, а після запровадження безвізового режиму і відкриття окремими державами-членами ЄС внутрішніх ринків праці для українських трудових мігрантів з'явилися нові можливості на міжнародному ринку праці. Так, найбільша кількість робочої сили емігрувала до Польщі, Німеччини, Італії та Іспанії, де обсяги заробітної плати та рівень соціального забезпечення значно вищі, ніж в Україні. Процеси міграції впливають на національний ринок праці: з одного боку, еміграція зменшує безробіття у країні, а з іншого - викликає дефіцит робочої сили окремих професій і тим самим суттєво впливає на рівень заробітної плати. Ці процеси спостерігаються вже декілька десятиліть, тому дослідження балансування ринку праці в Україні в умовах посиленої міграційної активності населення є особливо актуальним.

На ринку праці України нині спостерігається кількісний дисбаланс, який поглиблюється низькими якісними характеристиками значної кількості вільних робочих місць, зокрема низьким рівнем заробітної плати. Серед вакансій, заявлених роботодавцями у 2016 р., понад 30 % мають рівень запропонованої заробітної плати, що відповідає прожитковому мінімуму, і лише у 8 % вакансій заробітна плата була вищою за середньостатистичну. При цьому низький рівень заробітної плати пропонується як висококваліфікованим представникам робітничих професій, так і фахівцям у галузі медицини, освіти, програмного забезпечення, економіки, юриспруденції тощо [2, с. 61-62].

На основі аналізу сукупного попиту та пропозиції за 2003-2017 рр. можна оцінити рівень його збалансованості⁵, який за період 2003-2017 рр. коливався у межах 90,77-97,56 % (рис. 1).

---

⁵ Рівень балансування визначався як співвідношення сукупного попиту (зайняті та вакантні робочі місця) до сукупної пропозиції (економічно активне населення) [1, с. 203].

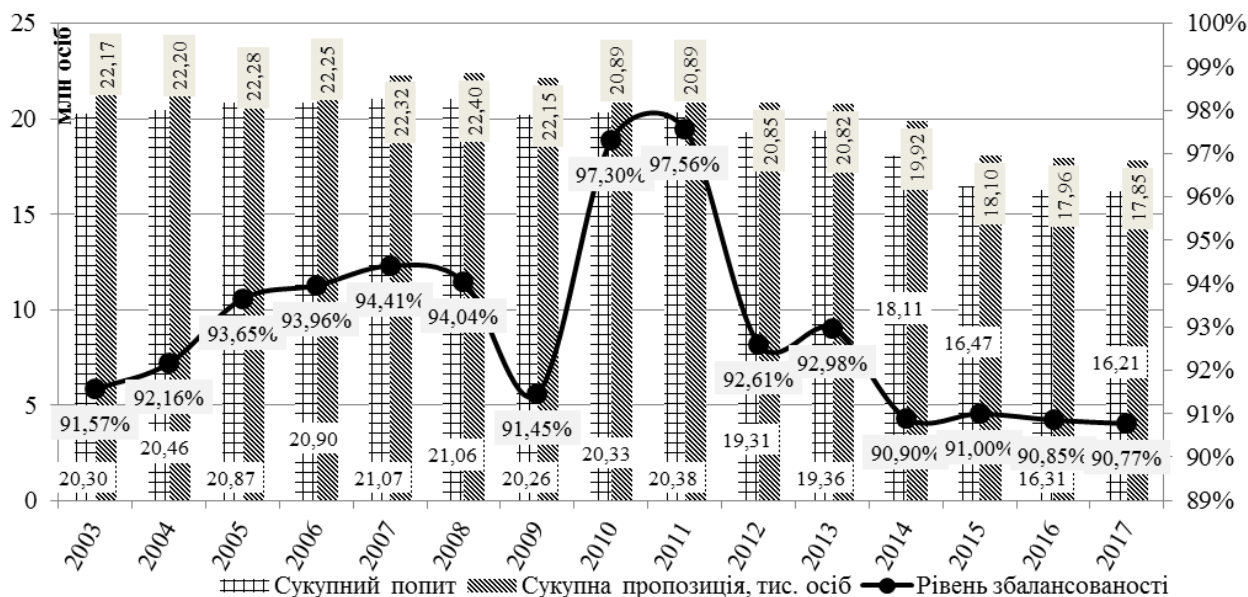

Рис. 1. Рівень збалансованості ринку праці України за 2003-2017 рр.

Джерело: розраховано та побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Погоджуємося з тезою, що трудова міграція в основному визначається рівнем заробітної плати в країні, рівнем зайнятості та безробіття, кількістю робочих (ємність ринку праці) і вакантних місць, однак міграція не може нівелювати дисбаланс на ринку праці. Для підтвердження застосуємо методику Ex-Post аналізу, яка дає можливість на основі порівняння двох величин (середньостатистична заробітна плата, дол./год. та обсяги зовнішньої міграції, тис. осіб) у довготривалому часовому ряді демонструвати ситуацію на ринку праці в Україні (рис. 2).

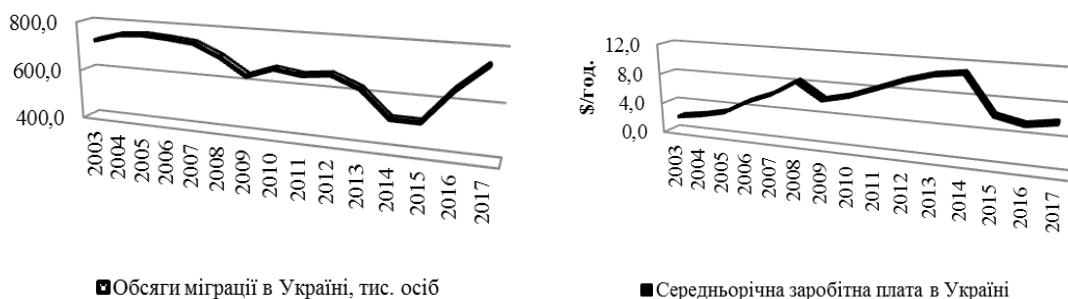

Рис. 2. Результати Ex-Post аналізу ринку праці в Україні за 2003-2017 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних Державної служби статистики України.

Варто додати, що представлені результати підтверджують висновки, що у періоди зниження заробітної плати у країні-донора обсяги міграції зростають, однак установлення балансу на ринку праці не спостерігається.

Наведені аргументи свідчать про важливість розрахунку окремого індексу балансування ринку праці з врахуванням обсягів зовнішньої трудової міграції (рис. 3). Так, за рахунок великої кількості мігрантів зменшується обсяг сукупної пропозиції на ринку, тому, теоретично, рівень балансування мав би збільшуватися. Однак отримані результати є протилежними. Лише у період 2010-2011 рр. на ринку праці сукупний попит був значно вищим за пропозицію. Це пояснюється стабільною соціально-економічною ситуацією у країні, зростанням ВРП на одну особу, збільшенням

середньостатистичної заробітної плати та соціальних виплат. У період економічної та політичної нестабільності в Україні міграційна активність населення зростає, але балансу на ринку праці не спостерігається. Для розуміння причин цієї ситуації необхідно здійснити факторний аналіз впливу на рівень збалансованості ринку праці, який враховує міграцію населення.

Рис. 3. Інтерпретація ситуації на ринку праці з врахуванням рівня міграційної активності за 2003-2017 рр.

Джерело: побудовано на основі авторських розрахунків.

За допомогою тесту Гренджера опрацьовано взаємозв'язок чинників і кон'юнктури ринку праці, а саме сукупних попиту та пропозиції. Результати аналізу свідчать, що всі чинники, які мають тісний зв'язок з рівнем балансування, мають функцію прямої залежності. Результати дослідження представлено у табл. 2. Тісний зв'язок результуючого показника визначається коефіцієнтом стійкості зв'язку. Тільки за наявності стійкої залежності можна здійснити нормативні розрахунки.

На підставі емпіричних результатів можна зробити висновок, що частка зайнятого населення у віці 15-70 років впливає на рівень збалансованості (це простежується у двох лагах зі статистичною значущістю на рівні 10 %). Крім того, рівень збалансованості впливає на частку зайнятого населення у віці 15-70 років (з різною статистичною значущістю на рівні 5-10 %). Це пов'язано з тим, що зайняте населення формує сукупну пропозицію, яка в основному і визначає умови для балансування ринку праці. Також відсутній суттєвий вплив рівня збалансованості на вакантний попит та на рівень безробіття (населення у віці 15-70 років). Однак рівень безробіття впливає на збалансованість (у двох лагах з різною статистичною значущістю на рівні 10 %). Передусім це пояснюється тим, що безробітне населення за сучасних умов є потенційними мігрантами, вони зменшують чисельність сукупної пропозиції, але водночас збільшують дисбаланс на ринку праці.

Для зазначених чинників можна розрахувати множинне лінійне рівняння прямої залежності (1), що дасть змогу обчислити частинний вплив кожного чинника на результативну ознаку (рівень балансування ринку праці, враховуючи міграцію населення). Залежність рівня балансування від інших соціально-економічних факторів визначено за допомогою методу найменших квадратів з інструментальними змінними (2SLS), який враховує можливість взаємної причинності між залежними змінними.

Взаємоплив кон'юнктури ринку праці на рівень його збалансованості
(тест Гренджера)⁶

Гіпотеза	Лаги		
	1	2	3
$EMPL_t$ не впливає на $BALANCE_t$	3,458 (0,096*)	5,303 (0,058*)	2,180 (0,453)
$BALANCE_t$ не впливає на $EMPL_t$	3,648 (0,089*)	9,754 (0,019**)	10,79 (0,219)
$BALANCE_t$ не впливає на $VACDEM_t$	0,301 (0,594)	0,466 (0,644)	3,052 (0,131)
$VACDEM_t$ не впливає на $BALANCE_t$	1,786 (0,208)	0,900 (0,444)	1,641 (0,293)
$BALANCE_t$ не впливає на $UNEMPL_t$	0,327 (0,579)	1,289 (0,327)	1,492 (0,324)
$UNEMPL_t$ не впливає на $BALANCE_t$	3,208 (0,100*)	3,244 (0,093*)	1,956 (0,239)

Усі значення факторів і результативної ознаки зведені до однорідного ряду (стандартизовано) та «очищені» від сезонності, що дає можливість для отримання високих оцінок достовірності побудованої моделі. У запропонованій економіко-математичній моделі скориговане значення коефіцієнта детермінації ($adj. R^2$) становить 0,987, а коефіцієнти статистики Дарбіна-Ватсона (DW) перебувають у допустимих межах, не виявляючи автокореляції залишків.

Економіко-математична модель матиме такий вигляд:

$$BAL_t = -0,942 \quad -0,979BAL_{t-1} \quad +0,047AVER_t \quad -0,009LOAD_t \quad -0,029RECEP_t \quad -0,049UNEMPL_t \quad -0,027WAGE_t$$

$$(-12,706^*) \quad -29,96 \quad (4,080^*) \quad (-3,078^{**}) \quad (-2,565^*) \quad (-2,849) \quad -3,490$$

$$adj.R^2 = 0,98 \quad DW - 1,9$$

(1)

При зростанні середньооблікової кількості штатних працівників індекс збалансованості зростає, а зменшення навантаження на одну вакансію спричиняє зменшення рівня збалансованості. Таким чином, можна стверджувати, що поточна пропозиція на ринку праці завжди буде причиною дисбалансу між сукупним попитом і пропозицією.

Зменшення прийому працівників обмежує індекс збалансування, зменшення безробіття та заробітної плати не сприяє зростанню рівня індексу збалансованості. Так, спостерігається така ситуація, що за зростання середньооблікової кількості штатних

⁶ Примітка: для аналізу використані річні дані, де $BALANCE_t$ - рівень збалансованості; $EMPL_t$ - частка зайнятого населення у віці 15-70 років; $VACDEM_t$ - вакантний попит; $UNEMPL_t$ - рівень безробіття усього населення у віці 15-70 років.

працівників індекс збалансованості зростає на 0,47 %, а за зменшення навантаження на одну вакансію на 1 % – зменшиться на 0,009 %. Так, за зменшення рівня прийому працівників на 1 % рівень балансування зменшиться на 0,029 %; за зменшення безробіття та заробітної плати на 1 % індекс збалансованості зменшиться відповідно на 0,48 % і 0,027 %.

Зростання сукупного попиту відображає перспективний розвиток економіки країни і, відповідно, вдосконалення структури робочих місць чи збільшення їх кількості. Такі зміни будуть відбуватися за рахунок стійкого розвитку діяльності підприємств, які створюють нові робочі місця, зростання продуктивності праці, подолання технологічного відставання та створення гідних умов праці за рахунок збільшення прямих інвестицій в економіку України. На зростання сукупної пропозиції будуть впливати покращення демографічної ситуації, а також мінімізація негативних наслідків міграції, збільшення середньостатистичної заробітної плати та скорочення плинності висококваліфікованих кадрів.

Література

1. Дружиніна В. В. Принципи формування механізму збалансованості місцевого ринку праці. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 4 (142). С. 202-208.
2. Зоїдзе Д. Р. Сучасний ринок праці: вивільнення найманих працівників як чинник структурної невідповідності між попитом та пропозицією. *Проблеми економіки*. 2016. № 2. С. 59-65.

О.Т. Риндзак,

*к.е.н., старший науковий співробітник
ДУ «Інститут регіональних досліджень
імені М. І. Долишнього НАН України»*

ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЗРОСТАННЯ МІГРАЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Головним багатством, основою існування і розвитку будь-якої держави є її людський потенціал. Втрати населення ослаблюють, дестабілізують країну, становлячи загрозу не лише демографічній, а й національній безпеці загалом. В умовах загострення демографічної кризи в Україні актуалізується необхідність дослідження проблем демографічної безпеки та пошуку шляхів її вирішення.

На сьогоднішній день існують різні підходи до розуміння демографічної безпеки. В офіційних документах подається таке визначення цього поняття: «... це стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України» [3]. Безпечним вважається такий стан демографічної системи, при якому вона зберігає здатність і можливість виконувати основні свої функції, зберігаючи при цьому власну структурну цілісність [9, с. 33].

Досягнення демографічної безпеки країни передбачає створення умов, необхідних для нейтралізації реальних та попередження потенційних демографічних загроз. Під демографічними загрозами розуміємо такі явища чи процеси, які негативно впливають на людей, призводять до небажаних змін демографічної системи. Усе різноманіття показників демографічних загроз можна згрупувати у п'ять основних блоків [6, с. 146]:

- Природний рух населення (народжуваність, смертність, природний приріст населення);
- Здоров'я і якісні характеристики населення (тривалість життя, статевовікова структура населення, захворюваність на різні типи хворіб і т.п.);
- Характеристики сім'ї (шлюбність, розлучуваність, кількість абортів, кількість дітей-сиріт і т.п.);
- Механічний рух населення (кількість прибулих і вибулих, сальдо міграції, обсяг міграції, інтенсивність міграційного обороту і т.п.);
- Етнодемографічна структура населення.

Розроблені на цій основі індикатори дозволяють здійснити діагностику демографічної сфери країни на поточний період, сформувати певні прогнози, що послугує основою для розробки демографічної політики держави. У цій роботі ми фокусуємо свою увагу на важливому й надзвичайно актуальному на сьогоднішній день блоці демографічних загроз, що представлений індикаторами зовнішньої міграції населення.

Аналіз динаміки міграційного приросту населення України за роки її незалежності показує, що найвищим був цей показник у 1992 році, коли він становив 262,1 тис. осіб, а найнижчим вже у 1994 році – 140,9 тис. осіб [7, с. 31]. Тобто можна констатувати, що на перші роки незалежності України припадає найбільша міграційна активність її населення як у напрямку прибуття, так і вибуття (в основному за рахунок міграційного обміну між пострадянськими країнами). Вже з 1995 року спостерігається поступове скорочення як кількості прибулих, так і вибулих. Станом на 2018 рік міграційний приріст в Україні становив 18,6 тис. осіб [4]. Важливо зазначити, що існує значна кількість громадян України, які постійно проживають за її межами і набули громадянство іншої держави без офіційних звернень до органів влади і проходження відповідних процедур, тому досі вважаються її громадянами. Відповідно дані Державної служби статистики не зовсім точно відображають реальну ситуацію у міграційній сфері, однак дають можливість прослідкувати загальні тенденції розвитку процесів міжнародної стаціонарної міграції громадян України. Тому додатковим джерелом інформації можуть слугувати статистичні дані країн призначення українських мігрантів, експертні оцінки або ж вибіркові соціологічні дослідження.

Найбільш поширеною формою міжнародної міграції в Україні є тимчасова трудова міграція її населення. Оскільки небагато людей звертається по допомогу у працевлаштуванні до відповідних фірм-посередників, і немає відпрацьованої комплексної державної системи моніторингу трудової міграції в Україні, то точних даних щодо кількості її учасників на сьогодні немає. Наприклад, за результатами модульного вибіркового обстеження, проведеного у 2017 році органами державної статистики України, кількість осіб, які їздили на тимчасові заробітки за кордон у 2015-2017 роках оцінюється в 1 млн. 303 тис. [2, с. 4]. За словами ж міністра соціальної політики України, за кордоном на постійній основі працює 3,2 млн. громадян України, а кількість тимчасово працюючих коливається в межах від 7 до 9 млн. осіб [8]. У десятки разів меншою є кількість трудових мігрантів за даними Державної служби зайнятості, оскільки вона фіксує лише тих осіб, котрі працевлаштовані за кордоном суб'єктами господарювання, що мають ліцензію з посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

В сучасних умовах інтенсифікації міграційних рухів та виникнення загроз демографічній безпеці держави актуалізується необхідність дослідження не лише реальної, а й потенційної міграційної активності населення України. Так відома соціологічна група «Рейтинг» регулярно приділяє увагу проблемам зовнішньої міграції. Часто результати її досліджень спричиняють справжню паніку в засобах масової інформації прогнозами знелюднення України. Зокрема, загальнонаціональне вибіркове опитування 2017 року показало, що кожен третій мешканець України хотів би виїхати

за кордон на постійне місце проживання, а на тимчасові заробітки – аж 44 % [1]. Однак, важливо зауважити, що висловлене позитивне ставлення до міграції далеко не завжди означає готовність здійснити міграційне переміщення.

Отже, при дослідженні потенційної міграційної активності важливо не лише виявити рівень міграційних прагнень населення, а й визначати ступінь їх готовності до виїзду. Наприклад, результати дослідження 2017 року Київського міжнародного інституту соціології показали наступне: якщо про виїзд за кордон на постійне місце проживання замислювалося майже 30 % опитаних, то готовність до реалізації своїх бажань і певні кроки в цьому напрямку робило лише 6 % [5]. Такі і подібні результати підтверджують висновки, що висловлене загальне позитивне ставлення до міграції скоріше слугує індикатором незадоволення соціально-економічним середовищем проживання особи, ніж її реальних намірів мігрувати. Тому, щоб висловлене бажання мігрувати не трансформувалось у реальні плани та подальшу їх реалізацію, необхідно досліджувати чинники міграції та впливати на них. Це дасть змогу зменшити потенційну міграційну активність населення і уповільнити, скоротити потоки його виїзду за межі країни і таким чином попередити потенційну демографічну загрозу.

Дослідження показують, що основними причинами зовнішньої міграції населення є низький рівень оплати праці та високий рівень безробіття в Україні. Тому важливо визначити розмір середньомісячної зарплати, який був би здатний певною мірою стримати зовнішню трудову міграцію. Однак нам не вдалося знайти науково обґрунтованих досліджень чи розрахунків, які б давали відповідь на це запитання. З іншого боку, результати вибіркового обстеження трудової міграції, проведеного у 2017 році Державною службою статистики України, дозволили визначити середньомісячний заробіток одного трудового мігранта, який становив 722 долари США (для порівняння: середньомісячна зарплата одного штатного працівника в Україні на той період – 203 долари США) [2, с. 26]. Досягти такого ж рівня заробітної плати, як у розвинутих країнах Європи, у нашій державі дещо проблематично, тому погоджуємося з думкою тих авторів, котрі вважають, що зменшення різниці між рівнем оплати в Україні та у європейських державах все ж сприятиме скороченню потоків трудової еміграції. Однак, важливо зауважити, що механічне підвищення рівня заробітної плати не матиме успіху без трансформації всієї економічної системи. Зокрема, актуальною на сьогоднішній день є необхідність переходу від сировинної моделі економіки (що здешевлює вартість робочої сили) до моделі, що базується на інноваціях і знаннях.

Ще однією вагомою причиною зростання міграційної активності населення України є високий рівень безробіття та несприятливі умови працевлаштування на бажану роботу з достойним рівнем заробітної плати. Частково цю проблему можна вирішити за рахунок створення нових робочих місць. Загалом, створенню нових робочих місць сприятиме відновлення та підтримка розвитку найбільш перспективних галузей економіки на інноваційній основі (інформаційні технології, фармацевтична галузь, машинобудування, харчова промисловість та ін.). Крім того, актуальним на сьогоднішній день є запровадження комплексного механізму стимулювання зайнятості населення. Стимулюючі заходи повинні бути спрямовані на усіх суб'єктів ринку праці (найманих працівників, працедавців та самозайнятих осіб), щоб інспірувати їх соціально-економічну активність, котра призведе до зниження рівня безробіття, розширення і оптимізації сфери зайнятості.

Отже, політична стабільність, загальне економічне зростання, що є основою для підвищення рівня реальної заробітної плати, покращення можливостей працевлаштування на національному ринку праці, створення сприятливого середовища для розвитку підприємництва і т.п. здатне не лише уповільнити темпи відтоку людських ресурсів за межі країни, а й сприяти поверненню довготривалих трудових мігрантів. Посилити дію соціально-економічних чинників, забезпечити успіх економічних реформ може активна інформаційна, освітня, культурна політика держави,

національно-патріотичне виховання молоді, просвітницька і роз'яснювальна робота з усім населенням країни. На наш погляд, зазначені вище заходи здатні зменшити демографічні ризики, пов'язані з міграційними втратами людського потенціалу, та посилити демографічну безпеку України.

Література

1. Динаміка міграційних настроїв українців. Соціологічна група «Рейтинг» URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroeniy_ukraincev.html (дата звернення: 15.05.2019 р.).
2. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження). *Статистичний бюлетень*. Київ : Державна служба статистики України, 2017. 36 с.
3. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України (затверджено Наказом міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 р. №1277). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13> (дата звернення: 30.05.2019 р.).
4. Міграційний рух населення у 2018 році / Державна служба статистики України. Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну. *Дзеркало тижня*. 2018. Вип. № 3 (27 січ. – 2 лют.). URL: https://dt.ua/internal/krovotecha-chomu-ukrayinci-pokidayut-svoyu-krayinu-267394_.html (дата звернення: 21.04.2019 р.).
6. Соболева С. В., Смирнова Н. Е., Чудаева О. В. Демографическая безопасность России: региональные измерители, оценка результатов. *Мир новой экономики*. 2016. № 4. С. 142-153.
7. Регіони України» - 2016 : статистичний зб. Ч. I. / за ред. І. М. Жук. Київ : Державна служба статистики України, 2016. 299 с.
8. У Мінсоцполітики розповіли, скільки українських заробітчан працює за кордоном. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-minsocpolitiki-rozpovili-skilki-ukrayinskih-zarobitchan-pracuyue-za-kordonom-1270065.html> (дата звернення: 01.06.2019 р.).
9. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання : монографія. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. 400 с.

У. Я. Садова,

*д.е.н., проф. кафедри ТПЕ ІАПО, керівник НДЦ "ДЕМОС",
НУ "Львівська політехніка"*

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЦЕСІВ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

"...Системи продукують результати. Якщо потрібні інші результати - треба змінювати систему!". З такими постулатами погоджуються як науковці, так і практики. Нині ми свідки нової доби інформаційної революції. Зі змінами пов'язані такі поняття як хмарні технології, великі дані, мобільний Інтернет, Інтернет речей і т.п. Виникають нові види праці та зайнятості людей. Технологічна реальність впливає на модифікацію людських потреб і можливостей. Люди стають високомобільними. Специфічною рисою сучасного світу стає міграція цінностей, норм, культур. Розвинені суспільства прагнуть максимізувати користь міграційно зумовлених благ. Водночас, нерідко стають заручниками міграційно породжених ризиків. Проти міграцій

починають запускатися міграційні законодавства, міграційна політика національних країн.

Українська міграція має свій досвід, ідеологію, механізми регулювання, історичну правду. Для прикладу, показовою є українська міграція кінця XIX ст. на тихоокеанське узбережжя царської Росії. Маніпулятивна політика стосувалася масштабного переселення цілих родин з сіл Чернігівщини, Київщини, Полтавщини [1,2]. Уряд активно пропагував серед українських селян ідею високих шансів розквіту їх господарств у новому світі. Насправді ж реалізовувалася потужна акція формування на Далекому Сході захисного щита Російської імперії від посягань Китаю та Японії. Водночас, прибуле населення було покликане вливати свіжу кров у вимираючий генофонд нації. Підступність політики царату полягала ще й у тому, що від українців просто скривалися істинні причини кроків (до столипінської реформи власне російське селянство вело обштинне господарство, а тому просто не могло продавати індивідуальні наділи і мігрувати). Відтак, спочатку серед українських селян спеціальні "інструктори" поширювали чутки про великі пільги для "пришельців" у сфері земельного володіння, казкова уява про родючий край, потім міфи про шалені прибутки. До Першої світової війни на Далекому Сході Росії проживало близько 2 млн. українців [3]. Усі наступні хвилі української міграції мали свої особливості міграційної політики й механізми її реалізації [4].

Нові перспективи у сфері регулювання міграцій відкриваються перед Україною на даний час. Держава має можливість лобювати національні інтереси у даній сфері на інституційному рівні. Знаковим є прийняття спеціального Закону України "Про трудову міграцію" [5], який дає змогу здійснювати ефективне державне регулювання зовнішньої трудової міграції, забезпечувати соціальний та правовий захист трудових мігрантів і членів їхніх сімей, здійснювати співробітництво з державними органами іноземних держав, міжнародними та громадськими об'єднаннями, заінтересованими у вирішенні питань зовнішньої трудової міграції, здійснювати заходи із запобігання незаконній зовнішній трудовій міграції, створювати умови для повернення в Україну та реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей, посилювати інституційну спроможність закордонних дипломатичних установ України щодо надання правової, інформаційної та іншої допомоги трудовим мігрантам і членам їхніх сімей на території держави перебування, проводити науково-дослідну та інформаційно-роз'яснювальну діяльність у сфері зовнішньої трудової міграції, удосконалювати систему збирання та оброблення статистичної інформації про трудових мігрантів і членів їхніх сімей, а також моніторингу стану зовнішньої трудової міграції, сприяти задоволенню національно-культурних, освітніх та мовних потреб трудових мігрантів і членів їхніх сімей, укладати міжнародні договори з питань захисту прав трудових мігрантів і членів їхніх сімей у державі перебування (Ст.5).

Нині за різними даними загальна кількість українських мігрантів за кордоном коливається від 2,6 млн осіб до 5,9 млн осіб [6]. За період 15 років (2002-2017рр.) 6,3 млн. осіб виїхало з України і не повернулося (3 млн. виїхало через західний кордон, 3,2 млн осіб – через східний) [7]. Кількість внутрішньо переміщених осіб внаслідок конфлікту на Донбасі складає 1,6 млн. осіб. Обсяги сучасної української міграції співставні з чисельністю населення цілих окремих держав. Якщо цей феномен трактується як "спосіб життя", то його можна моделювати й регулювати.

У науковій літературі існує багато публікацій з приводу причин, мотивів, установок, чинників міграції. Є пропозиції й з приводу регуляторних рішень. Часто фахівці сходяться на думці, що в сучасному різноманітті людських потреб не може бути простого вирішення міграційних проблем. Ситуація лише ускладнюватиметься. Так, для прикладу, на фоні зростання добробуту людей, завдяки вивільненню робочого часу (через технології), населення усе ширше й активніше мігруватиме. Українська

держава теж підтримує свободу вибору громадян. Водночас, міграція веде до порушення демографічної рівноваги у суспільстві корелює з розвитком ринку праці. На фоні міграційних втрат людського потенціалу в Україні стрімко зростає потреба у робочій силі. Держава зобов'язана відстежувати небажані міграційні тенденції і впливати на них.

До речі, тільки в останній рік у Львівській області (за даними Львівської обласної ДСЗ) кількість вакансій зросла на 12,6 % (з 7,2 тис. од. до 8,1 тис. од., станом на 1. 05. 2019 року проти 1.05.2018 р.). Найбільш затребуваними в економіці стали - водій автотранспортних засобів - 771 од., швачка - 563 од., оператор автоматичних та напівавтоматичних ліній верстатів та установок - 250 од., монтер колії - 163 од., монтер кабельного виробництва - 153 од., продавець продовольчих товарів - 151 од., двірник - 128 од., водій трамвая 114 од., спеціаліст державної служби - 101 од., поліцейський (за спеціалізаціями) - 101 од., офіціант - 75 од., та ін.[8] Зростає попит на кадри.

Отож, постає питання, які питання інституційного забезпечення процесів регулювання міграції особливо важливі з позиції інтересів розбудови української держави.

По-перше. В Україні резерви "експортування" людського капіталу вичерпані. Нині країна втягнута в небезпечну війну за людський інтелект... Ситуація настільки критична, що можна вести мову про "надзвичайний стан" у сфері відтворення трудового потенціалу. За даними спеціальної комісії ООН з міграції Україна нині входить у Топ-10 найбільших країн світу - експортерів робочої сили. За останні роки ситуація трошки змінилася у кращу сторону (у рейтингу просунулися з 5 на 8 місце), проте це сталося через загальну міграційну кризу у Європі, а також появу нових постачальників людських ресурсів - країн-учасників міжнародних конфліктів (Сирія, Пакистан, Бангладеш). Міграційна політика української держави має до цього дуже мізерне відношення.

Україна нині повторює недолугий досвід Польщі, у якій на тлі тріумфального вступу до ЄС (в 2004 році) держава не запропонувала суспільству ефективної моделі запобігання відтоку людського капіталу (хоча є аналітики, які стверджують про існування польської міграційної політики і навіть виділяють 4 її етапи) [9]. Нині ціна втрат людського капіталу у цій країні дуже висока. У рейтингу країн - експортерів робочої сили Польща стрімко пересунулася вверх (12 місце проти 17-го). За 15 років країна обігнала Індонезію, Казахстан, Державу Палестина, Туреччину. У державі стали "оголеними" цілі сектори економіки.

Усе вищенаведене свідчить, що в Україні без державної політики створення зон захисту кваліфікованої праці й наближення структури підготовки кадрів до нової структури економіки й потреб ринку праці не обійтись.

По-друге. Україна повинна мати концепцію державної міграційної політики на коротко-, середньо-, і довгострокову перспективу, причому гармонізовану з загальною політикою зростання держави (націлену на стимулювання та оптимізацію економіки у довгостроковій перспективі).

У Польщі така політика включає цілу низку напрямків діяльності державних органів, зокрема це: *пошук талантів* в умовах глобальної конкуренції (внутрішній ринок праці залежить від висококваліфікованих працівників); *заповнення дефіциту робочої сили* у в тих секторах, які є менш привабливими для місцевих працівників; *обмеження надмірного зростання рівня заробітної плати у тих секторах економіки, які особливо чутливі до вартості робочої сили; подальшу диверсифікацію структури економіки* шляхом підтримки зайнятості мігрантів у тих секторах економіки, які реагують на ризики міграції населення; *збільшення внутрішнього попиту в окремих секторах економіки* внаслідок присутності мігрантів (ринок житла, харчова промисловість, ринок послуг кадрових агентств з працевлаштування); *сприяння*

інноваційній активності економіки - розуміється не тільки як інновації у секторі передових технологій, але й інноваційної діяльності в таких галузях, як торгівля, побутові та соціальні послуги і послуги громадського харчування. Ці напрямки абсолютно ідентично відповідають інтересам розвитку України.

По-третє. Україна змушена працювати "на випередження" у частині формування і реалізації політики залучення в національну економіку іноземної робочої сили. В системі інструментів інституційного забезпечення регулювання міграційних процесів цього виду ключові позиції займають: реєстрація мігранта (постановка на міграційний облік); отримання мігрантом дозволу на роботу; напрацювання прийнятних для держави регуляторів (правил і механізмів) залучення іноземної робочої сили в національну економіку; підвищення ефективності діючої в Україні системи медичного огляду і порядку надання медичних послуг іноземним трудовим мігрантам; правову незахищеність мігрантів; створення єдиного координуючого органу, відповідального за розробку і реалізацію державної міграційної політики; узгодженість інтересів окремих суб'єктів міграційної політики (центру і регіонів, держави і бізнесу, національної робочої сили та іноземних працівників) в міграційній сфері; розвиток інфраструктури ринку міграційних послуг (сервісів професійних посередницьких і консалтингових структур, доступного житла, страхових сервісів та ін.); розробку законодавчого забезпечення регулювання дій і відповідальності роботодавця, який залучає іноземну робочу силу.

Резюмуючи, інституційне регулювання міграційних процесів є важливим чинником розбудови майбутнього України. Міграційна політика може внести помітний вклад у людський розвиток лише тоді, коли до уваги будуть братися як внутрішня, так і зовнішня міграційна ситуація, її світоглядний настрій, її здатність до модернізації економіки і суспільства, а також великого бажання молоді жити і працювати у власній країні.

Література

1. Завьялов А.В. Социальная адаптация украинских иммигрантов: монография / А.В.Завьялов. — Иркутск: Изд-во ИГУ, 2017. 179 (С.66.,Табл.9.).URL: <http://www.ukrkongress.lv/files/files/.pdf>
2. Зелений Клинь Енциклопедичний довідник / Укл. В.А. Чономаз. Владивосток: Вид-во Далекосхідного федерал. ун-ту, 2011.- 288 с. URL: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14165/file.pdf>
3. Субтельний Орест. України: Історія. – К.: Либідь, 1991. С.232-233.
4. Українська міграція в умовах глобальних і національних викликів XXI століття: наукове видання/ ред. У.Я.Садова. Львів, 2019. 110с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20190801.pdf> (повний текст).
5. Закон України "Про зовнішню трудову міграцію" (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 49-50, ст.463) URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-viii>
6. Подано за: International migration report high lights 2017. URL: : http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf
7. Скільки українців поїхало за кордон і що державі з цим робити Аналітична записка (23 квітня 2018 року). / Центр економічної стратегії – 2018.- – 50 с. URL:<https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Migration-note.pdf>
8. Попит та пропозиція на ринку праці Львівщини у розрізі професій та видів діяльності. Львівський обласний центр зайнятості URL:<https://lviv.dcz.gov.ua/analitics/69> (дата звернення: 31.05.2019).
9. Українська міграція у часи кризи: вимушена і трудова мобільність (2015-2016). Під ред. Душана Дрбохдава, Марти Ярошевич Кафедра соціальної географії та

А.Л. Степура,
*магістрантка кафедри теоретичної і прикладної економіки
Національного університету «Львівська політехніка»*

ЕКОНОМЕТРИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ НА РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ

Сучасна сфера соціально-трудових відносин розвивається надзвичайно динамічно, чутливо реагує на політичну і економічну нестабільність погіршенням кількісних та якісних характеристик національного ринку праці. Водночас зниження економічної активності населення, її недостатня реалізація, невідповідність структурних характеристик потребам економіки має негативні наслідки для соціально-економічного розвитку, погіршує добробут населення, знижує рівень життя, активізує міграційні процеси осіб працездатного віку, в тому числі й незворотні.

Економічна активність населення виражає міру задіяння внутрішнього потенціалу людини задля досягнення економічних цілей, задоволення власних, а також суспільних, економічних потреб. У більш конкретному розумінні економічна активність – це прагнення людини застосувати свої знання, досвід, здібності у діяльності, що приносить винагороду у грошовій чи іншій формі.

Кількісні межі категорій населення, що характеризують економічну активність, чітко визначені Міжнародною організацією праці і використовуються для проведення систематичних вибірових обстежень домогосподарств, що запроваджені в Україні з 1995 року. Також важливою проблемою, яка виникає при зборі даних та аналізі економічної активності населення, є відсутність достовірних статистичних відомостей про неї у розрізі районів, міст областей, а також даних про зайнятість економічно активного населення за секторами економіки та видами економічної діяльності у такому розрізі. Тому потребують подальшої розробки методи опрацювання отриманих у результаті проведення обстежень даних, доповнення їх інформацією з інших джерел для створення надійного інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень щодо регулювання сфери зайнятості та ринку праці.

Структурні аспекти дослідження економічної активності й її змін пов'язані з оцінкою динамічних структурних зрушень економічної активності, які можуть стосуватися її регіональних, вікових, статевих, освітніх характеристик. Також науковий та практичний інтерес представляють оцінки змін явищ, що пов'язані з економічною активністю. Такі оцінки можна віднести до категорії кількісних вимірів. Відповідно група методів, яка може бути використана з цією метою, – методи і прийоми економічного аналізу, статистичні, економіко-математичні. Серед ще більш формалізованих методів можна виділити нейромережеве моделювання.

Кваліметричні оцінки стосуються діяльнісно-результативних зрізів економічної активності і мають на меті визначити балансування професійно-кваліфікаційних характеристик на ринку праці, задоволеність працівників можливостями ринку праці, ціннісні установки та їх реалізацію, відповідність соціально-економічного середовища очікуванням економічно активного населення, соціальну безпеку та соціальну справедливість на ринку праці та багато іншого. Чільне місце при дослідженні таких проблем належить соціологічним методам, хоча можливе застосування й деяких формалізованих методів, які використано у дослідженні.

Дослідження кваліологічних аспектів економічної активності полягає у виявленні результативності та реалізації економічної активності. За проведеним аналізом не встановлено кореляційно-регресійної залежності між напруженістю у сфері зайнятості та рівня життя населення⁷ і рівнем економічної активності населення регіонів України, що свідчить про низьку якість економічної активності населення, оскільки її підвищення не впливає на зниження показника напруженості на ринку праці регіонів України.

Також встановлено, що значні обсяги неповної зайнятості – ознака низької якості економічної активності населення, не супроводжується активним вивільненням працівників, таким чином, утримується як недовикористаний резерв робочої сили. Водночас така ситуація потребує глибших досліджень.

Важливою кваліологічною ознакою реалізованої економічної активності є продуктивність праці. Тому наступним завданням є оцінка взаємозв'язку цих важливих показників соціально-економічного розвитку. Для цього було дібрано показники рівня економічної активності населення України за 2000-2017 роки та розраховано продуктивність праці за ці ж роки (обсяг ВВП на 1 зайнятого працівника, млн грн). Результати розрахунків засобами MS Excel представлено на рис. 1.

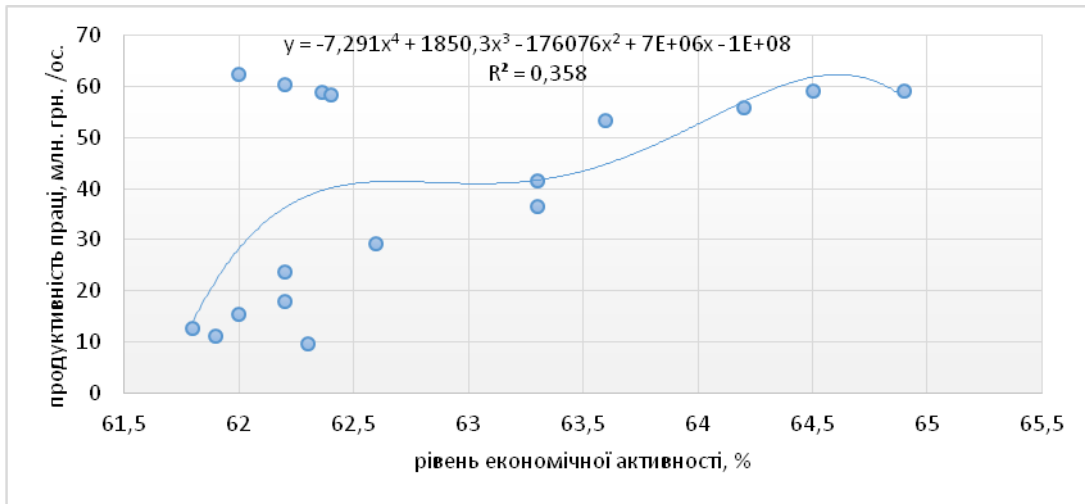

Рис. 1. Залежність між рівнем економічної активності населення України та продуктивністю праці (поліноміальний тренд)

Негативно також оцінюємо встановлений доволі слабкий кореляційно-регресійний зв'язок між продуктивністю праці та економічною активністю населення, що може свідчити про неефективність реалізації економічної активності, про низькі якісні показники зайнятості населення.

У дослідженні для оцінки змін рівня економічної активності населення України використано методи моделювання часових рядів: ковзних середніх, експоненційного згладжування, аналітичного моделювання. Способами розрахунку t-статистики та коефіцієнтів автокореляції встановлено наявність циклічної складової у динамічному ряді рівня економічної активності населення України. Відповідно до цього використано метод сезонної декомпозиції для прогнозування рівня економічної активності та встановлено його подальше зниження.

Рівняння, що описує закономірності часового ряду рівня економічної активності населення України:

$$y_t = 69,3 - 0,322x_t$$

⁷ Методика розрахунку показника напруженості у сфері зайнятості та рівня життя населення викладена у праці [1].

За наведеним рівнянням прогноз на наступні (2019 та 2020 роки) становитиме:

$$Y_{2019} = 69,3 - 0,322 * 24 = 61,58\%$$

$$Y_{2020} = 69,3 - 0,322 * 25 = 61,26\%$$

Для порівняння: у 2018 році рівень економічної активності становив 62,6 %.

Реалізація зваженої політики зайнятості на ринку праці України, а також регіональних ринків праці потребує удосконалення інформаційного забезпечення у частині вирішення питання повноти інформації про зайнятість населення, узгодження реєстраційних даних щодо проживання чи місця праці працівника, реєстрації працедавця. Таке забезпечення мало б бути впроваджене на засадах моніторингу на регіональних рівнях, що дозволило б створити «карту економічної активності населення» [2].

Подальшими напрямками дослідження має стати проведення структурного аналізу економічної активності, регіональні аспекти її оцінки, використання соціологічних методів для оцінки її кваліологічних характеристик, розробка комплексу заходів щодо її регулювання, підвищення кількісних і якісних її показників.

У загальному для підвищення кваліологічних характеристик економічної активності населення необхідно сприяти економічному розвитку економіки, що дозволить збільшувати заробітні плати, продуктивність праці, балансуватиме попит та пропозицію праці; активізувати моніторингові процедури взаємоузгодження освітніх процесів та потреб ринку праці.

Література

1. Садова У. Я., Степура Т. М. Робочі місця як основа нової політики зайнятості й відтворення якості людського потенціалу в Україні. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 2. С. 13-20.

2. Економічна активність населення Львівської області: формальна та неформальна зайнятість : наук. вид. / У. Я. Садова, О. С. Гринькевич, С. О. Матковський, Р. Т. Теслюк та ін. ; за заг. ред. д.е.н., проф. Садової У. Я. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». 2017. 48 с.

Т.М. Степура,

*к.е.н., доцент кафедри теоретичної і прикладної економіки
Національного університету «Львівська політехніка»*

ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМЕТРИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЙНИХ МЕТОДІВ ПРИ МОДЕЛЮВАННІ ЯКОСТІ ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Сучасна ситуація у європейських країнах характеризується звуженим демографічним відтворенням, постарінням корінного європейського населення, все більшим нарощуванням міграційних процесів, поглибленням асиметрії в економічному розвитку. У сфері зайнятості відбуваються швидкі процеси зміни змісту праці, звуження можливостей зайнятості в одних секторах економіки та активний попит на робочу силу – в інших, виникнення нових професій. При цьому розширення попиту зазнають або сфери зайнятості інтелектуальної праці, або робітничі місця. Поєднання таких соціально-економічних тенденцій призводить до зростання конкуренції за людський потенціал, а

також до трансформації вимог до їх якості. І у сучасних умовах саме якість є невичерпним джерелом нарощування потенціалу, має творче, інноваційне значення в економіці [4]. Значення якісної сторони людських ресурсів підтверджують і програмні документи Європейської комісії – New Skills Agenda for Europe 2016 [6]. Більш того, в європейській економіці якість людського капіталу позиціонується як одна з найважливіших цілей стратегії Європи до 2020 року.

У таких умовах закономірно виникає питання про типологізацію та класифікацію регіонів за рівнем розвитку якості людського потенціалу для обґрунтування прийняття управлінських рішень щодо її збереження та розвитку.

Типологізація відрізняється від класифікації вищим рівнем узагальнення та глибшим змістом присвоєних категорій, а також іншими особливостями. Початки типологізації характеристик людського розвитку закладені у першому глобальному Звіті з людського розвитку 1990 року – United Nations Development Programme 1990 [3], де варіювалися категорії збалансованого, гармонійного людського розвитку та критичного дисбалансу. Критеріями типологізації виступали досягнуті надбання (прогрес) та позбавлення (депривації). У подальшому кожний із щорічних Звітів так чи інакше доповнював типологізаційні категорії – sustainable human development, дисбаланс, відсутність рівноваги (unequal) споживання та людського розвитку, бідність, асиметричність розвитку, життєздатність (resilient progress).

У цьому ж руслі заслуговують на увагу дослідження азійських науковців. Порівняльний аналіз індикаторів людського розвитку в контексті з якістю життя, забезпечення гідних умов його рівня знаходять відображення у працях пакистанського вченого Махбуб-уль-Хака [5] та індійського науковця Sen Amartya [2]. Власне їх ідеї стали методологічною основою розрахунку індексу людського розвитку. Вдосконалення методики типологізації регіонів за рівнем людського розвитку було здійснено колективом індійських дослідників при підготовці National Human Development Report, India 2001 [1], які у рамках роботи над Національним звітом з людського розвитку розробили методологію, яка враховувала рівень розвитку за вісьмома індикаторами. Регіони Індії були віднесені до рівнів розвитку: «balanced», «symmetrical», а динамічний аспект характеризувався термінами «steady», «significant», «marginal».

Однак у всіх вищезгаданих програмних документах, як правило, використовується індексна методика для порівняльного аналізу людського розвитку. Нами пропонується використання дискримінантного аналізу з метою класифікації регіонів за рівнем розвитку якості людського потенціалу (ЯЛП).

Основне завдання дискримінантного аналізу – пошук класифікаційних функцій та побудова на цій основі груп об'єктів, класифікованих за певною ознакою, у даному дослідженні за ознакою ЯЛП. Результатом аналізу є віднесення кожного об'єкта спостереження (регіону України) лише до однієї класифікаційної групи. Дискримінантний аналіз має на меті виявлення різниці між класифікаційними групами і формулювання закономірностей, на основі яких об'єкти відносяться до певної групи.

Існує три підходи до класифікації об'єктів у дискримінантному аналізі:

- на основі функцій класифікації: об'єкт відноситься до тієї групи, для якої розраховане для нього значення функції є максимальним;
- на основі апостеріорної ймовірності: об'єкт відноситься до групи, для якої значення ймовірності віднесення його до неї є максимальним;
- на основі розрахунку відстаней Мехаланобіса: об'єкт відноситься до тієї групи, відстань до центроїда (центру тяжіння групи) якої для нього є мінімальною.

Подібні завдання вирішує також кластерний аналіз, однак його основне призначення полягає в утворенні нових груп та розрахунок відстаней від центроїдів груп на підставі зазвичай Евклідової метрики, що не враховує взаємозв'язків між змінними. Окрім того, кластерний аналіз дозволяє групувати регіони за ознакою ЯЛП, однак не дає оцінки рівня розвитку ЯЛП. Кластерний аналіз не передбачає уведення в модель

групувальної залежної змінної, якою є в даному дослідженні ЯЛП. Натомість дискримінантний аналіз дає можливість не тільки врахувати її як залежну змінну, але й подавати її в категорійному вигляді (табл. 1).

Таблиця 1

Особливості застосування дискримінантного і кластерного аналізів при дослідженні ЯЛП регіонів України*

Дискримінантний аналіз	Кластерний аналіз
Застосуванню дискримінантного аналізу повинна передувати процедура попереднього розпізнавання – класифікації на основі кластерного аналізу, шкалювання, емпіричного розпізнавання об'єктів. Таким чином, вхідним масивом даних є об'єкти, що заздалегідь класифіковані. У процесі дискримінації груп класифікація може уточнюватися	Вхідним масивом даних є стандартизована матриця спостережень, яка не згрупована за жодною з ознак
Наявність групувальної незалежної змінної, яка може мати як номінальний або порядковий вираз	Відсутність групувальної змінної
Доцільно використовувати у випадках, коли кількість груп вже є відомою, сформованою за певним правилом (класифікація з навчанням)	Кількість груп є невідомою наперед
Класифікаційні групи мають змістовне навантаження	Класифікаційні групи мають номери, але не мають змістовного навантаження, не можуть характеризувати рівень розвитку класифікаційних ознак
Отримання у результаті аналітичних процедур дискримінаційних функцій, які дозволяють, зокрема, відносити нові об'єкти до тих чи інших груп, а також ознак, які дискримінують групи, у конкретних числових вимірниках	Результатом аналізу є сформовані кластери та міри подібності між ними

*власні узагальнення авторки.

Обґрунтування вибору методик також полягає у тому, що за допомогою дискримінантного аналізу вирішуються задачі:

- а) перевірки істотних відмінностей між класифікаційними групами;
- б) побудови функцій, що найкраще розрізняють групи;
- в) визначення ознак, які вносять найбільший внесок у дискримінацію груп та вирізняють групи;
- г) класифікації груп за дібраними ознаками на основі статистично обґрунтованих критеріїв.

Важливим питанням у методиках класифікації та ранжування статистичних сукупностей є визначення координат еталонного показника. У випадках, коли не існує стандарту, який можна прийняти за еталон, в економіко-математичному дослідженні застосовують різні підходи до його визначення:

- 1) експертний підхід, який передбачає проведення різноформатних опитувань, які мають за результат кількісні або якісні характеристики еталону;
- 2) статистичні оцінки, які базуються на розрахунках різного штибу середніх, відхилень від середніх, дисперсій ознак тощо. Є найменш трудомістким підходом, але вимагає економічного обґрунтування змісту еталону та доцільності прийняття його як такого у конкретних економічних умовах;

3) постановка та вирішення оптимізаційної задачі, що потребує формалізації підходу та математичного обґрунтування;

4) таксономічні та кластерні методики, які дозволяють проектувати умовні точки, приймати їх за еталон.

Друге питання, яке потребує вирішення при оцінці якості, – це її кількісний вираз та знаходження оптимальних значень показників якості з врахуванням умов її формування і використання та величини відхилень об'єктів спостереження від оптимального рівня. Вирішення задач подібності (однорідності) об'єктів та їх класифікація на цій основі важко піддається формалізації і, як правило, вирішується на основі вимірювання відстаней між об'єктами та обчислення міри близькості між ними. Існують різні підходи для виміру відстаней у метричному просторі: Евклідова метрика, зважена Евклідова метрика, Манхеттенська відстань, відстань Мінковського. Вибір відповідної метрики є важливим моментом в оцінці, оскільки у кінцевому підсумку саме від цього залежить результат класифікації об'єктів спостереження при обраному алгоритмі розбиття.

Найпростішим способом виміру подібності між двома об'єктами є Евклідова метрика. Слід зауважити, що суттєвим недоліком при проведенні класифікації масиву об'єктів за Евклідовою метрикою є те, що вона не враховує взаємозв'язки між усіма об'єктами, тобто на відстань між двома точками не впливає положення інших точок. Тому для розрахунку положення точок у багатовимірному просторі з врахуванням усіх незалежних змінних та положення усіх об'єктів використовується відстань Махаланобіса. Відстань Махаланобіса – це відстань об'єкта від центроїда у багатовимірному просторі, визначеному співвідносними незалежними змінними. Власне на розрахунок цієї метрики базується дискримінантний аналіз.

Побудована дискримінантна модель обов'язково перевіряється на адекватність та значущість. Одним із критеріїв оптимальності отриманих результатів є прямування ймовірності помилкової класифікації до мінімуму. Фактично оптимальність класифікації перевіряється за правилом Байєса або методом максимальної правдоподібності. Також критерієм якості класифікації є обчислена у результаті аналітичних процедур відстань Махаланобіса, яка містить дані про помилковість і результативність класифікації та вказує на відповідність отриманих дискримінантних функцій емпіричним даним. Іншими статистичними критеріями адекватності моделі є статистика Уїлкса, а також F-критерій, значення ймовірності помилки вилучення змінних з процедури дискримінації.

Класифікація та подальша типологізація регіонів України за ЯЛП є важливим кроком для обґрунтування диференціації управлінських впливів на процеси формування і збереження ЯЛП – основного сучасного ресурсу економічного розвитку національних економік. Управління ЯЛП розуміється у широкому контексті, включає як заходи соціально-економічної політики, охорони здоров'я та освіти, а також фінансово-інвестиційної політики. Прикладом використання типологізації регіонів для обґрунтування управлінських рішень є класифікація регіонів ЄС NUTS (Nomenclature of Units of Territorial Statistics). Віднесення регіону до однієї із груп дає йому право на відповідну до виявлених проблем підтримку ЄС.

Література

1. India 2001. National Human Development Report 2002. Planning Commission Government of India. Available online: <http://planningcommission.nic.in/reports/genrep/nhdrep/nhdch2.pdf> (accessed on 16 May 2019).
2. Sen Amartya. The Idea of Justice. Massachusetts : The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 2009.

3. Human Development Indices and Indicators. Statistical Update. 2018 Available online: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-indices-indicators-2018-statistical-update> (accessed on 16 May 2019).

4. Juran M. Joseph, Gryna M. Frank. Quality Planning and Analysis: From Product Development Through Use. McGraw-Hill, 1993.

5. Haq Mahbub. Reflections on Human Development. New York : Oxford University Press, 1995.

6. New Skills Agenda for Europe 2016. Available online: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1223> (accessed on 16 May 2019).

Р.Т.Теслюк,

к.геогр.н., ст.н.с. відділу

проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів,

ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТІЙКОСТІ РЕГІОНУ

Врахування демографічної складової є необхідною умовою при розробленні стратегій розвитку територій. Такою стратегією на глобальному рівні є Цілі Сталого Розвитку (ЦСР), які були затверджені на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році. Виходячи з них, з урахуванням національної специфіки розроблені цілі знайшли своє продовження на національному та, в окремих країнах, регіональному рівнях.

Оскільки динаміка населення нерозривно пов'язана зі сталим розвитком, «суспільства можуть адаптуватися до демографічних реалій, передбачивши майбутні тенденції та включивши цю інформацію в державну політику та планування» [1, с. 37]. Важливість отримання достовірної демографічної інформації для планування розвитку та оцінки прогресу у досягненні цілей розвитку підкреслюються фахівцями Департаменту економічних та соціальних питань ООН. Для вироблення глобальних та національних завдань з метою реалізації ЦСР потрібні достовірні та своєчасні дані про чисельність, зростання, розподіл та характеристики населення, а також про народжуваність, смертність та міграцію.

За особливостями демографічної динаміки (зростання чи скорочення чисельності населення) країни світу можна умовно поділити на 3 групи. Більшість розвинених країн світу перебувають на стадії другого демографічного переходу – низька смертність, невисокий рівень народжуваності та, відповідно, незначні коефіцієнти природного приросту (скорочення) населення (США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Японія, Австралія). Натомість загальне зростання чисельності населення світу зумовлено головню високими рівнями народжуваності у країнах другої групи (здебільшого це країни Африки та Південної Азії). Третю групу утворюють країни зі стійкою тенденцією скорочення чисельності населення (головню це країни Східної та Центрально-Східної Європи, в т.ч. Україна). Водночас мають місце й регіональні відмінності перебігу демографічних процесів у кожній конкретній країні.

Відмінності у перебігу демографічних процесів на національному та регіональному рівнях зумовлюють вироблення принципово різних напрямів демографічної та соціально-економічної політики у різних країнах та регіонах. Однак у всіх випадках потрібно виходити з позицій оптимального співвідношення демографічної, економічної та екологічної сфер конкретної країни чи регіону. Ключовими елементами такого співвідношення є поняття рівноваги та стійкості

означених сфер. Населення є найважливішим елементом у функціонуванні соціальної, економічної та екологічної сфер будь-якої території, а демографічну стійкість варто розглядати як невід'ємну умову сталого розвитку загалом. З іншого боку, будь-які заходи спрямовані на поліпшення якості життя населення та загалом середовища його проживання людини. Тому одними з головних критеріїв оцінки сталості розвитку національних та регіональних спільнот повинні бути показники демографічної стійкості, яку в даному випадку доцільно розглядати з прив'язкою до конкретної території проживання населення – країни, регіону чи поселення.

Виходячи з цього, важливо представити розуміння демографічної стійкості в рамках концепції сталого розвитку. Концепція сталого розвитку передбачає формування довгострокової рівноваги трьох підсистем – екологічної, економічної, соціальної. Відповідно, демографічна стійкість є одним з компонентів соціальної підсистеми.

У вузькому розумінні демографічну стійкість трактують як підтримування постійної чисельності населення, що забезпечується його простим відтворенням. Її характеризують показниками динаміки населення та змін його статевовікової структури (зокрема, співвідношеннями між частками населення у працездатному і післяпрацездатному віці). Іншими словами, мова йде про т.зв. «стаціонарне населення», однак тут варто зауважити, що важливою є ні тільки кількість населення, а й розподіл його за віком, статтю, освіченістю та рівнем залученості в національну економіку тощо.

У ширшому розумінні демографічна стійкість може бути визначена як здатність демографічної сфери зберігати стабільну чисельність населення з оптимальними пропорціями між його віковими категоріями та збалансованою соціально-економічною структурою суспільства. При цьому «стійкість» означає також спроможність протистояти зовнішнім та внутрішнім чинникам дестабілізації демографічної ситуації та здатність повертатися у попередній рівноважний стан. Для України та її регіонів такими чинниками є негативні тенденції природного руху населення, міграційний відтік, погіршення якості життя, економічна криза, військово-політичний конфлікт тощо. Україна посідає 15 місце за відносним показником скорочення чисельності населення за останнє десятиліття (4,5%) [1, с. 15]. Експертами ООН прогнозується й подальше скорочення у наступні 30 років – майже на 20% (5-е місце у світі)

Згідно з сучасними підходами [2, с. 22], демографічну стійкість регіону варто розглядати у двох вимірах: власне демографічному (кількісному) та соціально-економічному (якісному) (рис. 1).

З позиції кількісних (демовідтворювальних) параметрів демографічно стійкою вважається та територія, в якій дотримується оптимальне співвідношення між чисельністю населення (природним та механічним приростом) та темпами зростання вікових груп населення. Окрім природного та механічного руху населення, його статевовікової структури, індикаторами демографічної стійкості є також шлюбна та сімейна структури населення, тривалість життя, демографічне навантаження, співвідношення між чисельностями населення пенсійного та працездатного віку (індикатор потенційної підтримки) тощо.

З позиції якісного (соціально-економічного) виміру регіон вважається демографічно стійким, якщо в ньому є збалансована соціально-економічна структура населення. Окрім характеристик економічної активності, професійної структури, освіти, соціально-економічними індикаторами демографічної стійкості є національний та релігійний склад, соціальна структура (стратифікація населення), регіональна структура, розподіл населення за джерелами засобів існування, коефіцієнт Джині тощо.

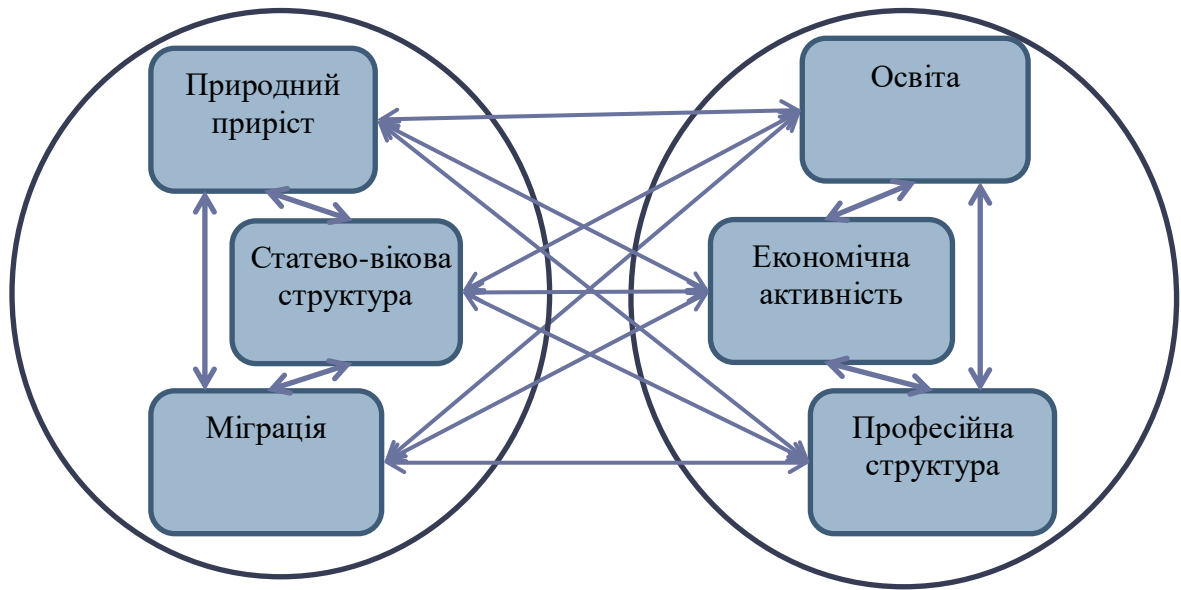

Рис. 1. Демовідтворювальний та соціально-економічний виміри демографічної стійкості

На рівні регіону починають діяти додаткові чинники демографічної стійкості. Ключовими з них є:

- наявність великого міста та його адміністративний статус у регіоні (метрополійні функції);
- розвинута система вищої та середньої спеціальної освіти (привабливість для молоді, потенційних мешканців регіону);
- економічний потенціал регіону (розширення ринку праці);
- темпи побудови нового житла (наявність платоспроможного попиту та доступність іпотечного кредитування);
- налагоджена інфраструктура (умови для бізнесу, доступ до послуг);
- наукомісткий характер окремих напрямків діяльності підприємств (розвиток спеціалізованих малих підприємств, ФОП).

Окрім об'єктивних детермінант демографічної стійкості регіону важливе місце посідають суб'єктивні, які пов'язані з конкретними рішеннями людей в певних соціальних, економічних та екологічних умовах.

З цієї точки зору демографічна стійкість певного регіону може розглядатися як результат привабливості цього регіону для трьох важливих навчання, праці та проживання. Відповідно можна виокремити три т.зв. «розвилки» життєвого шляху людини, які визначають її рішення стосовно вибору місця проживання [3, с. 43].

1. Освітня «розвилка» – пов'язана з потребою вибору повноцінної і затребуваної освіти. Наявність у регіоні достатньої кількості освітніх закладів, можуть втримувати власну молодь та залучати студентів з інших регіонів (країн).

2. Трудова «розвилка» – рівень заробітної плати у порівнянні з сусідніми регіонами (країнами) визначають рівень, напрям і тип міграції працездатного населення.

3. Житлова «розвилка» – пов'язана з потребою вибору місця проживання. Наявність доступних інструментів придбання чи оренди житла можуть сприяти утриманню здебільшого молодших категорій працездатного населення.

Отже, дослідження компонентів демографічної стійкості свідчить про складність та багатоманітність цього поняття та його помітну роль в реалізації Цілей Сталого

Розвитку. В наш час це посилюється зростанням мобільності населення, формування нових форм зайнятості, в т.ч. віртуальної тощо. Крім цього, тенденції останніх десятиліть ставлять першочергові завдання щодо запобігання депопуляції окремих регіонів України та вироблення дієвих заходів щодо забезпечення їхньої демографічної стабільності.

Література

1. World Population Prospects 2019. Highlights / Department of Economic and Social Affairs, Population Division. United Nations, New York, 2019. 46 p. URL : https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf.
2. Z. Roca, M. Oliveira Roca. Demographic sustainability and development in Portugal / Acta geographica Bosnia et Hercegovina. 2014. 2. pp. 21-28. URL : <https://www.geoubih.ba/publications/Acta2/Article-Z.%20Roca,Maria%20de%20Nazar%C3%A9%20Oliveira%20Roca.pdf>
3. Рой О. М. Демографическая устойчивость территории: методология оценки / О. М. Рой // *Демографическая и семейная политика в контексте целей устойчивого развития*: сборник статей IX Уральского демографического форума: в 2-х томах. Том I. Екатеринбург : Институт экономики УрО РАН, 2018. С. 38-51. URL : http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/68266/1/978-5-94646-613-4_2018-1-03.pdf.

Теорія і практика управління в умовах суспільних викликів і трансформацій

*Матеріали доповідей Всеукраїнської
науково-практичної конференції
(м. Львів, 06 червня 2019 р.)*

Оргкомітет не завжди поділяє думку та погляди авторів.
Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, географічних назв,
цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Підписано до друку 30 серпня 2019 р.

Формат 60x84 1/16

Папір офсетний

Друк офсетний

Тираж 100

**Львівський інститут МАУП
79059 м. Львів, вул. Гетьмана Мазепи, 29**